

múzeumcafé

73

város
lokális emlékezet

A VÁROS MINT MÚZEUM

TA *MúzeumCafé* tizenkét éves története során folyamatosan tágította a múzeum fogalmát, megpróbálta az emlékezés, emlékezet tezeit is ennek tekinteni, egyre többször kilépve a közgyűjteményi épületek falai közül. E számunk teljes terjedelmében ezt teszi: folyamatosan fejlődő, gyarapodó, gyűjteményt őrző, állandó és időszaki kiállításokat rendező múzeumként tekint a városra, amely állandóan változtatja álláspontját a saját „gyűjteményével”, azaz a múltjával, a múlt látható emlékeivel kapcsolatban. Egyes „műtárgyak” időnként a figyelem középpontjába kerülnek, például az évente rendezett Budapest100 program idején, mások a raktárba szorulnak, mint Kelet-Berlin terei, restaurálásra várnak, mint a siófoki Fürdőtelep villái, vagy összezáró közösséget építenek, mint Újlipótváros utcái. Kérdés az is, klasszikus múzeumi közegben mit lehet egy városról, annak korszakairól, lakóiról, problémáiról, dicsőségeiről közölni. Mit üzennek a Vörös Bécs közösségi épületei, és képviselhet-e mindenkit a kilencmilliós, számtalan származású lakóval rendelkező New York múzeuma? Mennyi figyelmet fordít egy magyar város a saját múltjának, kultúrájának, közösségeinek bemutatására, és van-e közösségi tudat a fővárosi kerületekben, milyen gyűjteményeket és kiállításokat lehet építeni a lokálpatriotizmusra? Az Európa Kulturális Fővárosa pályázat mindezen tanulságok vizsgája: ahhoz nyújt segítséget, hogy egy kisebb város a kultúrán keresztül próbálja kifejezni identitását, felmutassa az értékeit, kitalálja és definiálja önmagát, és legalább évtizedekre eltervezze, mindezt hogyan fogja megőrizni az utókor számára. De vajon ugyanaz a közösség a városi elit és akik a város peremén élnek? Hány rétege van a város történetének és kultúrájának, van-e átjárás közöttük? A városi múzeumokra ma jóval több feladat hárul(na), mint a település területén talált régészeti emlékek vitrinben való mutogatása. De vajon hány helyen állnak készen erre?

Gréczi Emőke

tartalom

- 7 *hírek* (Magyar Katalin)
- 17 *kalendárium* (Berényi Marianna)
- 29 *szemle*
- 31 Gréczi Emőke
1971 – EGY KIÁLLÍTÁS ÚJ ÉLETE
- 37 Basics Beatrix
KIK LAKTÁK VÁROSAINKAT?
- 45 *módszertan*
- 47 Pálinkás Adrienn–Czifra Szabolcs
CSAK OKOSAN!
- 57 Mentényi Klára
A HELYSZÍNI MŰEMLÉKI KUTATÁS
ÉS A MŰVÉSZETTÖRTÉNET
- 69 *város*
- 71 Varga Benedek
1425 NAP
- 95 Berényi Marianna
EGY METROPOLISZ HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE
- 115 György Péter
A VÖRÖS BÉCS ÉS A BÉCSI KÖR
- 127 Basics Beatrix
VAN, VOLT, LEHETNE

- 143 Makrai Sonja
ELEVEN EMLÉKEZET
- 157 Gréczi Emőke
A SIÓFOKI FÜRDŐTELEP HAT ÉLETE
- 193 Süveges Gréta
ÚJLIPÓTVÁROS: KÓDOLT EGYÉRTELMŰSÉG
- 211 Kovács Dániel
TÖRTÉNELEM LÉLEGEZTETŐ GÉPEN
- 227 Sóki Diána
SZUBJEKTÍVAN A BUDAPEST100-RÓL
- 241 Hajagos Csaba
KECSKEMÉT 650
- 249 *múzeumőr*
- 251 Karácsony Ágnes
„NEM LETTÜNK TELJESEN VÁROSI LÉNYEK”
- DÚLL ANDREA
- 261 Karácsony Ágnes
EKF: NEM KITÜNTETÉS, HANEM ÖSZTÖNDÍJ
- MÉHES MÁRTON
- 277 Hamvay Péter
„A KÖNYVTÁRAK FALAI MÁRA ÁTSZAKADTAK”
- SÁNDOR TIBOR
- 293 Péntek Orsolya
„KÉTMILLIÓ BUDAPESTI KÖZÖS EMLÉKEZETE”
- NÉPESSY NOÉMI

hírek

A Seuso-kincs. Pannonia fénye című állandó kiállítás
Fotó: Rosta József - Magyar Nemzeti Múzeum

MEGÚJULT KIÁLLÍTÁSOK

- ¶ A 4. századi Pannónia kultúráját bemutató, új kiállítás részeként tekinthető meg a Magyar Nemzeti Múzeumban a Seuso-kincs néven ismert késő-római ezüstlelet-együttes.
- ¶ Újrarendezte és felújította a Pásztormúzeum kiállítási anyagát, a bugaci puszta egyik leglátogatottabb emlékhelyét a Kiskunsági Nemzeti Park Igazgatóság. A kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumtól származó kiállítási anyag bővült, a tárgyakat restaurálták vagy kicserélték.
- ¶ Megnyílt a Savaria Múzeum állandó kiállításának újabb egysége, ahol Vas megye és Szombathely népvándorlás és középkori történetét ismerhetik meg a látogatók. Az újabb terekben arra kapunk választ, mi történt a térségben a Római Birodalom bukása utáni évszázadokban.
- ¶ Megújult és új elemekkel gyarapodott az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark Mezőgazdaságigépgyűjteménye, a harminc eszközből álló kollekción restauráltak egy uniós és hazai forrásokból megvalósuló program segítségével, és a 20. század első felére jellemző uradalmi gépszíneket idéző új kiállítóhely is épült az állandó kiállítás befo gadására.
- ¶ Újranyílt a szentendrei Kovács Margit Múzeum, a felújítás után nemcsak a műszaki be rendezések, de az állandó kiállítás is megújult: az ismert darabok mellé rég nem látott

kerámiaművek is kikerültek, valamint a művész eddig feldolgozatlan hagyatékából származó levelek és fotók is láthatók. (MC)

RÉGI-ÚJ MÚZEUMI VEZETŐK

- ¶ Baán László főigazgató vezeti tovább újabb öt évig a Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galériát.
- ¶ Bernert Zsolt antropológus igazgatja a továbbiakban a Magyar Természettudományi Múzeumot.
- ¶ A régész Péterváry-Szanyi Brigitta lett a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum igazgatója. Az új vezetőnek a múzeum felújítása után a 2023-as Európa Kulturális Fővárosa címmel járó feladatokkal is meg kell birkóznia. (MC)

ELISMERT MÚZEUMOK ÉS MUNKATÁRSAIK

- ¶ A szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Szabadtéri múzeumok Közép-Európában – Fejlődő múzeumok és helyi közösségek* című konferenciája kapta a 2018-as Nemzetközi Visegrád Díjat a négy ország kulturális minisztereitől. A Nemzetközi Visegrád Díjat 2004-ben alapították, évente egy olyan személyiség vagy intézmény kapja, aki, illetve amely jelentős lépéseket tett a visegrádi országok kulturális együttműködéséért és közös szellemi kincseik ápolásáért.

- ¶ Kiemelkedő szakmai elismerést, Bolyai Em-léklapot adományozott az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Kuratóriuma Vörös Juditnak, a Magyar Természettudományi Múzeum Kétéltű és Hüllő Gyűjteménye kurátorának.
- ¶ A Kunszövetség Sudár István- emlékérmét vehette át lovas hagyományőrzéséért Lajkó Ger-gely, a Néprajzi Múzeum kutatója. (MC)

ELHUNYT MÚZEUMI MUNKATÁRSAKRA EMLÉKEZÜNK

- ¶ Meghalt Hárs Éva. A pécsi Janus Pannonius Múzeum egykori igazgatója, a Modern Ma-gyar Képtár alapjainak megteremtője, a Zsol-nay-kerámia nemzetközileg is elismert sza-kembere 91 éves korában hunyt el. A művé-szettörténész 1955-ben a Zsolnay-gyár gyűj-teményének kezelőjeként kezdett dolgozni. Több mint hatvan éven keresztül kutatta a gyár történetét, mintegy harmincezer adatos adatbázist hozott létre, s számos publikáció-ja, könyve jelent meg e kerámiákról. Kezde-ményezte a Gyógyi-gyűjtemény Pécsre vite-lét, majd a műgyűjtővel együtt dolgozta ki a Zsolnay Kulturális Negyedben látható kiál-lítás koncepcióját. Igazgatása alatt, 1969 és 1983 között vált a Janus Pannonius Múzeum országosan és nemzetközileg is jelentős szak-mai központtá, irányításával jött létre a pécsi „Múzeum utca”, s a múzeum több magángyűj-tő, kortárs alkotóművész, köztük Victor Vasa-rely adományával gyarapodott.
- ¶ 93 éves korában elhunyt Péter László iro-dalomtörténész, Szeged város díszpolgá-ra. Fiatalon lett múzeumigazgató Karcagon (1950–1951), majd Makón a József Attila Mú-zeumban (1952–1954). 1957-ben nyolc hónapra

börtönbe zárták az 1956-os forradalomban való részvétele miatt. A szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, majd az MTA Irodalomtudományok Intézetének tu-dományos főmunkatársa, később a JATE egye-temi tanára. Szorgos kutatója és feltárója volt Szeged irodalomtörténetének és néprajzának. Publikációinak száma megközelíti a három-ezet; ezek túlnyomó többsége helyi vonat-kozású. (MC)

ÚJ ÉS FELÚJÍTOTT MÚZEUMOK

- ¶ Falumúzeumot avattak Kacorlakon. A régi parasztházat az önkormányzat önerőből vásárolta meg, a romos épületből hétvényi munka után alakították ki a berendezésében a 20. század első éveit idéző tájházat. A tájház berendezéseit a helyi lakosok ajánlották fel.
- ¶ Új épület, interaktív oktató-foglalkoztató te-rek, geológiai minilabor, ládamúzeum, kőzet-és ásványtani, valamint bányászati tudásbázi-sok, infokommunikációs akadálymentesítés várja a látogatókat a megújult ajkai Bányászati Múzeumban. A „múzeumi negyedben” kő-zettár és őslénytár is található, s tervben van a régi kriptonbánya épületének ipari múzeum-má fejlesztése is.
- ¶ Több mint egyéves szünet után megnyitot-ta kapuit a látogatók előtt a megújult Kiskun Múzeum. Új tárlatain több ezer, eddig be nem mutatott műtárgyat tárnak az érdeklődők elé. A múzeum megújítása ezzel nem fejeződött be, hiszen a múzeum udvarán álló műemlék szélmalom felújítása is folyamatban van.
- ¶ Akadálymentesítik a komlói József Attila Vá-rosi Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény épü-letét: liftet, akadálymentesített bejáratot,

mosdót, rendezvénytermet építenek, illetve újítanak fel a nyár végéig az uniós pályázat révén.

¶ Megoldódnak a Jász Múzeum raktározási gondjai: a jászberényi önkormányzat az intézmény használatába ad két épületet, amelyek a jövőben gyűjteményi raktárként, tanulmányi látványtérként és oktatóteremként funkcionálhatnak.

¶ A Széchenyi téri megyeháza épületébe költözik a Janus Pannonius Múzeum természettörténeti osztálya, itt kívánnak új állandó természettudományi kiállítást létrehozni. (MC)

KESZTHELYI KINCSEK

¶ Még az AFP és az artdaily.com is beszámolt arról, hogy egy keszthelyi lakos kincset talált a pincéjében. Egy csaknem 2800 darabos éremgyűjtemény, több ékszer és emléktárgy került elő, amit nagy valószínűséggel az 1944-es deportálás előtt rejtettek el a ház akkori tulajdonosai, akiket Auschwitzba hurcoltak. A legrégebbi pénz az ókori Makedóniából, Nagy Sándor idejéből való, néhány érme pedig Dalmácia ókori görög városállamai területéről, a gyűjtemény mintegy 40 százaléka a római korból származik, de akadnak köztük későbbi ritkaságok is. A gyűjteményt és a tragikus sorsú család történetét a Balaton Múzeum mutatta be. (WELOVEBALATON.HU)

DÖNTÖTTEK A BONCZA-BIRTOKRÓL

¶ A bíróság döntése értelmében ismét állami tulajdonba került a csucsai Boncza-birtok, mely egy időben Ady Endre és felesége, Boncza Berta, azaz Csinszka otthona volt, majd

a költő halála után az özvegy eladta Octavian Goga költő-politikusnak. Goga özvegye a kastélyban található gyűjtemény megmentése érdekében 1966-ban a román államnak adományozta a birtokot. A leszármazottak pereskedtek az örökségért, amelyet meg is nyertek, ám a mostani döntés szerint a birtok, illetve a benne található múzeumi gyűjtemény tulajdonjoga visszaszállt a megyei tanácsra. (NYUGATIJELEN.COM)

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

¶ Ritka könyvkincset, egy 1608-as hanai bibliát adományozott a Ráday Gyűjteménynek egy Dániában élő magyar család, amely több mint négy évszázada őrzi a Szenczi Molnár Albert gondozásában megjelent Szentírást, a vizsolyi biblia második, javított kiadását. E bibliából összesen 1500 példány készült, 37 könyvtárban 58 példánya ismeretes.

¶ Kass János kézzel írt leveleit, általa tervezett bélyegeket, képeslapokat, valamint fényképeket és egyéb relikviákat adományozott Sárközi Mátyás író a Tornyai János Múzeumnak.

¶ Svájcból tért haza Arany János levele az Országos Széchényi Könyvtárba. Ez a levél lehetett az első, amelyet a költő a Nagykőrösre költözését követően írt Nagyszalontára.

¶ Orosz István Kossuth-díjas grafikusművész kilenc alkotását vette meg NKA-támogatással a Kecskeméti Katona József Múzeum az. (MC)

JÓ ÉS ROSSZ HÍREK BÁCSKÁBÓL

¶ A Szabadkai Városi Múzeum tetőterében megnyitották az intézmény természettudományi osztályának állandó tárlatát, amely

A természet és az ember címet viseli. A kiállított anyagokon keresztül a múzeum látogatói megismerhetik Észak-Bácska természeti értékeit, gazdag állat- és növényvilágát. Az országban nagyon kevés ilyen tárlat van, a belgrádi Természettudományi Múzeumnak sincs állandó tárlata Szerbia élővilágáról.

- ¶ Elmaradtak a nyárra tervezett kiállítások az óbecsei Városi Múzeumban, mivel a heves esőzések miatt beázott a nagyterem mennyezete. A rossz állapotú intézménynek egyelőre nemhogy a teljes felújításra, de még a tetőszerkezet rendbetételére sincs elegendő pénze. Az intézmény több mint 16,5 ezer tárgyat őriz jelenleg méltatlan körülmények között. (MAGYAR.SZO.RS)

INDULHAT A FELÚJÍTÁS

- ¶ Elkezdődik a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum 1770 körül épített ingatlanának felújítása, ami miatt az intézmény legalább egy évig zárva lesz. A csaknem húsz ezer tárgyat megfelelő csomagolás után átköltöztetik az egykori szülészeti épületébe, amely megfelelő hely lesz a néprajzi, történeti, képzőművészeti és közzétani gyűjtemények, illetve egyéb múzeumi tárgyak tárolására. A raktár a felújítás után is megmarad, így a felújított múzeumépület teljes területén kiállítások lehetnek.
- ¶ Két év csúszás után végre megkezdődhet a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum műemlék épületének felújítása és korszerűsítése. A háromszéki önkormányzat alárendeltségébe tartozó múzeum modernizálására egyszerűen nem akadt eddig kivitelező. A 22 millió lejbe kerülő munkálatokkal

(amelyekre több mint 15 millió lejt európai uniós projektből biztosítanak) 41 hónap alatt készülnek el, amiből öt hónapot szánnak a tervezésre. A tervek szerint lényegesen megnövelik a múzeum kiállítótereit, akár a jelenleginél ötször több műtárgy kiállítása is lehetővé válik azáltal, hogy látogathatóvá teszik a raktárhelyiségeket is. (SZEKELYHON.RO, MASZOL.RO)

ELŐKERÜLT MOHOLY-NAGY-FILM

- ¶ A Brit Filmintézeté a világ egyik legnagyobb filmarchívuma, amely több mint 275 ezer művész-, dokumentum- és rövidfilmet, valamint 625 ezer televíziós programot őriz, többségében, de távolról sem kizárólagosan Nagy-Britanniából. Ebből a roppant méretű archívumból került most elő a *Hangzó ABC / ABC in Sound*, Moholy-Nagy László kísérleti filmes munkásságának egyik legfontosabb alkotása 1933-ból. A több mint nyolcvan éve keresett film épp a Bauhaus 100. évfordulóján és Moholy-Nagy nagyszabású londoni kiállításával egy időben került elő. A mű immár mindenki számára megtekinthető a BFI YouTube-csatornáján. (ARTPORTAL.HU)

ÜLÉSEZETT AZ UNESCO VILÁGÖRÖKSÉG BIZOTTSÁGA

- ¶ A bakui konferencián ejtették a Dunai Limes világörökségi jelölését – négy ország, Németország, Ausztria, Szlovákia és Magyarország közösen pályázott –, mivel a magyar kormány a döntés előtt kevesebb mint két hónappal váratlanul kivette a Hajógyári-szigetet (a helytartói palota maradványaival) a Limes

98 helyszínt magában foglaló pályázatából. Az új körülmények miatt új pályázatot kell beadni, ami a megváltozott tartalomhoz igazodik. A Római Birodalom dunai határa 2009 óta Magyarország és a velünk együtt pályázó országok legfontosabb világörökségi várományos helyszíne.

¶ Világörökségi címet kaptak Burkina Faso ősi vaskohászati helyszínei, a kínai Liangzhu város romjai, Babilon ősi városának maradványai Irakban, a mianmari Bagan buddhista építészete, az ausztráliai Budj Bim kulturális táj, az orosz Pszkov templomai, a Dilmun temetkezési halmok, a Németország és Csehország területén található Érchegység bányászati emlékei, az azerbajdzsáni Sheki történelmi központja a kánpalotával, Dzsaiapur városa (Rádzasztán, India), a Jodrell Bank Observatórium (Egyesült Királyság), a lengyelországi Krzemionki prehistorikus kvarcbányaegyüttese, a csehországi Kladruby nad Labem Habsburg-ménesfarmja, az északolasz Conegliano-Valdobbiadene prosecco bortermelő vidék, a több mint kétezer éves kőkorszóiról híres laoszi Köcsög-síkság, a Japánban lévő Mozu-Furuicsi kora középkori temetkezési hely, az indonéz Sawahluntóban található Ombilin szénbányászati emlékek, a kanári-szigeteki Risco Caido vulkanikus táj barlangokkal, a portugáliai Mafra-palota barokk uralkodói rezidencia, Bom Jesus do Monte szentélye Bragában (Portugália), Dél-Korea kilenc szovontja (neokonfucius oktatási intézményei), Frank Lloyd Wright (Amerikai Egyesült Államok) 20. századi építészete, az izlandi Vatnajökull Nemzeti Park, a németországi Augsburg vízgazdálkodási rendszere, a kanadai Writing on

Stone Park, a francia dél-tengeri szigetek és tengerek, vándormadarak költési helyei a Sárga-tenger partján, Kínában, a Hürkániai erdők, egy 850 kilométer hosszú hegylánc Iránban, Paraty és Ilha Grande, egy gyarmati kori kikötőváros és természetvédelmi terület Brazíliában. (WHC.UNESCO.ORG)

ÉJJELI ŐRJÁRAT NAPPAL

¶ Restaurálják Rembrandt hatalmas, az 1640-es években alkotott festményét, az eredetileg *Frans Banning Cocq kapitány milíciája* című művet. A legutóbbi, 1975-ös felújítás során derült ki, hogy a kép a rákent lakk és a ráakódott piszok miatt volt olyan sötét, hogy – tévesen – *Éjjeli őrjáratnak* nevezték el. Az amszterdami Rijksmuseumban egy üveggalitkában zajlik a munka, amit a helyszínen megforduló és a honlapra ellátogató érdeklődők is figyelemmel kísérhetnek. A képet először a legkorszerűbb műszerekkel vizsgálják át, hogy információkat gyűjtsenek a festői munka fázisairól. A múzeum honlapján rendszeresen tudósítanak a felfedezett újdonságokról, s élő adásban, filmeken, képeken is nyomon követhető a hosszú munka. (RIJKSMUSEUM.NL)

ÚJABB MŰKINCSEKET KAP

A MUSÉE D'ORSAY

¶ Egy amerikai műgyűjtő, Marlene Hays, aki 2017-ben elhunyt férjével, Spencerrel együtt már korábban is jelentős értékű műtárgyakat ajándékozott a párizsi Musée d'Orsay-nak, most újabb 106 festményt, rajzot, szobrot adományozott az intézménynek többek

között Pierre Bonnard-tól, Edouard Vuillard-tól, Robert Delaunay-tól, Henri Matisse-től és Amadeo Modiglianitól. (AFP)

AKADÁLYMENTESÍTÉS VAKOKNAK ÉS SIKETEKNEK

- ¶ A Rijksmuseum holland jelnyelven kínál videotúrákat, amelyek a múzeum honlapján nézhetőek meg. A jelnyelvi információkat okostelefonra is le lehet tölteni, így a múzeumban is segítséget nyújthat az érintetteknek. A túrát tizedik nyelvként adták hozzá a Rijksmuseum alkalmazásához.
- ¶ New Orleansban egy szakmai fórumon 3D-festményeket és fotókat mutattak be, a különleges eljárással nyomtatott képek könnyedén kitapogathatók. A technológiával bármely kétdimenziós kép átalakítható háromdimenzióssá, legyen szó festményről, rajzról, kollázsról, fotóról vagy műholdfelvételtől. Az új technikák alkalmazása létfontosságú annak érdekében, hogy minél többeknek legyenek elérhetőek a kiállítások. (RIJKSMUSEUM.NL, EURONEWS.COM)

ISMÉT BŐVÜLT AZ ERDÉLYI PANORÁMA

- ¶ Újabb képpel, az *Erdélyi panoráma* olajjal festett vázlatával gazdagodott az 1849-es nagyszabedű csatát ábrázoló körkép darabjait őrző tarnóvi gyűjtemény. A Jan Styka lengyel festő műhelyéből származó, 1897-ben keletkezett mű egyik központi részletének vázlatát a lengyel kulturális és örökségvédelmi tárca támogatásával szerezte meg a múzeum. A kép a magyar seregeket irányító Bem József

lengyel tábornok vezérkarát ábrázolja. A körképet 1898 márciusában Budapesten is láthatta a magyar közönség, majd Európa több városában is kiállították. (MTI)

SZENTESI FOLYÓIRAT INDULT

- ¶ Megjelent a Koszta József Múzeum online folyóirata, a *Bonus Nuntium*, azaz magyarul a *Jó hír*. Lapszámaiban tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési tárgyú híreket, tudományos eredményeket, szakcikkeket, recenziókat, interjúkat, egyéb esszé jellegű írásokat közöl, területi kötöttség nélkül, nem csak Csongrád megyére koncentrálva. A lap évente kétszer jelenik meg a bonusnuntium.hu webcímen. (MC)

KIBŐVÍTETTÉK AZ AKROPOLISZ MÚZEUMOT

- ¶ Az athéni múzeum megnyitója tizedik évfordulóját ünnepelte a felújítással. A mintegy 14 ezer négyzetméternyi kiállítóterület alsó szintje az Akropolisz lábánál egykoron virágzó negyed maradványait tárja a közönség elé: ókori fürdőket, házakat, kutakat, műhelyeket, vízvezetékeket, latrinákat. A betonoszlopokon álló múzeum alatt folyó régészeti feltárás fölé fém rámpákat építettek, ezeken végigsétálva ismerhetik meg a klasszikus, a római kori és a bizánci Athén életét a látogatók. A csupa üveg múzeum legfőbb hivatása az úgynevezett Elgin-márványok, a Parthenon 2500 éves frízeinek hazahozatala lehet, ezek két évszázada a British Múzeum kincsei közé tartoznak. A márványfrízekkel kapcsolatban a British Museum illetékesei

mindeddig azzal érveltek, hogy Görögország nem rendelkezik olyan kiállítóhellyel, ahol méltó módon a nagyközönség elé tárhatnák az antik műkincseket. (MTI)

HOLLANDIA TÁMOGATJA A BOSTONI MÚZEUMOT

¶ Kétszáz ezer dollárt ajánlott fel Hollandia a bostoni Szépművészeti Múzeumnak, hogy segítsen a holland művészeti központ létrehozásában. Két bostoni műgyűjtő család, amely a holland és a flamand művészet legfontosabb amerikai gyűjtői közé tartozik, egy szokatlan jótékonyági kezdeményezés keretében 114 képet adományozott az intézménynek. Ezen adomány köré, ami megduplázta a múzeum tulajdonában levő holland és flamand alkotások számát, szerveződik a Holland Művészeti Központ, amely elsősorban a 17. századi aranykorra összpontosít, de a középkor végétől a 18. századig terjedő időszakra is kiterjed. (THEARTNEWSPAPER.COM)

RESTITÚCIÓS HÍREK

¶ A Hohenzollern porosz királyi család örökössei több tízezer műalkotást és történelmi emléket követelnek vissza a német államtól – közölte a német kulturális minisztérium, amely már évek óta tárgyal a Hohenzollern családdal, valamint Berlin és Brandenburg szövetségi államokkal.

¶ Németország visszaadja a firenzei Uffizi képtárnak azt a festményt, amelyet a nácik hurcoltak el 1943-ban, s most egy német család birtokában van. A német kormány és a család közötti egyezség részletei nem ismeretesek.

Az Uffizi német igazgatója arra szólította fel a német kormányt, hogy a nácik által elhurcolt alkotásokra ne alkalmazzák az elévülést, hanem adják vissza „törvényes tulajdonosaiknak”.

¶ Franciaország átadott Pakisztánnak 445 ókori emléket, amelyeket francia vámügynökök foglaltak le egy évtizeddel ezelőtt. A temetőkből illegálisan kiásott edények közül néhány darab öt-hatezer éves.

¶ Az őslakosok szent tárgyait juttatta vissza két vancouveri múzeum a kanadai Haida Gwaii-szigetcsoporthoz. A totemoszlopokat „a kölcsönös megértésen és tiszteleten alapuló új kapcsolatok” jegyében, szertartás keretében adták vissza.

¶ Franciaország visszakozik korábbi javaslatától, hogy az afrikai államoknak automatikusan visszaadnák a gyarmati korszak alatt lefoglalt kulturális örökséget. A francia kulturális miniszter beszédében csak azt ígérte, hogy Franciaország megvizsgálja az afrikai országok által benyújtott valamennyi kérést, de arra kérte őket, ne a visszaadás legyen az egyetlen opció ebben a kérdéskörben. Ugyanakkor Benin húszmillió eurós kölcsönt kap az új múzeum számára, hogy méltó módon bemutathassák a franciák által 1894-ben hadizsákmányként elhurcolt s most visszaadandó 26 tárgyat.

¶ Illegálisan Nagy-Britanniába került, Irakból és Afganisztánból lopott műkincseket szolgáltatnak vissza a bagdadi Iraki Múzeumnak és az afgán Nemzeti Múzeumnak. A mezopotámiai ékírásos agyagtáblákat és ősi buddhista agyagszoborfejeket a British Múzeum segítségével juttatják vissza. (ARTDAILY.COM, THEARTNEWSPAPER.COM, MTI)

kalendárium

A Mátyás király várai című kiállítás
Forrás: Galántai Honismereti Múzeum

Összeállította: Berényi Marianna

MÁTYÁS KIRÁLY VÁRAI • GALÁNTAI HONISMERETI MÚZEUM, SZLOVÁKIA •

október 18-ig • Hunyadi Mátyás születésének 575., illetve trónra lépésének 560. évfordulójára emlékezve a 2018-as esztendő Magyarországon Mátyás király-emlékévé vált. Ennek kapcsán született a *Mátyás király várai* című kiállítás, amely a Nagyszombati Kerületi önkormányzat fenntartásában működő Galántai Honismereti Múzeumban látható, és a visegrádi Mátyás Király Múzeummal együttműködve valósul meg. A kiállítás öt nyelven, magyarul, németül, angolul, szlovákul és románul mutatja be I. Mátyást, palotáit, a reprezentatív uralkodói szék-helyeket, felvonultatja a királyi rezidenciákat, a stratégiaileg és történelmileg fontos helyszíneket, de igyekszik teljes képet adni a 15. század társadalmáról is – bemutatja a nemesség, az alattvalók, az egyház életét. Mindezt virtuális rekonstrukció, valamint makettek segítségével teszi szemléletessé és hozza közelebb korunk emberéhez.

WORLD PRESS PHOTO 2019 • MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, BUDAPEST • szeptem-

ber 18-tól október 23-ig • A World Press Photo egy 1955-ben alapított globális platform, amely történetmesélés útján kapcsolja össze a vizuális újságírást a közönséggel. Éves pályázatuk a világ legrangosabb fotópályázatává nőtte ki magát, és világméretű kiállítási programjuk révén évente több millió embernek közvetítik bolygónk fontos eseményeit. A WPP utazó kiállítása minden évben 45 ország több mint száz városába jut el, amelyek közül tavaly a budapesti tárlat volt a második leglátogatottabb. A kiállítás olyan történeteket mutat be, amelyek megállítják az embereket, empátiára és gondolkodásra készítetik. A gyakran megrázó pályaműveket bemutató tárlatot idén két kísérő kiállítás egészíti ki. A „Digital Storytelling” verseny díjazottjai mellett a nemzetközi karriert felmutató Borsi Flóra szürrealis képeit is felfedezhetjük.

A SZÜRREALISTA MOZGALOM DALÍTÓL MAGRITTE-IG – VÁLSÁG ÉS ÚJJÁSZÜ-

LETÉS 1929-BEN • MAGYAR NEMZETI GALÉRIA, C ÉPÜLET • október 20-ig • A szürrealista mozgalom legismertebb alkotóinak munkáival találkozhatnak a látogatók a Magyar Nemzeti Galéria – a párizsi Pompidou Központtal közösen szervezett – kiállításán. A csaknem 120 festményt, grafikát, szobrot, fotót, filmet és dokumentumot felvonultató tárlat a mozgalmat többek között Salvador Dalí, Max Ernst, Joan Miró, Yves Tanguy, René Magritte, Pablo Picasso és Alberto Giacometti művein keresztül mutatja be. A kiállítás a szürrealizmus történetének egy rendkívül izgalmas szeletére fókuszál: az 1929-es év eseménydús, személyes és művészi ellentétekben gazdag időszakát eleveníti fel. Ekkor tűnt fel Salvador Dalí a párizsi

művészeti színtéren, aki rövidesen kulcsszerepet vállalt a csoport életében. Sőt ebben az évben mutatták be a Louis Buñuellel együtt készített *Un chien andalou* (Andalúziai kutya) című filmet, a szürrealista mozgóképművészet első remekművét, amely megmutatja, hogy a mozgalom által hirdetett rendhagyó látásmód, új alkotói felfogás a lehető legváltozatosabb technikai megoldásokkal alkalmazható.

„MAGUKRA MARADT BÚTOROK”. ÍRÓK BÚTORAI A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL • PETŐFI IRODALMI MÚZEUM • 2020. március 1-jéig • A Petőfi Irodalmi Múzeum Relikviatára magyar írók és költők személyes tárgyait őrzi, köztük több mint háromszáz bútort. A gyűjteményezés a szerzői hagyatékok mellett kiterjed szerkesztőségek berendezési tárgyaira, esetenként az írók családtagjainak, műzsáinak bútoraira is. A relikviabútorok irodalomtörténeti értéke abban áll, hogy íróink, költőink tárgyi környezetét képezték: magukon viselik egykori tulajdonosuk élettörténetét, vallanak társadalmi helyzetéről, olykor a szerző stílusát is tükrözik. Felbukkannak az írók naplóiban, leveleiben, de többen verset, sőt novellaciklust is szenteltek berendezési tárgyaiknak. A relikvia eszmei értékét elsősorban nem a tárgy kora, művészi értéke vagy a készítő neve adja, hanem a tulajdonos vagy a használó személye, aki múltbeli érintése által örökre jelen van a tárgyban. A most megtekinthető bútorok egyúttal azt a folyamatot is ábrázolják, amely során egy-egy használati tárgy múzeumi tárggyá, kiállítási tárggyá válik.

HŐSÖK, SZENTEK, HÓDÍTÓK – IV. BÉLA ÉLETE ÉS URALKODÁSA • SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM, SZÉKESFEHÉRVÁR • december 31-ig • Vajon a pillanat szüli a hősokeket? Szent lehet-e bárki? Miként lesz valaki hódító? A Koronázási Ünnepi Játékokhoz kapcsolódóan a Szent István Király Múzeum nagyszabású időszaki kiállítással tiszteleg IV. Béla magyar uralkodó emléke és öröksége előtt. A tárlat végigkíséri a látogatókat a király életén, megjelenítve uralkodásának és életútjának legmeghatározóbb és legemblematikusabb pillanatait. A sort a király édesanyja, Meráni Gertrúd tragikus halála nyitja meg, és az uralkodó emlékezete zárja. A különböző tematikai egységeket eredeti tárgyak, installációk és gazdag grafikai tartalom színesíti.

A CSUTKAÖKÖRTŐL A LEGÓVÁRIG. NAGYSZÜLŐK ÉS UNOKÁK JÁTÉKAI • JÁSZ MÚZEUM, JÁSZBERÉNY • 2020. március 30-ig • A kiállítás a 19. század végétől a 20. század végéig eltelt időszak házilag készített, illetve bolti gyermekjátékainak rendkívül változatos és színes skáláját mutatja be. A csont- és csutkajátékoktól a Legóig, ha vázlatosan is, de végigkíséri a játékszerek formai és technikai átalakulását. A kiállításban látható valamennyi játék gyűjtési helye a Jászság, de származásuk, készítésük nem minden esetben köti őket e területhez. Az úgynevezett bolti játékok között ugyanúgy megtaláljuk a magyar játékipar termékeit, mint a külföldi mesterek remekeit. A bemutatott játékok zömmel a Jász Múzeum

Babaszoba az 1940-es évekből – a Jász Múzeum időszaki kiállításán

gyűjteményéből valók, de magánszemélyek is kölcsönöztek játékszereket a kiállításához. Figyelemre méltók az 1915-ben, a jászkiséri iskolás gyermekek által rafiából fonott, apró tárolóedények, valamint a felnőttek által készített szekerek, csézák. A polgári világ játékszerei közül láthatjuk a 20. század elején közkedvelt Auker kő építőköckét, Armand Marseille biszkvitfejű, gömbcsuklós babáját, valamint az úgynevezett Lencsibabát. A 20. század 40-es 50-es 60-as éveinek játékszerei sokféle változatban mutatják be a kisipari készítésű babaszobákat és -bútorokat, valamint a magyar játékgyártás központja, a Lemezárugyár híres termékeit. A tárlatról nem hiányozhatnak a 20. század utolsó évtizedeinek játéakai sem!

BESSENYEI 100 • MISKOLCI SZÍNÉSZMÚZEUM – THÁLIA-HÁZ • szeptember 13-tól december 31-ig • A száz éve született Bessenyei Ferenc emléke előtt tisztelgő kiállítás egyrészt felidézi a művész miskolci pályakezdését, másrészt felvillantja az életmű legjelentősebb, legemlékezetesebb alakításait. A legendás művész Miskolcon, Földessy Géza direktor társulatában lett színésszé, ahol minden szerepkörben bemutatkozott, a hatvanas években pedig egyik legnagyobb szerepében, Kossuth Lajos megformálójaként, a *Fáklyaláng* című Illyés Gyula-dráma főszerepében tért vissza a városba. A kiállítás másik egysége a *Film Színház Muzsika* című folyóirat tükrén keresztül ad képet a színművész emblematisz alakításairól, pályájának legnagyobb pillanatairól.

MOUSSON TIVADAR, A ZEMPLÉN FESTŐJE • HERMAN OTTÓ MÚZEUM – MISKOLCI GALÉRIA • október 10-től november 30-ig • Mousson Tivadar (1887–1946) festőművész munkásságát mutatja be a Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria és a nagymihályi Zempléni Múzeum októberben nyíló közös kiállítása Miskolcon. Mousson a nagybányai plein-air festészeti hagyományt követve, színgazdag kompozíciók sorával, vérbő karakterű festészete által a Zemplén sajátos képzőművészeti monográfiáját hozta létre. Ennek jelentős művészi értékén túl pótolhatatlan érdeme, hogy a régió hagyományos vidéki életének rég le-tűnt világa nyert benne maradandó, hiteles és életigenlő módon megörökítést. Mousson Tivadar 1911 és 1944 között kisebb megszakításokkal Nagymihályban (Michalovce) élt, s ennek köszönhetően ma az ottani Zempléni Múzeum őrzi a mester hagyatékából származó legnagyobb festmény-, rajz- és fotógyűjteményt, amely a miskolci kiállítás alapjául szolgált.

„70 VAGY 60...” – VÁLOGATÁS A RÓMER FLÓRIS MŰVÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI MŰZEUM KÉPZŐMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBŐL • ESTERHÁZY-PALOTA, GYŐR • október 10-től november 24-ig • Egy népszerű Cseh Tamás-dal, a *Fohász* egyik idézetét választotta egyik új időszaki kiállítása címéül a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, mivel a hatvanas és a hetvenes évek magyar művészetének alkotásaiból láthat válogatást a közönség. Találkozhatunk azokkal a jellegzetes neoavantgárd tendenciákkal, amelyek a geometrikus nonfiguratív művészek, a body art és a fotó területén formálták ennek a korszaknak

a politikailag nem hivatalos művészetét. A kiállítás a múzeum saját gyűjteményei szempontjából is fontos esemény, hiszen a kurátorok az itt őrzött remekművekből válogattak. Az Esterházy-palotában látható többek között Vera Molnár, Nádler István, Konok Tamás, valamint Hetey Katalin néhány alkotása, de bemutatják az abdai születésű Drozdik Orsolya 1970-es években készült *Individuális mitológia* című sorozatát is.

69 – A KERESKEDELMI PLAKÁT – VÁLOGATÁS A BEDŐ-GYŰJTEMÉNYBŐL • RÓMER FLÓRIS MŰVÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI MÚZEUM – ESTERHÁZY-PALOTA, GYŐR • október 10-től november 24-ig • A 2. Győri Filmnapokhoz kapcsolódó kiállítás után ez az időszaki tárlat is folytatja majd a plakátművészet tekintetében igazán aktív 1969-es év hazai alkotásainak bemutatását. A tárlat a magyar kereskedelmi plakát történetét dolgozza fel részletesen. Legyen szó filmekről, kereskedelmi céllal készült munkákról vagy olyan közcélú hirdetésekről, amelyek akár a hulladékgyűjtést, a takarékoskodást, esetleg turisztikai jelleggel a Balaton-régiót állították középpontba kiváló grafikai alkotásokkal.

„SZEGEDET LESUJTVA FÖLEMELTEM” – ÁRVÍZI FESTMÉNYEK A FEKETE HÁZBAN • MÓRA FERENC MÚZEUM, SZEGED • december 31-ig • 1879. március 12-én, azaz 140 évvel ezelőtt pusztította el a Tisza Szeged városának jelentős részét: az óriási sorscsapás évfordulója kapcsán látható most festménykiállítás a Fekete házban azokból az alkotásokból, melyek a katasztrófa rombolását szemléltetik.

1894-ben döntött úgy Szeged városa, hogy az árvíz csapását egy nagyméretű festménnyel kell megörökíteni az utókor számára. Először Benczúr Gyulát akarták felkérni a feladatra, ő azonban sok megrendelése miatt nem tudta elfogadni a felkérést. Ezért egy pályázat segítségével végül Vágó Pált bízták meg, hogy fesse meg az óriási méretű alkotást. A munka sokáig elhúzódott: Vágó a képet többször átfestette, így csak 1902-ben helyezték el a most felújítás alatt álló szegedi múzeumban. 1903-ban újabb módosítást kellett a képen végrehajtani. Vágó Pál ugyanis osztrák tábournoki köpenyben festette meg Ferenc Józsefet, melyet nehezményezett Szeged népe, ezért az osztrák egyenruhát magyar huszárezredesi mentére kellett átfestenie. Az óriási méretek miatt a festmény a Móra Ferenc Múzeumból nem mozdítható, ezért a Fekete ház kiállításán az alkotás olajnyomatát láthatják az érdeklődők. Emellett bemutatják az árvízfestmény-pályázatra beérkezett többi pályaművet is, megismerkedhetünk az árvíz történéseivel Mikszáth Kálmán szemén keresztül, illetve kiderül az is, milyen szerepe volt Liszt Ferencnek Szeged újjáépítésében.

60 ÉVES A VÁRMÚZEUM – HATVAN HATÁS • DOBÓ ISTVÁN VÁRMÚZEUM • december 31-ig • Az egri múzeum 1958-tól viseli Dobó István nevét, így az intézmény egy komplex, a gyűjteményeit sokszínűségükben bemutató kiállítással ünnepelte meg Dobó István Vármúzeumként való működésének hatvanadik évfordulóját. Hatvan évből hatvan hatáson

keresztül érzékelteti a kiállítás a múzeum meghatározó korszakait, Heves megye és Eger város múltjának folyamatos kutatását, kiemelkedő műtárggyarapódását és a restaurálás-műtárgyvédelem folyamatát. A kiállítás középpontjában műtárgyak és a hozzájuk kapcsolódó „műtárgysztorik” állnak: gyűjteményenként fedezhetjük fel a friss és az elmúlt 60 esztendőben a múzeumba került legszebb szerzeményeket. Azoknak, akik az év végéig nem tudnak Egerbe utazni, jó hír, hogy a történeti, régészeti, képző- és iparművészeti, néprajzi, irodalomtörténeti, sőt a múzeumi munkát segítő fotóadattári és könyvtári ritkaságokat a múzeum honlapjáról elérhető virtuális kiállításon is felfedezhetik (egrivar.hu/div60/).

MEMENTO75 ÉS HAGYATÉK • TOPOLYA KÖZSÉG MÚZEUMA, SZERBIA • október

18-ig és november 10-ig • Lea Vidaković képzőművész egyedülálló kiállítást hozott létre a lágerlétről. A *Memento75* multimediális tárlat a művész nagymamájának történetét és emlékeit mutatja be, aki 14 évesen átélte a koncentrációs táborok borzalmait, és elvesztette családját és barátai nagy részét. A kortárs kiállítás animációkból, videókból és miniatűr tárgyakból áll. A töredékekre bontott animációs dokumentumfilm szubtilis vizuális metafora, amelynek célja a holokauszt 75. évfordulójára való emlékezés. Ez a művészeti alkotás emlékeztetni kíván arra, hogy ez a szörnyűség megtörtént, és soha nem szabad elfelednünk.

A topolyai múzeum másik, *Hagyaték* című kiállítása egészen más irányba kalauzolja a látogatókat. Az Arany János életéről, munkásságáról és leghíresebb szerb fordítójáról, Jovan Jovanović Zmajról szóló komparatív kiállítás a multigenerációs közönség igényei szerint készült. Megtalálható benne a nagyszalontai egykori szülői ház kuckósított verziója a gyermekeknek, Arany dolgozószobájának miniatűr változata, animációk Arany életéről és hőseiről, vajdasági képzőművészek (Nemes Fekete Edit, Léphaft Pál, Lea Vidaković, Penovác Endre, Vass Szabolcs, Vučurević Angéla) Arany ihlette illusztrációi, Arany-versvideók Vecsei H. Miklós színesztől, valamint vajdasági versmondóktól. A Petőfi Irodalmi Múzeum „*Jártam a jelenben, éltem a jövőben*” című vándorkiállítása is része a tárlatnak, valamint a Szerb Matica Könyvtárának könyvritkaságai és régiségei Arany kötetei és Zmaj fordításai közül.

A KAGÁN LOVASA • DÉRI MÚZEUM, DEBRECEN • október 1-jétől december 31-ig •

Avar páncélos lovas kel életre a Déri Múzeum vándorkiállításán. A régészek 2016 nyarán egy, a 7. század közepén élt 10-12 éves kislány maradványaira bukkantak az M35-ös autópálya nyomvonalának megelőző feltárása során. A kislányt homlokán aranyveretekből összeállított pártával temették el. Szeptemberben tőle csupán hét méterre újabb női sírt tártak fel, az eltemetettet a kora avarokra jellemző tájolási mód szerint, azaz fejfelé keletre fektetve helyezték örök nyugalomra. Néhány hónap múlva, mindössze két kilométerre a korábbi temetkezéskéntől, újabb felfedezés történt egy több száz síros temető feltárásakor. Itt kerültek napvilágra egy magas rangú lovas katonának és lovának maradványai. A Derecske határában feltárt kora avar kori harcos sírjának legnagyobb jelentősége, hogy az elhunyt alatt, a vele együtt

eltemetett fegyverzetén túl, a koporsó alján egy teljes lamellás páncél került elő bolygatatlan állapotban, amely nemcsak a törzset, hanem a combokat és vállakat is fedte. Az eddig a Kárpát-medencében feltárt több ezer avar sírból csak páncélrészletek, általában néhány lamella került elő. A derecskei sírlelet további jelentősége, hogy a fegyverzetén túl a magas talajvízszint miatt számos, a viselet részét képező szerves anyag is konzerválódott. Az embertani anyag jó állapota lehetőséget teremtett arra is, hogy a minden bizonnyal Bizánc elleni hadjáratokban is részt vett lovas katona tudományos arckonstrukciója is elkészülhessen.

KÖRNYEZETVÁLTOZÁS A TATAI-MEDENCÉBEN A PLEISZTOCÉNTÓL AZ ANTROPOCÉNIG • KUNY DOMOKOS MÚZEUM, ÖREGVÁR, TATA • október 4-től 2020. május 31-ig • A kiállítás témája saját élőhelyünk, környezetünk változása, az ember és a környezet kapcsolata az elmúlt százezer év során, szélesebb körben a Tatai-medencében, a közép-pontban Tatával. Ez az időszak felöleli az érintetlen „őserdőt”, aztán az őseMBER megjelenését, majd kezdetét veszi a fokozatos átalakulás, az emberi tevékenységek egyre erőteljesebb hatása. A folyamatot a múzeum gyűjteményi tárgyakkal, 3D-modellekkel, fotókkal, képekkel, valamint a terem egyedi dekorálásával szemlélteti. A kiállítás célja, hogy egy képzeletbeli idővonalon végighaladva lássuk azt a hatalmas változást, amely az elmúlt évezredek alatt végbement. Ez az idő emberi léptékkal nézve igen nagy, de földtanilag nagyon kevés, amihez képest a változás viszont óriási.

A TÖRTÉNELEM PEREMÉN – A RÁBAKÖZ SZÍVÉBEN • CSORNAI MÚZEUM – ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS • augusztus 20-tól • A Csornai Múzeum a Csornai Premontrei Apátság klasszicizáló késő barokk műemlék épületének falai között őrzi a település és környéke történeti és néprajzi értékeit. A *Történelem peremén – A Rábaköz szívében* című kiállítás is Csorna, valamint a járás történeti emlékeit kívánja bemutatni a régészeti korszakoktól 1971-ig bezárólag. A megújult kiállításban klasszikus kronológiai felépítéssel találkozhatunk, amely több szinten értelmezhető formában, látványos enteriőrökkel, diorámákkal tárja fel a város múltját. A három teremben berendezett kiállítást pedig egy olyan tárlat egészíti ki a folyosón, amely a település számára meghatározó személyek életútját ábrázolja, tisztelegve a közgyűjteményekért, kulturális örökség megmentéséért munkálkodó premontrei szerzetesek, valamint a köztisztelőben álló városi személyek előtt. Az emeleti kiállítóterekben néprajzi, helytörténeti kiállítás, valamint Horváth Róbert csornai naiv szobrász kispasztikái tekinthetők meg.

ADYBANDI ÉBRESZTÉSE • DEBRECENI IRODALOM HÁZA • december 31-ig • Ady Endre pályája elején néhány évet Debrecenben töltött. Ebben az időszakban lett joghallgatóból újságíró, s kezdett első kötete, a *Versek* kiadásán dolgozni, amely 1899-ben meg is jelent Debrecenben. Szerelem, csalódás, titkos imádó, mulatság, versek, kártpárbaj, újságírás.

Gondy és Egey: Ady Endre portréja (vizit, 6×9)
Debrecen, 1899. augusztus 26.
Gondy-Egey utánrendelőkönyv XXVII.196., XXVIII.1. (2 db)
I.153/1923

Pár kulcsszó, melyekkel leírható az a röpké két év, amíg Ady Endre Debrecenben tartózkodott, és amely mentén a kiállítás bemutatja ezt az időszakot. A tárlat az *Álmodó magyarok* állandó kiállításba épülve, arra folyamatosan reagálva mutatja be Ady Endre életének debreceni kapcsolódási pontjait. A kiállítással szoros egységet alkotó múzeumi nyomozás keretében pedig az arra vállalkozók Ady Endre elveszett galléros köpönyegének titkát fedezhetik fel.

„...MÁSOKRÓL NEM MONDOK SEMMIT” – KUCSERA FERENC MÁRTÍRIUMA • FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM – ÁMOS IMRE – ANNA MARGIT EMLÉKMŰZEUM, SZENTENDRE • október 25-től 2020. március 1-jéig • Az 1892-ben, Léván született Kucsera Ferenc közösségi ember volt, aki fontosnak tartotta a római katolikus egyház által képviselt értékek nyilvános képviselését. Az egyházi pályát választó ifjú Szentendrére került, ahol a szoroson vett papi szolgálat mellett újságot szerkesztett, és egymaga végezte a hitoktatást valamennyi városi iskolában. A gyermekek nevelésében annyira elhivatott volt, hogy amikor a Tanácsköztársaság időszakában az iskolai hitoktatást betiltották, saját kápláni szobájában gyűjtötte össze a legkisebbeket, és rajzos, zenés foglalkozásokat tartott nekik. Konok következetességgel képviselt morális elvei miatt a város vezetését átvevő kommunisták 1919. június 25-én kivégezték. A fiatal káplán mártírhalálát a szentendreiak hatalmas veszteségként élték meg. Emléke a mai napig élénken él a városban, ahol immár egy emlékkereszt is áll néhány méterre a halála helyszínétől, a Duna-parton. A Ferenczy Múzeumi Centrum kiállítása a tragikus sorsú káplán életét idézi meg – egy évszázad távlatából.

A NAGY KÖNYVLOPÁS – FRANCIA KÖNYVKIÁLLÍTÁS A VASFÜGGÖNY MÖGÖTT • FERENCZY MÚZEUMI CENTRUM – SZENTENDREI KÉPTÁR • szeptember 20-tól 2020. január 19-ig • 1959-ben a budapesti Múcsarnokban francia könyvkiállítást rendeztek: a kéthetes nyitvatartási idő végére a könyvek nagy részét ellopták a látogatók. A tárlat a magyar kultúrtörténetnek ezt a lappangó epizódját tárja fel, megidézve a könyvkultúra társadalmi-politikai kontextusát az ötvenes években, feltérképezve az ország korabeli francia–magyar kapcsolatait és diplomáciai útkeresését. A francia kiállítás egyike volt azoknak a projekteknek, amelyek a Kádár-rezsim 1956-os forradalmat követő nemzetközi elszigeteltségét voltak hivatottak oldani. A szentendrei tárlat bemutatja a korszak „szürke” hazai vizuális kultúráját, valamint a külföldi könyvhöz – és információhoz – jutás különféle módszereit, beleértve a CIA által évtizedeken keresztül folytatott, kiterjedt akciót, amelynek során több millió könyvet juttattak el postán keleti blokkbeli olvasókhöz. Megidéződnek a korszakban mélyponton lévő francia–magyar kapcsolatok: a Francia Intézet munkatársainak le tartóztatása, a látogatók megfigyelése stb. Az archív anyagok mellett az egykori „tolvajokkal” készített interjúkat is megnézhetünk, de találhatunk a kiállításon szabadon „ellopható” könyveket is.

szemle

Attalai Gábor (1934)
Veszélyes szék (Elképzelések), 1972
Fotó, papír
Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

GRÉCZI EMŐKE
1971 - EGY KIÁLLÍTÁS ÚJ ÉLETE

IAz utóbbi években megszokhattuk, hogy a Fővárosi Képtár kiállításoként olykor kutatási projekteket mutat be, amelyeknek apropója az intézmény önreflexiója: a saját történet vagy a tényleg viszonylag fiatal, talán értékén alul kezelt gyűjtemény feldolgozása, témája pedig a művészet viszonya a hatalomhoz, ideológiához és politikai rendszerhez. A *Mutató nélkül. B. A. úr X-ben* volt az első 2016-ban, majd a *Különutak* 2017-ben, tavaly a letétként kezelt Levendel-gyűjtemény új szempontok szerinti feldolgozása történt meg, majd év végén az *1971. Párhuzamos különidők* című, a tranzit.hu-val együttműködésben létrejött kiállítás következett. Idén Barta Lajos életmű-kiállítása (*Túlélési stratégiák*) illeszkedett ebbe a sorba, és alig várjuk a következőt. A sok szöveggel, dokumentummal, vizuális lábjegyzettel és kereszthivatkozással ellátott tárlatokhoz megjelenő katalógusok nem elégedtek meg a kiállított anyag felidézésével, valóban tanulmánykötetek, a kiállításon látott témák hátterét, a kutatási irányokat, helyben be nem mutatható műtárgyakat, eddig publikálatlan adatokat és forrásokat közölnek, így a kiállítás nem fejeződik be a bontással, hanem új életet kezd élni a szövegek által.

¶ „Nincs az a bűvészság, amelyben jobban összekeveredhetnek volna a különféle minőségű dolgok, mintha nem is egyazon glóbus vagy történelmi kor szülöttei lennének” – írta Németh Lajos *A művészet sorsfordulója* című kötetében a modern művészetéről. Egyazon korban és helyen élő művészek mennyire különböző módon látják vagy kívánják láttatni a világot, mennyire eltérő világnézettel, stratégiával alkotnak, és mozognak a művészeti közegben. Németh ugyan a modern művészet születése kapcsán jutott erre a felismerésre, de igaz volt ez a későbbi évtizedekre is, a 20. század folyamán (a máról ne is beszéljünk), a Fővárosi Képtár 1971 című kiállítása pedig hasonló megállapításra épült: hogyan dolgoztak párhuzamos univerzumokban a magyar képzőművészek a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején.

¶ Az egyik univerzumban egyszerűen csak festészetnek, szobrászatnak nevezték Hincz Gyula, Domanovszky Endre, Somogyi József műveit, melyek a hatalom számára magától értetődő módon jelentették a kortárs képzőművészetet, így képviselheték Magyarországot a Velencei Biennálén. A másoknak neve sem volt, ahogy ezt László Zsuzsa tanulmánya (*A jövő realizmusa – Viták és konfliktusok Beke László Elképzelés-projektje körül*) felveti, a korabeli kritika ugyanis sem

kifejezést, sem definíciót nem talált a Csáji Attila által szervezett R-kiállításra és az ott bemutatott művekre. A konceptuális művészet nem szerepelt az addig itthon használt fogalmak között, és Beke Lászlónak – sok egyéb mellett – az egyik legnagyobb érdeme, hogy az intézményrendszeren belülről (MTA Művészettörténeti Kutató Csoport) volt lehetősége azokon a felületeken (*Kritika, Fotóművészet*) megszólalni és a periférián alkotó művészeket, irányzatokat (land art, koncept, akcionizmus, fluxus stb.) a közbeszédbe beemelni, akik az R-kiállításra vagy az ő Elképzelés-projektjében szerepet vállaltak. A kötet erénye, hogy Beke maga is megszólal, mégpedig mai nézőpontból definiálja a szóban forgó irányzatokat, egyfajta művészettörténeti gyorstalpalóval szolgál – végtelenül lecsupaszított, nem könnyű szöveg –, és a hozzá kapcsolt kéziratos diagramok is érzékletesen illusztrálják, hogy a szerző az összefüggések mélyebb meg- és kifejtésén dolgozik, ezt – ahogy írja is – saját feladatának tekinti.

- ¶ Beke folyamatosan átjárt a „hivatalos” és a „nem hivatalos” vagy „félhivatalos” dimenziók között, az Elképzelés-projektjének egyfajta intézményesülése lehetett volna a székesfehérvári múzeum Kovalovszky Márta kezdeményezte Elképzé-
lések kiállítása, amely eltérő okokból, de éppúgy csak egy elméleti, dokumen-
tációval felidézhető „elképzelés” maradt (Izinger Katalin írása erről), még ha
a történelem végül is kárpótolta a kurátorokat és a művészeket. Ha a kiállítás
megvalósul, már akkor, 1972-ben le lehetett volna zárni a *Kritikában* és másutt
folytatott vitákat, illusztráció gyanánt pedig ott lehetek volna a Fehérváron
kiállított alkotások. (Beke akkor nem publikált katalógusszövege most ebben
a kötetben olvasható.)
- ¶ Róka Enikő és Leposa Zsóka írásában az államosítást követő második születés,
az 1959-ben újrainduló gyűjteményezés eredményeinek ismertetése mellett
fontos szerepet kap a Vármúzeum mint reprezentációs helyszín, ahol az ép-
pen helyreállított, érdekes építészeti megoldásokkal modernizált palotában jó-
val előbb állíthattak ki kortárs művészek, mint az épület másik, később átadott
és belakott szárnyában, a Magyar Nemzeti Galériában. Elég rangosnak kellett
lennie a művésznek, hogy helyet kapjon az új kultúrpalotában, Domanovszky,
Somogyi és Hincz pedig megfeleltek az elvárásoknak. (Ennek fényében tény-
leg figyelemre méltó, hogy 1980-ban Ország Lilit is méltónak tartották erre...)
- ¶ A kettő között, a reprezentációtól innen és az undergroundon túl működött a ma-
gyar képzőművészeti világ zöme, nem is lenne igazságos, ha a kiállítás és a kata-
lógus leragadt volna a két végletnél. Újítók és függetlenek, kicsit vagy teljesen
absztraktok, a világháború előtt indult idősebb generáció alkotta ezt a világot,
és ebben segített eligazodni Németh Lajosnak a kötetben többször is megem-
lített *Modern magyar művészete*. Hornyik Sándor hangsúlyozza, hogy Németh

Hincz Gyula (1904–1986)
Tudomány (részlet a Debreceni Agrártudományi Egyetem gobelinjének vázlatáról), 1963–64
Vegyes technika, karton
Tragor Ignác Múzeum, Vác

Maurer Dóra (1937)
Keressük Dózsát, 1972-73
Operatőr: Gulyás János
Balázs Béla Filmstúdió / Magyar Nemzeti Filmalap - Filmarchívum

kategóriái és megállapításai máig meghatározzák a világháborút követő évtizedek képzőművészetéről folytatott közbeszédet, a hatvanas évek végén az ideológiamentességben elment a falig, felvállalva a vitát többek között Aradi Nórával.

- ¶ Szinte évente változott, hogy a művészetirányítás mennyire tekintette fontosnak a Velencei Biennálén való részvétel kérdését, ebben a helyzetben kellett a kortárs művészetben kevésbé járatos reneszánszkutatónak, Vayer Lajosnak helytállnia, időnként kurátorként, máskor végrehajtóként közreműködnie a kiállítás lebonyolításában. Bódi Kinga tanulmányából az derül ki, hogy a magyar kultúrpolitika a sötétben tapogatózott, amikor koncepciót épített vagy művészeket nevezett meg, az egyébként is közben arcukat váltó biennálé célkitűzéseire igen keveset igazodva bonyolította ezt az anyagilag és minden más tekintetben megterhelő programot. Így esett, hogy Vayer hol szabad kezét kapott, hol gépiesen megfelelt. A koncepció hiányát az az eset is bizonyítja, amikor – 1970-ben – a Hincz és Somogyi mellett megnevezett Bálint Endre és Gross Arnold azért nem állított ki Velencében, mert a műveikről készült fotódokumentációval már túllépték a költségvetést. Somogyi és Hincz a kultúrpolitika két reprezentánsa volt, ekképpen képviselték – nem nagy sikerrel – Magyarországot, ám ha ott lett volna Bálint és Gross, az egész kiállítás képe és emlékezete máshogy festett volna.
- ¶ Hogyan nézett ki egy támogatott művész diadalmenete? Dudás Barbara Hincz Gyula pályaképét vázolja fel írásában, a Velencei Biennálén és a BTM-ben rendezett kiállításaira fókuszálva. Az Iparművészeti Főiskola vezetése mellett állami megrendelések sokasága, külföldi és hazai kiállítások hosszú sora tartotta a közeghez mértén nyilvánvaló jólétben, félabsztrakt művészetét el tudta fogadtatni korszerűnek, személye megfelelt a döntéshozók körében, ám a korabeli kritika nem üdvözölte, és az utókor sem tud máig mit kezdeni a harmincas években született absztrakt művek szocialista update változatával.
- ¶ A kötet második fele a kiállított anyag katalógusa. A közlés sorrendje igazodik a Kiscelli Múzeum téreloszlásának megfelelő, betűkkel jelölt (E=Elképzelés, K=Kontextus, V=Visszatekintés stb.) kiállítási koncepcióhoz (kifejtése a kötet utolsó szövegében, Százados László *Térrácsában*), így egyéb magyarázat nélkül is érthető, melyik műtárgy hová tartozik, és mit illusztrál.
- ¶ Noha a kötet „csak” egy kiállítási katalógus, a korszak egyik legalaposabb és leg-sokoldalúbb elemzése gazdag dokumentum- és képanyaggal. Ebben a műfajban ez a legnagyobb teljesítmény.

1971

Szerkesztők: Hegyi Dóra, László Zsuzsa, Leposa Zsóka, Róka Enikő
BTM Kiscelli Múzeum–Fővárosi Képtár

Petrich András (1765–1842): Pest-Buda látképe a Gellérthegyről, 1800 körül, színezett rézkarc

BASICS BEATRIX KIK LAKTÁK VÁROSAINKAT?

TA *Magyar Várostörténeti Atlasz/Hungarian Atlas of Historic Towns* kétnyelvű sorozatának előkészítése 2004-ben kezdődött, az első atlasz 2010-ben jelent meg. Magyarország viszonylag későn csatlakozott az európai történeti kutatás egyik legrégebben futó programjához, amely 1955-ben indult a Nemzetközi Várostörténeti Bizottság (Internationale Kommission für Stadtgeschichte) kezdeményezésére. Az ezredforduló táján a környező országok szinte mindegyike már a program résztvevője volt, Ausztria elsőként, de Lengyelország és a Cseh Köztársaság is nálunk jóval korábban csatlakozott.

¶ Az atlaszprojekt kezdeti célja a városok alapításkori alaprajzának rekonstruálása volt. Ehhez az 1960-as években felfedezett kataszteri térképek szolgáltak alapul pontos felméréseikkel. Mára a városi régészet és a történeti kutatások eredményei révén megváltozott helyzetben ez a cél egyre kevésbé tűnik megvalósíthatónak. Ahogyan Szende Katalin *Magyar várostörténeti atlasz: feladatok, eredmények, perspektívák* című írásában megfogalmazta: „...a historiográfia általános fejlődésének megfelelően a városatlaszok egy viszonylag konzervatív, morfológiai szempontú vállalkozásból a történeti kutatás egyik jelenkori irányzatának, a »térbeli fordulatnak« (spatial turn) a részévé váltak”. (*Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv VIII.* 2013. 187–199.) Így a történeti városatlaszok a középkor, a kora újkor, újkor és a jelenkor városi térszerveződésének kutatásához is segítséget nyújtanak megújult formájukban.

¶ A városatlaszok azonos léptéke lehetőséget kínál az összehasonlító kutatásokra, és ez, tekintve az eddig megjelent több mint félezer atlasz számát, nem akármilyen lehetőség. A magyar program 2004 és 2008 között az MTA Történettudományi Intézete által befogadott OTKA-pályázati kutatásként indult. 2007 novemberében bekövetkezett haláláig Kubinyi András akadémikus irányította, akitől Szende Katalin vette át a munkát és irányítja mindmáig. Az elsőként kiválasztott négy város – Buda (1686-ig), Sopron, Kecskemét és Sátoraljaújhely – mind státusuk vonatkozásában, mind földrajzi szempontból különbözök, és ez fontos szempont volt a döntésnél.

¶ A projekt második szakaszának 2010 és 2014 között a Közép-európai Egyetem (CEU) koordinálásával további hat város feldolgozása volt a célja. Ebben a csoportban Pécs, Vác, Kőszeg, Miskolc, Szeged és Buda (1686–1848) szerepelt. Bár

elsősorban olyan városokra esett a választás, amelyekről már készült történeti monográfia, még így is jelentős mennyiségű, eddig kiadatlan levéltári forrás feldolgozása, valamint a városi régészeti kutatások eredményeinek alkalmazása történt meg. A korábbi térképek felhasználása mellett tematikus térképek is készülnek, a speciális társadalomtopográfiai és településmorfológiai kutatások eredményeit közzétéve. Emellett történeti térképek, látképek, korabeli részletfelmérések reprodukciói is kerülnek a kiadványokba. Mindezeket topográfiai tanulmány, valamint a térképekhez készült kommentárok egészítik ki tematikus beosztású történeti-topográfiai adattárral. A szöveges részek magyar és angol nyelvűek. Az egyes kötetek széles körben bizonyultak hasznosnak – a helyi lakosok, a közigazgatás, a helytörténészek, építészek, várostervezők és a történeti kutatás számára egyaránt. A harmadik kutatási fázisban (2016–2019) a Történettudományi Intézethez visszakerülő várostörténeti projekt öt további magyar város (köztük Óbuda harmadik kötete, Székesfehérvár, Pápa, Szekszárd és Nyírbátor) atlaszával gazdagodott.

- ¶ A sorozatnak önálló oldala is van, a varosatlasz.hu. Térképen megjelenítve látható, mely városokról jelentek meg idáig kötetek, és melyekről vannak előkészületek. A két legfrissebben megjelent kötet Kecskemét és Kőszeg városatlasza. A honlapról elérhető magyar városatlaszok bárki számára megtekinthetők, tanulmányozhatók, és lenyűgözően érdekesek. A tanulmányok szövegei kiváló példái annak, milyen egy élvezetes és közérthető történeti írás. Szende Katalin Sopron történetét bemutató fejezetei a kőkorszaktól a római koron, a népvándorlás időszakán át a kora újkorig terjedően mutatják be a település történetét. A szöveges rész illusztrációi és rekonstrukciói is nagyon érdekfeszítőek, a térképek pedig különböző műfajaikban különféle tanulságokkal szolgálnak – például a légi fotókkal összevetve. A tematikus térképtáblák információkat adnak a város épületállományára vonatkozóan a különböző időszakokban – milyen volt a házak magassága, tetőzetük, melyek a mai műemlék épületek, hány és milyen foglalkozású tulajdonosuk volt, hol fizettek adót, hogyan fejlődtek az egyes városrészek.
- ¶ Különösen izgalmasak a történeti állapotok rekonstrukciós rajzai: hogyan nézett ki a település a késő római korban, ehhez képest milyen volt az ispánsági vár képe, és milyen volt a város a 18–19. századi vedutákon. Daniel Suttinger 1681-es rézmetszete a Lövérék felől láttatja a várost, a korszak magas pontról felvett látképeihez hasonlóan. Hárosy Zsigmond hasonló nézőpontú, de már 1841-ben készült litográfiáján az előtér életképi jelenetén a kilátást messzelátón élvező, kutyát sétáltató, lovagló, beszélgető helyi polgárok láthatók, alattuk a város képén sok új épület emelkedik, és részleteikben jobban kivehetők és azonosíthatók az egy évszázaddal korábbi ábrázoláshoz képest. Más magaslat – a Kurucdomb – is

Buda ostroma, 1849
BTM

alkalmas volt például madártávlati látkép készítésére, mint erre példa Zacharias Michel 1700-as rézmetszete, amelyen a falakkal körülvett belvárost a külváros házai, kertjei övezik. A csehországi születésű, Bécsben élő és alkotó Johann Vinzenz Reim (1796–1858) városi tanácsnoki posztot is betöltött, csaknem hatszáz látképe a Habsburg Birodalom jelentősebb városait örökítette meg, pest-budai, pozsonyi látképei mellett egy Sopront délről bemutató rézkarca is készült, bájos életképpel az előtérben. Több olyan lap is szerepel ebben a részben, amely egy-egy lokális vagy tematikus részletet mutat be.

- ¶ Sopronnal összehasonlítva Szeged története, geográfiai helyzete nagyon más. Az atlasz anyaga jól érzékelteti a különbségeket, egyúttal megismerteti a város mára szinte teljesen eltűnt részeit. Ilyen például a vár, amely egy 1713-as térképen még a legjelentősebb épület, az 1751-es felmérésen már házak sora veszi körül. 1834-ben a szabad királyi város már kiterjedt település, még mindig a várral a középpontjában. Egy másik, hasonló korú rézmetszeten nyugzsgő, életteli várost láthatunk, a vár mellett a Tiszán álló hajóhíddal.
- ¶ Szeged 16. századi szociátopográfiáján a térkép jelzi, hol, milyen foglalkozást űző emberek éltek – szőlősgazda, juhosgazda, iparos, pap, bíró, deák stb. A belvárosi foghíjbeépítések és tömbrekonstrukciók 1945 és 2010 közötti topográfiája az elmúlt bő fél évszázad változásait illusztrálja a város építészeti szövetében.
- ¶ Rendkívül sokféle szempontú tehát az egyes városatlaszok anyaga – hatalmas mennyiségű információt tartalmazva –, széles körű felhasználhatósággal. De ha úgy tetszik, akár egyfajta kalandregényként is olvashatók a térképek, látképek, illusztrációk, a kiegészítő szövegekkel – mint egy várostörténeti regény.
- ¶ Az európai projekt weboldala az uni-muenster.de portál, amely az Instituts für vergleichende Städtegeschichte (IStG) „kiszolgálója”. A honlap interaktív térképén keresgélve megnézhetjük az Izlandtól Szicíliáig terjedő, várostörténeti atlaszon feldolgozott települések bármelyikét, mi több, kapcsolódhatunk az egyes nemzeti adatbázisokhoz. A Royal Irish Academy Irish Historic Towns nevű weboldala például éppen úgy közli a projekt történetét, mint az „anyaoldal”, ami azért jó, mert az utóbbi német nyelvű, az ír weboldal viszont értelemszerűen angol. Az írek is elérhetővé tették digitálisan a kiadványaikat, és azon túl, hogy órákig bele lehet merülni egy-egy város történetébe, az oktatásban történő alkalmazásra is megfelelővé tették azokat, a térképek és a szöveges részek után beiktatott „test yourself” című kérdéssorokkal.
- ¶ Egy másik, hozzánk (földrajzilag is) közelebb álló, a projekthez kapcsolódó honlap a Lvivi Center for Urban History of East Central Europe. Az ukrán és angol nyelvű weboldal nonprofit magánkezdeményezésből jött létre 2004-ben. A küldetésnyilatkozata hangsúlyozza a minden új iránti nyitottságot, a másság

Frans Geffels (1624–1694): *Buda ostroma*, 1686, olajfestmény

A szegedi vasúti híd, litográfia

és különbözőség elfogadását és a jövő iránt érzett felelősséget. A honlap „Lviv Interactive” menüpontján (amely sajnos csak ukrán nyelvű) olyan digitális térkép érhető el a várossról, amelyen az egyes házhelyekre kattintva azok képét láthatjuk, történetüket olvashatjuk. Városképi és térképadatbázis, videotörténetek, oral history mellett interaktív térképes utcaadatbázis is elérhető, utóbbi is az évszázadok változásait mutatja. Az oktatási segédanyagok, konferenciák, szemináriumok, kiállítások mellett a szakirodalom is önálló menüpontot kapott, mint ahogy „A Space of Synagogues”, egy különleges projekt, amely 2014-ben indult a lvivi zsidó örökség bemutatására és megőrzésére.

¶ A történeti városatlaz program olyan sikeres európai vállalkozás, amely igazolja a várostörténeti kutatások fontosságát, és a napjainkig tartó folyamatosság jelentőségére is felhívja a figyelmet. Hogy mennyire fontosnak tartja a projekt a 20. századi kutatást is, arra példa a 2019 októberében Stockholmban tartandó konferencia témája: “Interpreting 20th Century European Urbanism.” A konferencia javasolt témakörei között szerepel például a posztszocialista átalakulás időszaka vagy a magánkezdeményezésű városi építkezés.

Sopron. Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József és Szende Katalin, Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron 2010

Sátoraljaújhely. Írta és szerkesztette: Tringli István. Nagy Béla. MTA Történettudományi Intézet, Budapest 2011

Szeged. Szerkesztette: Blazovich László, Balia-Nagy Judit, Horváth Ferenc, Kelemen Gábor, Kratochwill Mátyás, Máté Zsolt, Szemerey Anna, Szerdahelyi Péterné és Takács Máté közreműködésével. Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, Szeged 2014

Buda I. kötet, 1686-ig. Írta és összeállította: Végh András. Kartográfia: Kuczogi Zsuzsanna, Nagy Béla, Szemerey Anna. Budapesti Történeti Múzeum, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, Archaeolingua Alapítvány, Budapest 2015

Buda II. kötet (1686–1848). Írta és összeállította: Simon Katalin. Szerkesztette: Szilágyi Magdolna. Budapest Főváros Levéltára, MTA BTK Történettudományi Intézete, Budapest 2017

Kecskemét. Összeállította Sárosi Edit, Szilágyi Magdolna és Szilágyi Zsolt közreműködésével. Budapest–Kecskemét 2018

Kőszeg. Írta és összeállította: Bariska István. B. Benkhard Lilla, Ivicsics Péter, Mentényi Klára közreműködésével. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2019

módszertan

Naplementében fürdő Dunakanyar
Fotó: Czajlik Z.

PÁLINKÁS ADRIENN-CZIFRA SZABOLCS
CSAK OKOSAN!
KULTURÁLIS BARANGOLÁSOK VASKORI TÁJAKON

T Mindig is sikk volt a tömegturizmus helyett alternatív, izgalmas megoldásokat felkutatni. Talán részben ennek is köszönhető az örökségturizmus újrapozicionálása és divatossá válása. Ezt a lehetőséget aknázzák ki a kulturális utak, amelyek egy-egy témára felfűzve kevésbé ismert térségekbe kalauzolnak, és rejtett értékeket mutatnak be. Kiváló példa erre az Európai Unió támogatásával és a magyar állam társfinanszírozásával három évvel ezelőtt indult Vaskor-Duna projekt, amely öt közép-európai ország húsz intézményének közreműködésével a 2700 évvel ezelőtti vaskori világ monumentális tájelemeire szeretné ráirányítani a figyelmet és előmozdítani a fenntartható turisztikai hasznosításukat.¹

¶ Mielőtt azonban végigvinnénk a kulturális útvonalak mai népszerűségét megalapozó állomásokat, vagyis hogy milyen változásoknak kellett végbemenniük a kulturális örökség területén, ezen útvonalak kialakulásáról és létrejöttük körülményeiről is ejtenünk kell néhány szót.

¶ Bár a jelenség már az 1960-as években körvonalazódott, 1987-ig kellett várni a Santiago de Compostelába vezető középkori eredetű Szent Jakab-zarándokút elismerésére kulturális útvonalként. Ugyanebben az évben alakult meg luxemburgi központtal a kulturális utak létrehozását felügyelő tanács, valamint ekkor rögzült a feltételrendszer is. A múlt és jelen összekötésén és bemutatásán túlmenően a kulturális út cím elnyeréséhez az adott útnak legalább három országot kell érintenie, jogi formában kell működnie, és tényleges kutatómunkára kell alapozni a hozzá kapcsolódó projektet.² Mára ezek az utak igen népszerűvé váltak, és a vallási utakon kívül számos egyéb tematikát ölelnek fel: történelmi, kulináris, kiránduló és művészeti barangolásra csábítanak. Jelenleg 33 európai szintű kulturális útvonal létezik, amelyek szinte az összes európai országot érintik.³ A közlekedési és a kommunikációs eszközök fejlődése lehetővé teszi, hogy az utak egyre hosszabbak legyenek, továbbá egyre több turista engedheti meg magának, hogy végigjárja az állomásokat. Egyes országokon belül még ennél is több tematikus utat sorolhatunk fel. Bár ezek nem tesznek eleget az európai feltételrendszer minden elemének, kisebb-nagyobb helyszíneket, régiókat összekapcsolva jelentőségük nem elhanyagolható a vidéki turizmus szempontjából.

*a múlt és jelen
összekötésén és
bemutatásán
túlmenően a
kulturális út cím
elnyeréséhez az
adott útnak legalább
három országot
kell érintenie,
jogi formában
kell működnie,
és tényleges
kutatómunkára kell
alapozni a hozzá
kapcsolódó projektet*

- ¶ Napjainkban általános tendencia, hogy a látogatók a korábbinál sokkal összetettebb élményre vágnak, emiatt a turisztikai kínálatban az élményközpontú szemlélet a legfontosabb hívószó.⁴ Amennyiben a kulturális turizmus három alappillére, vagyis a tárgyi és szellemi kulturális örökség, a kreativitással mindinkább megfeleltetett tudás, valamint az élmények maximalizálása összpontosul az útvonal egyes helyszíneiben, akkor nagyon sikeres és látogatott, sőt fenntartható turisztikai attrakciók hozhatók létre.⁵
- ¶ A kulturális útvonalak kialakulásával egy időben magukban a közgyűjteményi intézményekben – így a múzeumokban is – szemléletváltás következett be. A múzeumokkal szemben támasztott kritikai gondolkodás csírái az 1960-as években jelentek meg, az 1970-es és 1980-as évekre pedig már a világ minden pontjára eljutottak, és nemzetektől függően igen hasonló problémákat vázoltak fel a klasszikus múzeumi felfogással szemben.⁶ A tárgyközpontú szemlélet helyett szépen lassan teret nyert az emberközpontú, más szóval a látogatóbarát megközelítés. Minderre jó példa a múzeumpedagógia és a múzeumandragógiai foglalkozások megjelenése, valamint a szakmai előadások szerepének elterjedése az intézményekben. Napjainkban a rendezvények, az ismeretterjesztő vezetések vagy akár az épületet bemutató séták mellett a tárlatokon és egyéb tereken, illetve a bemutatás funkcionális helyszínein kívül a látogató egy-egy különleges alkalom során akár a gyűjtés és konzerválás folyamatába is bepillantást nyerhet (például Régészet Napja, Múzeumok Éjszakája, Kutatók Éjszakája, Múzeumok Majálisa). A látogatóbarát és élményközpontú megközelítést az infokommunikációs technológiák begyűrűzése gyorsította fel. Különösen a 21. században tapasztalható kiugró változás ezen a területen, ahogyan az internet és az okos-eszközök terjednek, a múzeumok igyekeznek lépést tartani e technológiákkal, hiszen a látogatók olyan élményre vágnak a közgyűjteményi terekben, amelyek összhangban állnak a megnövekedett elvárásaikkal.
- ¶ Ahogyan a fent említett új muzeológia elterjedése népszerűvé tette a közgyűjteményi intézményeket, úgy a külső helyszínek, vagyis a turisztikai attrakciók népszerűsége mögött megbúvó változásoknak is szentelnünk kell egy bekezdést. Az elmúlt húsz évből három olyan fogalom elterjedését kell kiemelnünk, ami szerepet játszott a kulturális útvonalak népszerűségében. Először is a turizmus átalakulása, konkrétabban az új turisztikai irányzatok megjelenése Európában, ezek közül a legfontosabb a kulturális turizmus kategóriáján belül elhelyezkedő kreatív turizmus, amely az alábbi módon definiálható: „A kreatív turizmus a turizmus egy újabb generációjának tekinthető, ami bevonja a turistát magát, illetve a helyieket a turisztikai termék létrehozásába (közös létrehozás).”⁷ A megfogalmazás, amely már 2000-ben megszületett, magában foglalja

az új turisztikai irányzatok megjelenése Európában, ezek közül a legfontosabb a kulturális turizmus kategóriáján belül elhelyezkedő kreatív turizmus

azt is, hogy a kreatív turizmus sokkal összetettebb élmény a kulturális turizmusnál, mivel itt a látogatókat bevonják a házigazdák az adott programba. A fő hangsúly ugyanakkor nem az élményszerzésen, hanem a valós tudás átadásán van.⁸ Másodszer a tájak integrált jellegét és különleges társadalmi értékét⁹ kiemelő európai irányelveknek, az Európa Tanács 2000-ben Firenzében, valamint 2005-ben Faróban aláírt egyezményeinek beemelése hazánk jogrendjébe mélyreható változásokat generált.¹⁰ Ezekkel összhangban említi a többször módosított 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről a történeti táj fogalmát, amely általános értelemben véve és kultúrtájként egyaránt összekapcsolja a természeti és az épített örökséget. Széles körben elfogadott meghatározása szerint „történeti tájként kell műemléki védelemben részesíteni az ember és a természet együttes munkájának eredményeként létrejött olyan kulturális (történeti, műemléki, művészeti, tudományos, műszaki stb.) szempontból jelentős, részlegesen beépített területet, amely jellegzetessége, egységessége révén topográfiaailag körülhatárolható egységet alkot”.¹¹ Időrendben a harmadik, ám ugyanolyan fontos pillére a kulturális útvonalak felvirágzásának a szellemi kulturális örökség megőrzéséről 2003-ban elfogadott egyezmény, amely listába szedi és felhívja a figyelmet az emberiség szellemi örökségére. Definíció szerint a következőt értjük ezen: „Szellemi kulturális örökség: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely – amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek.”¹² A korábban már említett tárgyközpontú szemlélet megváltozása itt is érezhető, hiszen a műtárgyak és műemlékek védelmén és fontosságán túlmenően ez az egyezmény a szellemi kulturális örökségre fókuszál, és elkészülte után a listán szereplő tételleket hivatott gondozni. Gondolatiságában felismerhető a kulturális útvonalakkal való párhuzam, legalábbis földrajzi értelemben, mivel számos tétel több nemzetet, országot ölel fel, ezáltal nemzetközi kooperációra serkenti az egyes országokat.

*fontos pillére
a kulturális
útvonalak
felvirágzásának
a szellemi
kulturális örökség
megőrzéséről 2003-
ban elfogadott
egyezmény, amely
listába szedi és
felhívja a figyelmet
az emberiség
szellemi örökségére*

¶ A Vaskor-Duna projekt is erre a komplex élményre fektet nagy hangsúlyt, amely a régészeti feltárás és tudományos munka mellett a fent említett turisztikai trendnek is igyekszik megfelelni. Persze van miből válogatni, hiszen a Közép-Európa kora vaskori közösségeit irányító sóurak hatalmát díszes vas- és bronzfegyverek, mives lószerszámok, festett és grafitozott felületű edények, valamint számos mediterrán jellegű import tárgy őrzi. Mindez a roppant gazdagság a nőkhöz kapcsolható viseleti tárgyokban és ékszerekben is testet öltött.¹³ Sőt az elit hatalmi koncentrációja monumentális építkezéseket is lehetővé tett. A központi szerepet betöltő települések környezetében napjainkban is érzékelhető,

Napjainkban általános tendencia, hogy a látogatók a korábbinál sokkal összetettebb élményre vágnak, emiatt a turisztikai kínálatban az élményközpontú szemlélet a legfontosabb hívószó.

tájléptékű változtatásokat eredményezett az erődítések megépítése, valamint a vezető réteg végső nyughelyeként szolgáló halomsírok megépítése.¹⁴ A Vaskor-Duna projekt keretében táborokat szerveztünk a partnerországokban, ahol a látogatók a vaskori elit életéről, mindennapjairól tanulhattak és próbálhattak ki különböző játékos és kézműves foglalkozásokat. Az így gyűjtött tapasztalatokra épülve készült el egy ismeretterjesztő gyerekfüzet, egy vaskori recepteket tartalmazó szakácskönyv és egy vaskori elittel kapcsolatos kézműves feladatokat tartalmazó könyvecske.

¶ Az egyes intézmények bemutatóterein túl a tudományos kutató- és feltárómunkát is segítik a modern technikai eszközök. Nincs ez másként a Vaskor-Duna projekt esetében sem, amely kilenc mikrorégiót érint a Közép-Duna-medencében. A legtöbb helyszín kutatása már a 19. században megindult, s kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatódott a 20. században is.¹⁵ Az ember és természet kölcsönhatását őrző történelmi tájak kulturális értéként való elismerése az örökségvédelem minden szegmensét érintette, aminek egyik látványos megnyilvánulása a tájrégészet térhódítása. A hagyományos, lelőhelyközpontú megközelítés helyett a tájra fókuszáló integrált kutatási stratégiák előtérbe kerülése mindenütt jelentős előrelépést eredményezett. Ezzel párhuzamosan a távérzékelési módszerek, mint a légi régészet, a műholdfelvételek és a lézeralapú távérzékelés (LIDAR),¹⁶ valamint a roncsolásmentes vagy minimális beavatkozással járó lelőhely-diagnosztikai eljárások (geofizika, talajjellenállás-mérés, talajradar, térképező talajtani fúrás) váltak a régészeti kutatások hangsúlyos elemeivé. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lenne szükség hagyományos régészeti feltárásokra, hiszen ezek ma is nélkülözhetetlen részei a kutatói repertoárnak. Ugyanakkor – hasonlóan a Vaskor-Duna projekt során követett stratégiához – célirányosan, egy-egy lényegi kérdés eldöntésére alkalmazzuk a viszonylag költségigényes és a lelőhely egységében visszafordíthatatlan beavatkozásokat okozó ásatásokat. Először összegyűjtjük és térinformatikai adatbázisba rendezzük a meglévő információkat.¹⁷ Majd részben vagy teljes egészében digitalizáljuk az archív dokumentumokat és a leletanyagot. Bár ezen a téren még mindig a zárt láncú platformok dominálnak, egyre több a széles körű

3D-s műtárgyszkenelés a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Központjában
Fotó: Czifra Szabolcs

ez az integrált kutatási stratégia a Vaskor-Duna projektbe bevont mindhárom magyarországi helyszínen (Sopron, Süttő, Százhalombatta) jelentős mértékben kibővítette a monumentális vaskori tájjelemekekről rendelkezésre álló információkat

hozzáférést biztosító strukturált belépési rendszerrel működő adatbázis (ilyen például az Ariadne program részeként fejlesztett MNM Régészeti Adatbázis). Az adatok értelmezése és tágabb kulturális kontextusba illesztése során már fel-
sejlenek azok a kérdések, amelyek megválaszolása csak új, célzott ásatással és interdiszciplináris kutatási módszertannal lehetséges.¹⁸ Ez az integrált kutatási stratégia a Vaskor-Duna projektbe bevont mindhárom magyarországi helyszínen (Sopron, Süttő, Százhalombatta) jelentős mértékben kibővítette a monumentális vaskori tájjelemekekről rendelkezésre álló információkat.

¶ Az említett három fogalom megjelenésén kívül természetesen a technika fejlődése itt is megmutatta a hatását, és a múzeumi terekhez hasonlóan felvirágoztat-
ta a kulturális utak népszerűségét. Ezen infokommunikációs eszközökre példa az INTERREG projekt keretein belül elkészült mobiltelefonos applikáció. A nagy-
on gazdag és sokszínű kulturális hagyományt felmutató Duna-medence ki-
válóan alkalmas arra, hogy kisebb területen is több országot összekötő kulturá-
lis útvonalak valósuljanak meg. Ez a felismerés motiválja a jelenleg előkészítés
alatt álló vaskori út fejlesztését is. A leendő turistáknak, látogatóknak készülő
mobiltelefonos applikáció trendi kiegészítő eleme a projekt célállomásait érin-
tő turisztikai fejlesztéseknek, egyúttal hasznos összekötő kapocs a nyelvilleg is
sokszínű közép-európai régióban. A minden korosztályt átfogó élményközpontú
turisztikai attrakciót a digitális vizualizációs technológiák gazdag tárháza
teszi teljessé.

¶ A Vaskor-Duna projekthez elkészült mobiltelefonos alkalmazásban – a projekt
és a helyszínek népszerűsítése mellett – a látogatói élmény fokozása kapta a fő
szerepet. A látogatói applikáció – a kreatív turizmus elemeit szem előtt tartva –
extra tartalmakat kínál, ami megkönnyíti és élvezetessé teszi az információ és
tudás elsajátítását a vaskori életről és a korábban csak múzeumokban elérhe-
tő bemutatási funkciókat hivatott reprezentálni a külső helyszíneken. Mind a
vezetett séták, mind a látogatóknak szánt foglalkozások integrációját lehető-
vé teszi a GUIDE@HAND családba tartozó alkalmazás, amely az MTA-SZTAKI
szoftverfejlesztőinek munkáját dicséri.¹⁹ A bemutatást fényképek, videók és
helyszíni leírások hivatottak helyettesíteni, amelyeket a kiterjesztett valóság
technológia (AR), valamint 3D-modellek és 360 fokos gömbpanorámaképek
egészítenek ki.²⁰ A múzeumi környezetben megszokott vezetett, tematikus sé-
ták élménye a térkép és audioguide funkciók segítségével helyettesíthető, míg a
múzeumi foglalkozások nonformális tudásközvetítésére rímelnek a játékos fel-
adatok, valamint az e-learning funkciók. Ez mind a gyermekek, mind a felnőt-
tek számára remek kapcsolódási lehetőség, egyúttal a túra során megszerzett
tudásuk játékos próbája.

¶ A kulturális örökség értékéről és szerepéről vallott elképzelések gyökeres átalakulása a 20. század második felében megújította a szakmai diskurzusokat, és új bemutatási módokat hívott életre, amelyek elszakadtak a korábban egyeduralmú mútárgyközpontú szemlélettől. Részben ezzel párhuzamosan a kulturális javakhoz történő hozzáférés könnyebbé válása a turizmusban is lecsapódott, és a keresleti oldalon felértékelte a kulturális élményeket kínáló utak jelentőségét, különösen a szabadtéri helyszínek (régészeti parkok, tematikus parkok) szerepét. A sikeres helyszínek és kulturális utak mögött többéves fejlesztői munka áll:²¹ a kézműves-bemutatók, vásárok és fesztiválszerű rendezvények szervezésén túlmenően a bemutatni kívánt korszak jellemző épületeinek rekonstrukciói várják a látogatókat. Paradox módon a zárt múzeumi térből kilépés népszerűségét épp a múzeumi szférára emlékeztető fejlesztések (múzeumpedagógiai foglalkozások, nonformális tudásközvetítés, ismeretterjesztő előadások) biztosították be, míg teljessé a modern digitális technológiák tették. Ám ne legyen kétségünk: a nagyon is sérülékeny történeti tájalemekek kulturális értékeinek megőrzése, megértése és fenntartható hasznosítása, továbbá bemutatása és továbbadása csakis komoly szakmai munkával biztosítható, ami a legtöbb esetben rejtve marad az új élményekre áhítozó barangolók előtt.²²

Jegyzetek

- [1] <http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/iron-age-danube>.
- [2] Kseniya Khovanova-Rubicondo (ed.): *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness* <https://rm.coe.int/0900001680706995>.
- [3] *Routes4U Feasibility Study – The Cultural Routes of the Council of Europe and the Danube Region* (EUSDR), 2018. <https://pjp-eu.coe.int/en/web/cultural-routes-and-regional-development/2018-routes4u-eusdr-meeting-documents>.
- [4] Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus, mint kulturális rendszer*. Budapest 1998. Marxiano Melotti: *The Plastic Venuses: Archaeological Tourism in Post-Modern Society*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing 2011.
- [5] Jászberényi Melinda (szerk.): *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2014.
- [6] Vergo, Peter: *The New museology*. Reaktion Books London 2006.
- [7] <http://www.creativetourismnetwork.org/about/>.
- [8] Kiváló példa a nonformális tudásközvetítés és az élménynyújtás ötvözésére a régészeti parkok gyakorlata, lásd bővebben Berényi Marianna: *Élj egy napig úgy, mint a bronzkori*

- emberek. Archeológiai parkok, régészeti szabadtéri múzeumok itthon és a nagyvilágban, *MúzeumCafé* 49. <http://muzeumcafe.hu/hu/elj-egy-napig-ugy-mint-bronzkori-emberek>.
- [9] Sonkoly Gábor: *Bolyhos tájaink – A kulturális örökség történeti értelmezései*. Budapest 2016.
- [10] A paradigmaváltás a régészet minden területére begyűrűzött – lásd Paulina Florjanowicz: *When Valetta meets Faro. The reality of European archaeology in the 21st century*. Proceedings of the International Conference Lisbon, Portugal, 19–21 March 2015. EAC Occasional Paper No. 11. Namur, Europae Archaeologia Consilium.
- [11] <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0100064.TV>.
- [12] 2006. évi XXXVIII. törvény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. év október hó 17. napján elfogadott UNESCO-egyezmény kihirdetéséről.
- [13] Gazdagságukról jó áttekintést nyújt a közelmúltban megjelent impozáns kötet vaskori fejezete – Vágó Ádám: *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Kossuth Kiadó–Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2015.
- [14] Đurković Éva–Jerem Erzsébet–Molnár Attila–Tankó Károly: A Kárpát-medence a vaskorban: interdiszciplináris kutatások legújabb eredményei. In: Heinrich-Tamáská Orsolya–Daniel Winger (szerk.): *7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből – 7000 Jahre Geschichte: Einblicke in die Archäologie Ungarns*. Greiner, Remshalden 2018.
- [15] Hrvoje Potrebica: Kaptol – a centre on the periphery of the Hallstatt world. In: Claudia Tappert–Christiana Later–Janine Fries–Koblach–Peter C. Ramsel–Peter Trebsche–Stefanie Wefers–Julian Wiethold (Hrg.): *Wege und Transport. Beiträge zur Sitzung der AG Eisenzeit während der 80. Verbandstagung des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung e.V. in Nürnberg 2010*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 69. Langenweißbach: Beier & Beran 2012, 235–245. Dmitrij Mlekuž–Matija Črešnar: Landscape and Identity politics of the Poštela hillfort. In: S. Tecco Hvala (ed.): *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30. Založba ZRC, Ljubljana 2014, 197–211. Marko Mele: Eine ausgewählte Fundstelle: Der Burgstallkogel bei Kleinklein (Gemeinde Grossklein). In: B. Hebert (Hrg.): *Urgeschichte und Römerzeit in der Steiermark*. Wien 2015, 497–509. Hrvoje Potrebica–Janja Mavrović-Mokos: Encounters on borders of world: The Kaptol group in the Early Iron Age communication network. In: Ian Armit–Hrvoje Potrebica–Matija Črešnar–Philip Mason–Lindsey Büster (eds.): *Cultural encounters in Iron Age Europe*. Archaeolingua Series Minor 38. Archaeolingua, Budapest 2016, 39–66. Georg Tiefengraber–Suzanne Tiefengraber: Zum Stand der Erforschung hallstattzeitlicher “Zentralsiedlungen” in der Obersteiermark. In: Christian Gutjahr–Georg Tiefengraber (Hrg.): *Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südostalpen*. Internationale Archäologie. Arbeitsgemeinschaft. Symposium. Tagung. Kongress 19. Hengist-Studien Band 3. Rahden 2015, 217–275.; Martina Šimek–Saša Kovačević: Jalžabet – Bistričak: u susret novim istraživanjima (Jalžabet – Bistričak: On the eve of the new research). Prilozi Instituta arheologiju u Zagrebu 31 (2014) 231–238. Czajlik Zoltán–Saša Kovačević–Georg

- Tiefengraber–Suzanna Tiefengraber–Pusztai Sándor–Bödöcs András–Rupnik László–Jáky András–Novinszki-Groma Katalin–Holl Balázs: *Report on magnetometer geophysical surveys conducted in Hungary, Austria and Croatia in the framework of the Interreg Iron Age Danube project*. *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3 No. 5 (2017) 343–359.; Czajlik Zoltán–Novinszki-Groma Katalin–Rupnik László–Bödöcs András–Fejér Eszter–Jáky András–Pusztai Sándor–Sörös Zsófia–Vass Biborka–Czifra Szabolcs: *Archaeological investigations on the Süttő plateau in 2018*, *Dissertationes Archaeologicae* Ser. 3 No. 6 (2018) 527–540.
- [16] Czajlik Zoltán: Légi régészet Magyarországon. In: Anders Alexandra–Szabó Miklós–Raczky Pál: *Régészeti dimenziók*. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből. ELTE BTK Régészettudományi Intézet–L'Harmattan, Budapest 2009.
- [17] A Vaskor-Duna projekthez készült régészeti adatbázis létrehozásakor a legfontosabb szempont az adatok összehasonlíthatósága volt. A fogalmi kompatibilitás teszi lehetővé az adatok összehasonlításán túlmenő regionális léptékű kutatási és örökségvédelmi stratégiák kialakítását.
- [18] Az örökségvédelmi feladatok komplexitása lassan szimbiotikus kapcsolatot hív életre a régészet és az alkalmazott természettudományok között. Széles körű bepillantást enged a növekvő tudásintenzitású tevékenységbe többek között: Kreiter Attila–Pető Ákos–Tugya Beáta (szerk.): *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde*. MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012.
- [19] Márkus Zsolt László–Wagner Balázs: *GUIDE@HAND: Digital GPS Based Audio Guide that Brings the Past to Life*. In: Radoslav Pavlov–Peter Stanchev (eds.): *Proceedings of International Conference on Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*. Vol. 1, No. 1. Institute of Mathematics and Informatics–BAS, Sofia 2011, 15–25.
- [20] A panorámaképek nyújtotta újszerű vizuális élményt számos helyen rutinszerűen alkalmazzák a kulturális örökségvédelemben, például a trákiai emlékek digitalizálásánál. Lásd Detelin Luchev–Desislava Paneva–Marinova–Radoslav Pavlov–Lilia Pavlova–Márkus Zsolt László–Kaposi Gábor–Szkaliczki Tamás–Veres Miklós: *Presenting Bulgarian Cultural and Historical Sites with Panorama Pictures*. In: Radoslav Pavlov–Peter Stanchev (eds.): *Proceedings of International Conference on Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage*, Vol. 7, No. 7. Institute of Mathematics and Informatics–BAS, Sofia 2017, 113–122.
- [21] A jó ötletekre alapozott kitartó munka előbb vagy utóbb meghozza gyümölcsét! A szabályszerűség egyetemes érvényességét olvasmányos formában ragadja meg Barabási Albert-László: *A képlet. A siker egyetemes törvényei*. Libri, Budapest 2018.
- [22] A tanulmány a Duna Transznacionális Programból, az Európai Regionális Alap támogatásával, az Európai Unió és a Magyar Állam társfinanszírozásával megvalósuló Vaskor-Duna projekt (DTP1-1-248-2-2) keretében született.

A kőszegi várban feltárt reneszánsz ablakkeret, 1958

T Mindenekelőtt a műemlékvédelemről – mint tudományos alapokkal rendelkező, összetett diszciplínáról – s benne arról a speciális kutatásról lesz szó, amely szoros összefüggésben áll a hazai művészettörténet tudomány feladataival, módszertanával és eredményeivel. A két terület szoros kapcsolata és egymásra utaltsága még a mértékadó művészettörténész körökben sem olyan közismert, mint amilyen nagy jelentőséggel bír. Pedig előbbi valójában nélkülözhetetlen módszertani eszköze az utóbbinak, miközben az általa napvilágra hozott összefüggéseket természetesen más tudományok is egyre inkább hasznosítják. A rá irányuló kitüntetett figyelmet a szakma ellehetlenítésével párhuzamosan növekvő, szorult és bizonytalan helyzete különösképpen indokolja. Ez a megállapítás sajnos éppúgy vonatkozik az egyedi esetekre, mint a városléptékű feladatokra.

¶ Kétségtelen tény, hogy a műemlékvédelem, amelynek legfőbb társadalmi szerepe nem a művészeti értékkel bíró, öröklött épületállomány szelektálása, hanem megőrzése (s ilyen értelemben az összetett szó két tagja közül az igazi hangsúly a másodika: a védelemre esik), eredetét és elméleti célkitűzését tekintve akkor is beletartozik a művészettörténet tárgykörébe, ha működését a társadalmi-gazdasági körülmények folyamatosan befolyásolják, vagy ha gyakorlati ügyei olykor egészen más területekre irányítják.

¶ Tanúsítja ezt a művészettörténet ön maga számára létrehozott két, egymással kölcsönhatásban lévő, de metodikailag különválasztható kategóriája, amely a szélesebb értelemben vett szakma művelésében részben gyakorlati, részben tudományos feladatokat határoz meg. Az első és legfontosabb a német Gegenstand-Sicherungból magyarra fordított tárgy/műtárgy-biztosítás az építészet és a képzőművészet forrásának, egyszerűbben magának a vizsgált, létező dolognak önnön fizikai valóságában történő megőrzését jelenti. Ezt követi ugyanennek a tárgynak a különböző szinteken megfogalmazható és nyitottsággal értelmezhető interpretációja (bemutatása, ismertetése, értelmezése). Lényegében hasonló módon összegezhető és állíthatók értékrendbe a műemlékvédelemmel szemben támasztott legfőbb kívánalmak is. Ebből a szempontból a különbség abban rejlik, hogy míg a még ma is jelentős részben a művészettörténet érdekszférájába tartozó muzeológia méretüket tekintve kisebb, könnyebben

a napi küzdelem manapság gyakran elfedi és elfeledteti azt a tényt, hogy a műemlék valójában olyan művészeti és történeti emlék, amelyet közös feladat megőrizni és átadni az utókornak

kezelhető, eredeti környezetükből már kiszakított s talán egyértelműbben definiálható műtárgyakkal foglalkozik, a számtalan változó funkciónak megfelelni kényszerülő épületek folyamatosan ki vannak téve a társadalmi-gazdasági mozgásoknak és az ezekből fakadó anyagi érdekeltségnek. A napi küzdelem manapság gyakran elfedi és elfeledteti azt a tényt, hogy a műemlék valójában olyan művészeti és történeti emlék, amelyet közös feladat megőrizni és átadni az utókornak.

¶ Visszatérve a fenntartás és az interpretálás kulcsfogalmaihoz, ezek magukban foglalják a műemlékvédelem megannyi, közlőről nézve igen szerteágazóknak tűnő, kisebb-nagyobb teendőjét az értékfelméréstől a helyreállításon át a publikációig vagy az előadásig. Azt is látnunk kell azonban, hogy valódi hatásukat csupán állandó egymásra utaltságban, esetenként fordított sorrendben tudják kifejteni. Tudni kell például, milyen értéket képvisel egy lakóház, egy gyárképmény, egy oltár vagy egy lépcsőkorlát ahhoz, hogy megmaradásáért erőfeszítéseket tegyünk. Vagy ellenkezőleg: némiképp bornírt dolog elemezni annak a történeti objektumnak az építészeti értékeit, amelyről – erőfeszítéseink ellenére – már eleve tudjuk, hogy sorsára kell hagynunk, sőt nemegyszer szemet kell hunynunk a bontása fölött. Ezt csupán a megőrzés manapság gyakran egyetlen rendelkezésre álló módja, az utókor számára történő dokumentálás ethosza indokolhatja. Miközben nemegyszer pontosan tudjuk, mit kellene s lehetne tenni fenntartása érdekében.

¶ Szóhasználatunkban gyakran keverednek különböző fogalmak. Éppen ilyen maga a kutatás. Ismeretes, hogy a műemlékvédelemben is létezik az a fajta gyűjtőmunka, amelyet szokás művészettörténeti kutatásnak hívni, és amely – kiindulópontját tekintve – valóban annak is számít. Különböző gyűjteményekből, könyvtárakból, levéltárakból – sokszor nem kevés fáradsággal – egybehozni és rendezni valamely nagyobb együttes, konkrét épület, esetleg egy-egy berendezési tárgy történetére vonatkozó írott és képi forrásokat. Ehhez az adott szakember vérmérsékletétől függően hosszabb-rövidebb leírás, illetve összefoglaló is társul, ami a fényképekkel és a tervanyagok másolataival együtt régebben alapját képezte a felújítások előkészítésében oly nagy szerepet játszó, mára azonban fokozatosan fölöslegessé nyilvánított elődokumentációknak,

Némiképp bornírt dolog elemezni annak a történeti objektumnak az építészeti értékeit, amelyről – erőfeszítéseink ellenére – már eleve tudjuk, hogy sorsára kell hagynunk, sőt nemegyszer szemet kell hunynunk a bontása fölött.

A régi budai városháza (Szentháromság tér 2.) emeletének korábbi, 15-17. századi falai, 2016

védetté nyilvánítási dokumentációknak vagy a gyakorlatiasabb célból megszülető kutatói szakvéleményeknek. Manapság az értékleltárak tudományos dokumentációiban van a helyük. Nem kétséges, hogy ez a nem csupán szükséges, de jó esetben igen tiszteletreméltó, komoly munka képezi a súlyos hátralékkal birkózó magyarországi topográfiai munka alapját is. Mindnyájan tudjuk, milyen nagy szükség volna az egyes emlékek minél alaposabb, különböző szintű analitikus feldolgozására.

*inkább nevezhető
olyan tudományos
jellegű
tevékenységnek,
amely
nélkülözhetetlen
bázisát adja a
még elvégzendő
további elméleti
és gyakorlati
feladatoknak*

¶ Mégis szeretném hangsúlyozni, hogy amennyiben a tudomány művelésének legfőbb kritériuma az önálló gondolkodásra épülő, eddig ismeretlen összefüggéseket feltáró, új eredmény felmutatása, sem a műemlékjegyzék készítése, sem az inventarizáció, sem a hagyományos értelemben vett topográfia nem sorolható ebbe a kategóriába. Inkább nevezhető olyan tudományos jellegű tevékenységnek, amely nélkülözhetetlen bázisát adja a még elvégzendő további elméleti és gyakorlati feladatoknak. Ha elfogadjuk az imént említett kategóriákat, az interpretáció alsóbb szintjein foglal helyet.

¶ Lényegét tekintve különbözik ettől az a fajta, igen összetett kutatási folyamat, amelyben döntő tényezővé válik az épület helyszíni vizsgálata. Sokszor és sokan leírták már, mégsem lehet elégszer ismételni, hogy a magyarországi műemléki gyakorlatban kialakult ilyen típusú tevékenység eredményességét jelenleg is a különböző tanultságú munkatársak (építész, régész, restaurátor, művészettörténész) együttes részvétele és eltérő tudásanyaguk kölcsönhatása garantálja. Hangsúlyozva persze, hogy egy jó helyreállítás létrejöttében fontos szerepet játszik a múlt iránt érdeklődő régész, művészettörténész és az alkotó építész alapvető szemléletbeli különbözőségének megőrzése.

¶ A tudományos nézőpont a műemléki kutatás kérdésfeltevéseiben és a rájuk adott válaszokban ölt testet. Nem gondolhatjuk, hogy egy-egy műemlék keletkezésének, évszázados létének és környezetre gyakorolt hatásának elemzése kimerülhet abban, hogy megállapítjuk, milyen anyagokból épült és hány periódusa volt. Ha szerencsénk van, a kibontott későbbi falak vagy vakolatrétegek alól eddig ismeretlen műalkotások, falfestmények, díszes padlók, boltozatok, ritkán különleges tárgyak bukkannak napvilágra. Hány és hány ilyen részlet szolgált értékes forrásként már eddig is a művészettörténet tudományát. Az igazság kedvéért megjegyezve, a régészeti feltárások révén előkerülő maradványokhoz hasonlóképpen. Nem kell azonban szenzációra lelnünk ahhoz, hogy eredményeket tudjunk felmutatni. Különböző mértékben ugyan, de akármelyik templom, vár, kastély, lakóház, esetleg kaszárnya, malom, magtár vagy szobor stb. a maga általános vagy egyedi formai, stílusbeli, technológiai megoldásaival bővíti építészettörténeti ismereteinket. Emellett fontos hangsúlyozni, hogy

Falkutatás során épen előkerült 19. század végi falfestés a mátészalkai református templomban, 2019

Különböző mértékben ugyan, de akármelyik templom, vár, kastély, lakóház, esetleg kaszárnya, malom, magtár vagy szobor stb. a maga általános vagy egyedi formai, stílusbeli, technológiai megoldásaival bővíti építészettörténeti ismereteinket.

létrejöttük és többszöri átalakításuk a legapróbb részletekig – építettöik kiléte, szándéka és lehetősége szerint – minden korszakban másként és másként magyarázható, rávilágítva eddig ismeretlen helyi vagy tágabb társadalmi összefüggésekre.

- ¶ Akár álló falak, homlokzatok, belső enteriőrök, akár föld alatt lévő objektumok vizsgálatáról van szó, az elsődleges forrás mindig maga az épület, a műtárgy, nem a róla szóló szakirodalom vagy levéltári egység. Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy előzetes tájékozódás nélkül nem szabad hozzányúlni a falakhoz. Mivel a régi épületek bizonyos részei az idők során föld alá kerülhettek, a feltárás egyidejűleg restaurátori, régészeti és művészettörténeti feladat. Az újabban kialakult fogalomzavar miatt azonban nem árt tisztázni, kinek mi a szerepe a helyszíni kutatásban.
- ¶ A falkutatás valójában egy gyakorlati módszer. Segítségével különböző építőanyagok és építési szakaszok szétválasztása révén a más-más jellegű falszövevek, valamint az egymásra rétegződött vakolat- és festésrétegek feltárásával relatív kronológiába lehet állítani bizonyos jelenségeket. A rétegenkénti bontás technikáját – kellő gyakorlattal – bárki elsajátíthatja, ahogy a pontos dokumentálási műveleteket is. Kétségtelen tény, hogy ez a módszer a régészetben alakult ki, de semmiképpen nem hozható közös nevezőre magával a régészet tudományával. A régészet ugyanis nem korlátozódik az árkokban mutatkozó úgynevezett objektumok leírására és elemzésére, hanem az idők során felhalmozódó, szerteágazó tudás birtokában, az előkerülő leletanyag sokrétű analizisével igyekszik eredményeit valamely már ismert kultúra összefüggéseiben láttatni. A két dolog esetében másról van tehát szó, részben ezért nem tartom helyesnek az „épületrégészet” kifejezést (tartalmát tekintve akkor már inkább az „épületásatás” megfogalmazás tűnne megfelelőnek, ez azonban elég bután hangzik). Hasonló okokból önmagában egy szépen, rajzban, fényképekkel együtt dokumentált jelenségsor ugyanígy nem része sem a műszaki tudományok körébe tartozó építési technikák, sem az építőművészet történetének. Ugyanez vonatkozik a restaurátori szondákban mutatkozó festésrétegek precíz, de a teljes épület összefüggéseit figyelmen kívül hagyó leírására is.

¶ A történettudományok keretein belül rokonságban állnak, de az archeológia (régiségtan) és a művészettörténet már régóta önálló tudomány. Éppen eltérő látásmódjuk és egyedi sajátosságaik miatt oly hasznos együttműködésük a műemléki kutatásban. Sőt! Egyes épülettípusok esetében (például: várak, városfalak, középkori templomok vagy lakóházak) a régészeti és a művészettörténeti vizsgálat szétválasztása teljesen értelmetlen. Mégis határozottan ki kell jelenteni, hogy az álló építészeti alkotások (eltekintve a szigorúan vett néprajz vagy az ipartörténet tárgykörébe sorolandóktól), szerkezeteikkel, kőfaragványaikkal, az esetleg bennük található falfestményekkel és berendezésekkel együtt az építészettörténet s így a művészettörténet hatáskörébe (is) tartoznak. Régóta tartó s ugyancsak ki nem beszélt, komoly véleménykülönbségek fogalmazódnak meg az építészettörténet hovatartozásának kérdéséről, amelyben a társadalomtudományokkal, jelesül a művészettörténettel szemben napjainkban éppen a műszaki tudományoknak áll a zászló. Többek között ennek is köszönhető, hogy egyes építész körökben elfogadottá vált a műemlékvédelem háttérbe szorításának majd intézményrendszere felszámolásának részben politikai, részben praktikus, a beruházások megvalósítását megkönnyítő szándéka. Az igazság persze egy ilyen jellegű felvetésben sohasem lehet kizárólagos. Mindkét megközelítés lehet érvényes, éppen ezért valódi eredményre, akár az egyes konkrét épületek, akár átfogóbb jellegű összefüggések esetében csupán a közös gondolkodás, a határok lebontása vezetne.

¶ A helyszíni adatok megfelelő kontextusba való helyezésében – eredményességét tekintve – természetesen nem a diploma fajtája számít, hanem a nézőpont és a célkitűzés. A tudományos kutatás nem a meglévőre vagy az eljövendőre koncentrál. Ha a helyszínen praktikus akadályokba ütközik is, lehetőleg mindig a teljes egész megismerésére törekszik. Még akkor is, ha természetesen egy régebbi érték kedvéért nem pusztít el egy újabbat. Szeretné tudni, hogy a szóban forgó templom, kastély vagy lakóház hogyan nézett ki az egyes korszakokban, miképpen változott alaprajza, tömege, térszerkezete, tetőformája. Mikor és hányszor cserélték ki nyílászáróit és padozatát? Megpróbálja értelmezni azokat a falkutatás révén előkerült s a falszövetben mutatkozó, akár egészen apró jelenségeket is, amelyek valamiféle részleges beavatkozásról árulkodhatnak. Figyel a különböző tájegységek sajátos építőmesterei hagyományaira. Összehasonlít és értékeli. Formai és ikonográfiai összefüggéseket, stíluskapcsolatokat keres. Mindez azonban nem elég, hiszen anélkül, hogy tudná, kik és miképpen hozták létre ezeket az alkotásokat, illetve hogyan alakították át őket mások a maguk céljaira, kik éltek benne, nem képes közel kerülni hozzájuk. Az alkotói invenció és az építtető szándéka, szemléletmódja ugyanúgy része annak a kutatásnak,

amely tágabb értelemben valamely kisebb-nagyobb korszakot, a múlt egy szelét képes akár teljesen új megvilágításba helyezni. Az építészeti ismeretek éppen attól válnak történettudománnyá, hogy ilyen jellegű, átfogó kérdésekre keresik a választ.

*igazi, analitikus
feldolgozáson
és önálló
gondolkodáson
alapuló
szintézisben testet
öltő tudományos
eredmény csak
akkor születhet, ha
a kutatás irányítói
és résztvevői
nagyjából
mindvégig
ugyanazok*

¶ Az elmúlt több mint fél évszázad hazai tapasztalata e téren igazolta, hogy a műemléki kutatás vertikálisan nem osztható részekre sem a régészet, sem a művészettörténet vonatkozásában. A jó kérdéseket ugyanis csak az tudja feltenni, akinek volt módja legapróbb részleteiben megismerni magát az elsődleges forrást, az épületet. Ez éppúgy érvényes a rétegsorok elemzésére és a leletanyag feldolgozására támaszkodó hagyományos régészeti munkára, mint arra a fal-szövetvizsgálatok elemzéséből kiinduló kutatásra, amely éppen helyszíni ismeretei miatt már célzottan képes kézbe venni a szükséges levéltári forrásokat és kiadványokat. Valójában arról van szó, hogy igazi, analitikus feldolgozáson és önálló gondolkodáson alapuló szintézisben testet öltő tudományos eredmény csak akkor születhet, ha a kutatás irányítói és résztvevői nagyjából mindvégig ugyanazok. Akár egyetlen személyről, akár, szerencsésebb esetben, egy nagyobb munkacsoportról van szó. Az eddig elmondottakból remélhetőleg kiderül, hogy a feladat semmiképpen sem darabolható olyanformán, hogy a művészettörténész, esetleg a levéltáros beül majd a könyvtárba/levéltárba, a régész kimegy a terepre, azután ezt összerázza születik majd valami. Más kérdés, hogy hazánkban a kezdetektől fogva szinte teljesen hiányzik az ilyen típusú munkához szükséges technikus, rajzoló, illetve laboratóriumi háttér, ami sok helyen még ma is nehezíti a feladatok elvégzését.

¶ S még valami. A műemléki vagy helyszíni épületkutatás nem azonos a restaurátori kutatással még akkor sem, ha ez utóbbit a gyakorlatban ugyanúgy falkutatásnak nevezik. Az előbbi mindenképpen átfogóbb kategória. Tanultságánál fogva a szakosodott restaurátor kutató speciálisan a kőanyag, a falkép, illetve a fából, fémből készült berendezési tárgyak anyagának minőségével, egymásra rakódott rétegeinek elemzésével és történetével foglalkozik. Egyenrangú tagja annak a teamnek, amelynek tagjai a helyszínen közösen gondolkodva próbálják megismerni az épített alkotások vagy a műtárgyak múltját.

¶ A mindenkori kutató feladata végigkísérni azt a folyamatot, amelynek során az építész, a restaurátor és a többi közreműködő munkája révén – lehetőség szerint

A jó kérdéseket ugyanis csak az tudja feltenni, akinek volt módja legapróbb részleteiben megismerni magát az elsődleges forrást, az épületet.

A szentivánfai kat. templom homlokzatán feltárt középkori ivoros párkány, 1996

A kőszegi Festetics-Chernel-ház évszámos homlokzata, 2000

minél többet megőrizve eredeti értékeiből – a műemlék megújul. Rögtön tegyük hozzá, már ha a mai körülmények között erre valódi lehetőség kínálkozik. A kivitelezés általában hosszúra nyúló folyamatában előkerülhetnek addig még feltáratlan jelenségek, új összefüggések. Alkotó részvételére mindenekelőtt éppen amiatt van szükség, mert ő az, aki a legkisebb porcikájáig jól ismeri az épületet. Tudja, hogy egyes korszakaiban milyen megoldásokat, falazatokat, padozatokat, nyílászárókat stb. alkalmaztak, mi idegen tőle, s mi áll közelebb szellemiségéhez.

¶ Visszatérve az írás első felében felvetett, a művészettörténetben megfogalmazódó és a műemlékvédelemben is érvényes két fő feladathoz, a helyszíni épületkutatás eredményei nem csupán az interpretáció magas szintű tudományos vonatkozásában jelentenek újat, de az építészeti bemutatást is szolgálják. Mint a helyreállítási folyamat első fázisa, a kutatás teremt lehetőséget arra, hogy megismerhetők legyenek olyan építészeti, művészettörténeti részletek és összefüggések, amelyek láttatásával és magyarázatával maguk a műemlékek, általuk a helyi közösségek önismerete, tágabb értelemben pedig a hazai és az egyetemes kultúra is gazdagodhat. Ugyanakkor a helyszíni épületkutatás azzal, hogy mind a tudomány, mind az idegenforgalom számára új témákat teremt, s rájuk irányítja a figyelmet, elősegíti a frissen feltárt műalkotás megőrzését. Oly módon hoz napvilágra eddig ismeretlen értékeket, hogy mindeközben ismételtent tudatosítja a szakma és a szélesebb rétegek számára a műemlék fontosságát. Hozzáteszem: legalábbis egy egészséges társadalomban.

¶ Összefoglalóan elmondható, hogy a műemlékekben testet öltő szellemi folyamatok megismerésének szándéka nélkül a mára teljesen szétzilált, de reményeink szerint a közeljövőben feltámadó szakma és újjáalakuló intézményrendszer nem tarthat igényt arra, hogy része legyen a hazai tudományos közéletnek. Művészettörténeti szemlélete máig alapvető. Igazolja ezt maga a vizsgálódás és a tevékenység terepe, amely egyben a művészettörténet tárgya is. Benne gyökereznek kérdésfeltevésai, és közvetlenül hozzá kapcsolódnak új eredményei, amelyek elsősorban a helyszíni épületkutatásra támaszkodó tudományos munka révén születhetnek meg. Ugyanakkor a műemlék-helyreállításokban érvényesülő, az eredetit a megújuló részletekkel, esetleg a környezettel együtt értelmező kortárs építészettörténet ugyancsak a művészettörténetből táplálkozik. Mindezek tudatában értetlenül állunk azok előtt a törekvések előtt, amelyek a tudományos munkát egyre inkább kiszorítva az örökségvédelmi hatóság napi ügymenetéből, úgy tűnik, nem tulajdonítanak jelentőséget sem a műemléki kutatás során kialakult módszertan, sem az ennek révén felhalmozódott speciális művészettörténeti ismeretanyag hasznosíthatóságának.

értetlenül állunk azok előtt a törekvések előtt, amelyek a tudományos munkát egyre inkább kiszorítva az örökségvédelmi hatóság napi ügymenetéből, úgy tűnik, nem tulajdonítanak jelentőséget sem a műemléki kutatás során kialakult módszertan, sem az ennek révén felhalmozódott speciális művészettörténeti ismeretanyag hasznosíthatóságának

„A náci hatalmas katonai iskola építésébe kezdtek ezen a helyen, nem messze az 1936-os olimpia központi létesítményeitől, de a munkákat sosem fejezték be. A háború után a szövetségesek megpróbálták felrobbantani a romokat, de kiderült: az örökkévalóságnak tervezett hitleri épület-lázálmoktól nem egyszerű megszabadulni. Végül romlerakónak használták a területet – így alakult ki a mai domb, amit aztán befásítottak. A hatvanas évek elején azonban az Egyesült Államok felismerte a dombocska addig rejtőző pozitívumait, és lehallgatóállomást telepített rá. Ez egészen a rendszerváltásig működött.” (Kovács Dániel)

város

A War Childhood Museum kijáratnál folyamatosan mozgó hinta arra utal, hogy az élet még ha időnként ki is leng, egy háborús gyermekkor tapasztalatai után is folytatódik
Fotó: Berényi Marianna

VARGA BENEDEK

1425 NAP

A HÁBORÚS GYERMEKKOR MÚZEUMA
SZARAJEVÓBAN

Az utolsó gránátot 1996. január 9-én délután 6 órakor lőtték ki Szarajevóban. A célpont a város főutcáján haladó villamos volt. Az 55 éves *Mirsada Duric* a helyszínen meghalt, 19 súlyos sebesültet vittek kórházba. Ezzel az aknagránáttal zárult a város 1425 napos ostroma.

A kilencvenes évek délszláv háborúja megtervezett háború volt, amelyet Slobodan Milosevic és köre polgárháborúnak és etnikai háborúnak igyekezett beállítani. Az atrocitások, a harcok, a tömeggyilkosságok és a genocídium minden tartományban és vidéken (a Krajínában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Banja Lukában) időben eltolódva, ám kísértetiesen hasonló forgatókönyvvel zajlottak, s ez nem a véletlen műve volt. 1990 elején – több mint fél évvel a szlovén, a horvát és a bosnyák függetlenség kinyilvánítása előtt – Milosevic a Jugoszláv Néphadsereg (*Jugoslavenska Narodna Armija* – JNA) vezérkarának és Pszichológiai Hadviselési Részlegének válogatott tisztjeiből katonai tervezőbizottságot állított fel Belgrádban, amely kidolgozta az úgynevezett *Kerettervet*. A *Keretterv*¹ (*Operacija RAM* vagy *BEDEM 91*) több elemből állt. Ide tartozott a szerb etnikumú lakosság radikalizálása, valamint a nem elég radikális szerbek megfélemlítése, a többiek felfegyverzése. Elsősorban bűnözőkből álló paramilitáris csapatok felállítása, amelyek a kevert népességű területek horvát és bosnyák vagy éppen horvátországi magyar etnikumú lakóit félemlítették meg szélsőségesen kegyetlen módszerekkel. A fegyveres összecsapásokat követte a JNA alakulatainak a körülzárt települések ostromát eldöntő bevetése, majd a szabadcsapatok visszatérése, mindenki kirablása, a nem szerb lakosság 10-20 százalékának lemészárlása és a többiek elüldözése. A tervet Milosevic 1990 augusztusában hagyta jóvá. Az utolsó jugoszláv miniszterelnök, a horvát nemzetiségű Ante Markovic a terv nagyját egy évvel később, 1991

1990 elején – több mint fél évvel a szlovén, a horvát és a bosnyák függetlenség kinyilvánítása előtt – Milosevic a Jugoszláv Néphadsereg vezérkarának és Pszichológiai Hadviselési Részlegének válogatott tisztjeiből katonai tervezőbizottságot állított fel Belgrádban, amely kidolgozta az úgynevezett *Kerettervet*

[1] Tim Judah: *The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. Yale University Press, New Haven 2000, 170–171.

szeptemberében kiszivárogtatta. Mindez nem gátolta a végrehajtást. 1991 az első öbölháború és a Gorbacsov elleni szovjet puccs éve volt – a délszláv háború hónapokig kisebb figyelmet kapott.

¶ A felbomló Jugoszláviában nemcsak paramilitáris alakulatok bűnözői, hivatásos katonák és sorozottak harcoltak, bár a kegyetlenségeket elsősorban a szabadcsapatok követték el, hanem gyakran ismerősök, szomszédok, néha korábbi barátok vívtak háborút egymás ellen. A háborút ma a legtöbb szakértő nem etnikai háborúnak tartja, hanem a késő-jugoszláv elit és a jugoszláv maffia háborújának. Szlovénia gyors leválása után a háború Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában hosszú ideig nyomasztó szerb főlényben zajlott több ezer civil áldozatot szedve, százezreket, ha nem milliókat kényszerítve menekülsorba. A vezető uniós országok tétovásága és az ENSZ tehetetlensége után a horvát és a szerb erők között az Egyesült Államok kiképzési, felszerelési és tervezési segítsége teremtett egyensúlyt, ami az 1995. augusztus 4. és 7. közötti Vihar hadműveletben a horvát alakulatok elsöprő győzelméhez vezetett. Horvátország visszanyerte fennhatóságát az egykori Jugoszlávia horvát tagköztársaságának területe felett. S bár a hadműveletet támogatták a boszniai bosnyák erők is, Bosznia-Hercegovina sorsa továbbra is kérdés maradt. A korábbi események megmutatták, hogy a diplomáciai közvetítések és a kisszámú, homályos mandátummal és elégtelen fegyverrel rendelkező békefenntartók nem tudnak gátat vetni a szélsőséges és alattomos agresszióknak.² Hathatós külső segítség nélkül Bosznia-Hercegovina továbbra is vészjósló jövő elé nézett.

¶ A délszláv háború a kortársakat és az utókort elnémitő jellemzője a civilek elleni kegyetlenkedés gyakorisága és mértéke volt. Ennek megismerése nélkül a sarajevói múzeumot sem tudjuk megérteni. A súlyos atrocitásokat minden hadviselő fél esetében ki lehetett mutatni, sőt nemcsak bevetették a jugoszláv maffia különböző csoportjait, hanem gyakran különböző etnikumokból származó bűnözői csoportok domináltak a harcok alakulását.³ Mégis, szerb részről az üldözések szervezetsége, a szabadcsapatok és a reguláris alakulatok

a háborút ma a legtöbb szakértő nem etnikai háborúnak tartja, hanem a késő-jugoszláv elit és a jugoszláv maffia háborújának

a délszláv háború a kortársakat és az utókort elnémitő jellemzője a civilek elleni kegyetlenkedés gyakorisága és mértéke volt

[2] A srebrenicai mészárlás 1995 júliusában, azaz egy hónappal a Vihar hadművelet előtt történt. A legalább nyolcezer fiú és férfi áldozat mellett a 25-30 ezer nő, gyermek és idős ember bántalmazását és elűdözését az ICTFY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) ugyanolyan genocidiumnak minősítette, mint a tömeggyilkosságokat.

[3] United Nations Commission of Experts, Final Report of the UN Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolutions 780 (1992), Annex III. A: Special Forces.

tevékenységének aprólékos összehangoltsága és a tömeggyilkosságok mérete meghatározó volt. Mintha az összes pszichopata bűnözőt a legkorszerűbb fegyverekkel felszerelve csatasorba állították volna fegyvertelen polgárok ellen azzal a paranccsal, hogy minél nagyobb terrort bevetve okozzanak minél mélyebb fájdalmat a szembenállóknak. A harcok kezdetén valóban megnyíltak a börtönök a súlyos bűnözők előtt, s a Németországban, Hollandiában, Svédországban és Ausztriában az 1960-as évek óta tevékenykedő bűnözők mind hazaindultak. A célpontok – minden hazugság⁴ ellenére – elsősorban nem a felfegyverzett katonák voltak, hanem a védtelen nők, öregek és gyermekek. Mindez nem az elszabadult indulatokon múlt, hanem aprólékosan kiszámított megfontolásokon nyugodott: a páni félelem hatására civilek tömegei menekültek el otthonukból, őseik földjéről, megteremtve a lehetőséget az etnikailag egységes utódállamok, tartományok, vidékek kialakítására, mindeközben a menekülteket minden vagyonuktól megfosztották. A páni félelem kialakításához a kegyetlenség legszélsőségesebb formáira volt szükség, hogy a többség már a csapatok közeledésének hírére menekülni kezdjen. Gyermekek brutális meggyilkolása, nők tömeges, nyilvános, gyakran családtagjaik előtti csoportos megerőszakolása, a csonkítások, halálra kínzások és a 15 és 70 közötti férfiak tömeges lemészárlása mind ugyanazt a célt szolgálta: a pánikkeltést, a terror légkörének megteremtését.⁵

¶ Nemcsak az eseményekből visszakövetkeztetve tudjuk a kegyetlenség mechanizmusát felfejteni, bár önmagában a kísértetiesen ismétlődő mintázat is árulkodó. Ma már ismertek azok a jegyzőkönyvek, amelyek a Milosevic által felállított katonai bizottság, az úgynevezett Katonai Vonal⁶ (Jovica Stanisic, Mihajl Kertes, Zeljko Raznatovic, azaz Arkan ezredes, valamint Ratko Mladic és Andrija Biorcevic tábornokok) ülésein készültek, ahol a bosnyák háborút megelőző tervezési időszakban a következőképpen fogalmaztak:

„Könnyebben lehet megtörni a bosnyákok morálját, harci kedvét és elszántságát nők, különösen fiatal lányok, de akár gyermekek

[4] Az írott dokumentumokkal szembeni gátlástalan hazugságra tipikus példák a Zeljko Raznatović „Arkan”-nal készült interjúk: <https://www.youtube.com/watch?v=w-wlaVC5uw> és <https://www.youtube.com/watch?v=w-wlaVC5uw> és <https://www.youtube.com/watch?v=IYaC09xdC38>.

[5] Beverly Allen: *Rape Warfare. The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia* (Ithaca, 1996) című könyvében rámutat a JNA szervezetén belül a Pszichológiai Hadviselés Részlegének aprólékos, előkészítő munkálataira. Todd A. Salzman: (May 1998). „Rape Camps as a Means of Ethnic Cleansing: Religious, Cultural, and Ethical Responses to Rape Victims in the Former Yugoslavia”. *Human Rights Quarterly*. 20 (2) 348–378.

[6] Tim Judah, i. m. 170. és 175–176.

A kiállítás egy olyan hűtővel nyírt, amelyet hiába készített el umokája számára a nagypapa. Mire véget ért a háború, és a gyermek szabadon használhatta volna, már kinőtte
War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

megeőszakolásával és a muzulmán lakosság vallási intézményei-
ben történő meggyilkolásával.”⁷

hideg fejjel
mérlegelt,
részletesen
megtervezett és
megdöbentő
következéssel
végrehajtott
akcióorozat a
pénzszerezésre és
a Balkán etnikai
térképének
újrarajzolására

¶ A hideg kiszámítottóság, ahogy a támadásokat a nők és a gyermekekre összpontosították, mindent elárul ennek a háborúnak a motívumairól és céljairól. A civilek elleni minél kegyetlenebb cselekedetek, a terror légkörének kialakítása és a pánik elterjesztése nem véletlenek sorozata, nem részeg szabadcsapatok önkényeskedése volt, hanem hideg fejjel mérlegelt, részletesen megtervezett és megdöbentő következetes séggel végrehajtott akcióorozat a pénzszerezésre és a Balkán etnikai térképének újrarajzolására. A barbárság olyan megvalósítása volt ez, amely józan ésszel alig érhető fel.

¶ Még ha félretesszük is a kegyetlenség végtelen cinizmusának – amely kétségtelenül vetekszik az SS vagy az NKVD 20. századi politikai gyakorlatával – elemzését, az áldozatoknak okozott trauma mértéke aligha túlbecsülhető. Ez a trauma nemzedékeket fog elkísérni. Szarajevó ostroma 1992. április 5-én, vasárnap kezdődött, és 1996. február 29-én, csütörtökön ért véget.⁸ 1425 napig tartott. 1994. május 27-én, tehát két évvel a harcok lezárulta előtt, az ENSZ Közgyűléséhez benyújtott jelentésükben, amely a *Study of the battle and siege of Sarajevo* címet viseli, a jelentéstevők a következő megállapításokat tették:

„Naponta átlagosan 329 tüzérségi lövedék találja el a várost. 1993. július 22. tartja a rekordot 3777 lövedékkel. Az orvlövészek által leadott lövéseket nagy számuk miatt nem lehetett összesíteni. A gyermekkorúak legalább 40 százaléka adtak le orvlövészek célzott lövést. A gyermekek 51 százaléka látott gyilkosságot. 39 százaléuk volt szemtanúja egy vagy több családtagja megölésének. 19 százaléuk látott mérszárlást. 48 százaléuk megtapasztalta, hogy családjával elűzik az otthonából. 73 százaléuk, hogy otthonát kézfegyverekkel vagy nehézfegyverekkel veszik tűz alá. 89 százaléuk él föld alatti óvóhelyen.”⁹

¶ Az orvlövészek távoli, rejtett tüzelőállásban megbújó, nagy hatótávolságú távcsöves puskával felszerelt mesterlövészek, akik nemcsak a célpont sziluettjét látják világosan, hanem

[7] Idézi Salzman 1998, 356., illetve a jegyzőkönyvben többször ismétlik a célt: „A muzulmán közösségek viselkedésének elemzésében arra jutottunk, hogy csoportjaik morálja, akarata és harci kedve akkor átható alá, ha akcióinkat odairányítjuk, ahol a vallási és társadalmi szerkezet a legterékenyebb. A nőkre, különösen kamaszlányokra gondolunk és a gyerekekre. Ezeket a társadalmi csoportokat érő döntő beavatkozás zavarodottságot teremt, amely először félelmet kelt, utána pánikot, és amely elmeneküléseket fogja okozni a háború által érintett területekről. Ebben az esetben széles propagandakampányt kell hoztatnunk ezekhez a jól szervezett, döntő akciókhoz, hogy a pánikot tovább tudjuk növelni. Megállapítottuk, hogy a döntő beavatkozások és a jól szervezett információs kampány összehangolása önkéntes menekülést tud kiprovokálni számos településen.” Idézi Allen, i. m. 1996, 57.

[8] „Szarajevó ostroma, ahogy közismerten nevezik, a volt Jugoszlávia konfliktusának egy olyan hírhedt epizódja, hogy az embernek egészen a második világháborúig kell visszanyúlnia az európai történelemben, hogy párhuzamot találjon rá. Azóta nem fordult elő, hogy professzionális hadsereg ilyen könyörtelen erőszakossággal folytasson hadjáratot egy európai város lakói ellen, a középkori nyomorúság állapotába vesse vissza őket, amelyben folyamatosan életükért kellett aggódjanak.

még arcvonásait is ki tudják venni. 1994 májusáig több ezer szarajevói kislány és kislányra adtak le célzott lövést felnőtt férfiak a várost övező magaslatokról vagy a városból. Az ostrom végéig 15 ezer, a 17. életévét még be nem töltő fiatalt sebesítettek meg, és az eddigi számítások szerint 1601 gyermeket gyilkoltak meg.¹⁰

¶ Az ostrom alatt nem csak gyermekkoruk szökött el egyik pillanatról a másikra, ahogy megsebesültek, ahogy gyakran a szemük előtt veszítették el barátaikat, nagyszüleiket, apjukat vagy anyjukat. Nem egyszerűen a gyermekkoruk múlt el, és adta át helyét a korai felnőtté válásnak, hanem felnőttkoruk súlyos traumák hatására alakult ki. Traumáik egész életükön át elkísérik őket, meghatározva gondolkodásukat, cselekedeteiket.

nem egyszerűen a gyermekkoruk múlt el, és adta át helyét a korai felnőtté válásnak, hanem felnőttkoruk súlyos traumák hatására alakult ki

„Valószínű, hogy a lelki trauma, amelyet az ostrom során szenvedtek el a gyerekek, súlyos terhet ró rájuk az eljövendő években.”¹¹

¶ Ezen a ponton lehet először érzékelni, miért foglal el a 20. századi szenvedések és traumák történetét feldolgozó múzeumok sorában különös helyet a 2017. januárjában megnyílt szarajevói Háborús Gyermek Múzeuma (*Muzej ratnog djetinjstva; War Childhood Museum/WCM*). Nem egyetlen ok teszi különlegessé, hanem inkább a gyermekek szenvedésének, emlékeztetének hálója, amely körbefogja a múzeum létrejöttét, támogatóit és alkotóit, tárgyait és kiállításának megformálását. A trauma feldolgozásának autonóm, közösségi kísérlete. A WCM nem dühödött, nem kétségbeesett kiáltás az igazságtalanság és szenvedés gyötrelmei ellen, hanem halk, finom, mintegy mellékesen odavetett széljegyzet. Nem a nemzeti szenvedésről, nem társadalmi, politikai vagy katonai tényezőkről és világpolitikai, ideológiai vagy korszakos körülményekről, összetevőkről beszél, nem statisztikákat, térképeket, diagramokat prezentál, hanem egy-egy egyszerű tárgyal és a tárgyak pár mondatos történetével emlékeztet arra, mit jelentett az élet a háborúban a gyerekeknek. Mit jelentett az 1975 és 1994 között születettek számára, akik akkor voltak apróbb-nagyobb gyerekek. Egyszerű vágyakkal és tervekkel,

nem dühödött, nem kétségbeesett kiáltás az igazságtalanság és szenvedés gyötrelmei ellen, hanem halk, finom, mintegy mellékesen odavetett széljegyzet

A vádeljárásban érintett időszakban sehol nem volt biztonságban szándékos támadástól egyetlen szarajevói sem. Sem otthon, sem az iskolában, sem a kórházban.” Stanislav Galic büntetőpere. Vádbeszéd. <https://archive.is/20120716103929/http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/tribunalen.nsf/6c3f0d5286f9bf3c12571b500329d62/31f622000d199e4812571fe004be2-6e?OpenDocument#selecti-on-131.0-131.16>.

[9] Study of the Battle and Siege of Sarajevo. ENSZ-jelentés. 1994. május 27. Final Report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992) UNO S/1994/674/Add. 2, Vol. II., D fejezet: Civilian casualties; <https://web.archive.org/web/2010222115037/http://www.ess.uwe.ac.uk/com-expert/ANX/VI-01.htm>.

[10] Még a Milosevic nevét viselő propaganda honlap is – amely mindent megtesz a civil áldozatok szenvedéseinek bagatellizálására –, 1070 gyermekáldozatot ismer el. Azaz még a Milosevic-párti propaganda szerint is az összes polgári áldozat 19,09 százaléka – minden ötödik polgári halott – gyermek volt. http://www.slobodan-milosevic.org/news/smorg_rcho40110.htm.

[11] Study of the Battle... I. fejezet D pont.

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

a gyermeki
perspektíva,
a gyermekek tárgyai
és a gyermekek
nyelve jelenik meg

az otthon melegének óhajával és ígéretével, s akikre nap mint nap orvlövészek vadásztak távcsöves fegyverekkel, aknavetőkkel vagy tüzéségi lövegekkel, akik egyik napról a másikra veszítették el anyjukat, apjukat, testvéreiket, barátait, nagyszüleiket és egész világukat. Mit jelentett nekik ez az egész? Nem a háború okai, fázisai, részletei érdeklik a kiállítást, nem a szenvedéstörténet részletes, alapos tudományos elemzése, nem a harcoló felek között törekszik igazságot tenni – ezt majd megteszik más történeti múzeumok más kiállításai. Hanem a gyermeki perspektíva, a gyermekek tárgyai és a gyermekek nyelve jelenik meg. A trauma közösségi feldolgozásának egyik lehetősége.

- ¶ A WCM elnémitő múzeum. Az ember döbbsen olvassa a sorokat, bámulja a tárgyakat, és egyre jobban érzi, hogy semmit sem tud a világról. A kérdés nem az, hogy a háborúban megessenek-e borzalmak. Megessenek. Nem egyszerűen a háború gépezete indult itt meg, hanem a kegyetlenség protokolljainak kiötlése és magatartási mintáinak elterjedése. A civilek elleni rablás, erőszak, kifosztás éveken át tartó mindennapisága.
- ¶ A WCM a kiállítássá vált szövegre épül. A múzeum kezdeményezője *Jasminko Halilovic*, aki maga is gyerekként élte túl Szarajevó ostromát, 2010-ben kialakított egy online platformot, ahol fiatal felnőttek rövid emlékezéseit gyűjtötte egybe a háborús gyermekkorról. Több mint ezren küldték el visszaemlékezéseiket. A szövegekből 2013-ban könyv született (*War Childhood*), amelyet szinte azonnal számtalan nyelvre lefordítottak, majd lassanként testet öltött a múzeum eszméje is. A múzeumé, amely egyszerű eszközökkel fogja felidézni a háború ismeretlen arcát.
- ¶ A WCM szövegei modernnek, mai szerzői szövegek. Emlékfoszlányok, mesterkéletlenül billegő, őszinte mondatok. Egyszerű szavak, hétköznapi gondolatok. Egy-egy karéj kenyérről, egy apró csokoládéról, vízhordásról, félnapos sorokról a távoli kutaknál, egy-egy konzervről, gyertyákról, táncvizsgáról, hintáról és táskákról. Aztán viszont lövedékekről és orvlövészekről. Az éhezésről, a hidegről, a sötétségről és a halálról. Visszafogott mondatok keresetlen szavakkal. Mondatok, amelyek között halottak sorjáznak, ahogy a piacra vagy

a kúthoz sietve találja el őket az orvlövész golyója, vagy tépik testüket darabokra a felrobbanó akna szilánkjai. A kettéhasadt világ kontrasztja elveszett játékokkal és játékká tett tárgyakkal, a szülők folyamatos erőfeszítésével, hogy fenntartsák a normalitás látszatát, megteremtsék a mindennapok derűjét, oltalmazzák a lehetetlent, hogy ki tudják menteni a gyermekkor perceit a háború perzselő éveiből. A fájdalom, az éhezés, a nélkülözés, a bevégzett pusztítás és a bevégzett halál evidenciájának sorai.

¶ Mi a háborús gyermekkor? – teszi fel a kérdést a kötet és a kiállítás.

A háborús gyermekkor, amikor ahelyett, hogy születésnap ajándékokról álmodoznál, egy újabb születésnapról álmodozol.
Lejla, 1978

'93-ban az öcsémrel találtunk két karamellkockát a régi síruhámban. Az egyiket azonnal elfeleztük és megettük. A másikat eltettük nehezebb időkre. Jelena, 1984

Füлтől fülig vigyorogni, amikor van víz és kenyér. Dzenan, 1984

Emlékszem, azon tűnődtem, hogy Apa puskája, ami a pinceajtón egy kampón lógott, vajon holnap is ugyanott lesz-e? Tarik, 1991

Valahol messze hagytam a szívemet, hogy azokért verjen, akik már nincsenek életben. Samira, 1983

A háborús gyermekkor, amikor az anyád a nappali közepén mosdat meg egy kávésbögréből. Anis, 1983

A bátyám mankókkal, miután egy golyó mindkét lábát átlötte.
Selma, 1990

Az érettség ajándékát túl korán erőltetik rád. Mario, 1981

4 hónap anélkül, hogy láttuk volna a napot. Elma, 1984

*Tekintetemmel végigkövettem a lövedéket, amely darabokra szag-
gatta az épületet, amelyben az apám dolgozott. Harun, 1991*

*Egyetlen villanás, a detonáció és Sanjin, Belma, Senad, Almir,
Nihada, Velida, Sinanudin – A gyerekjátékoknak örökre vége sza-
kad. Elma, 1977*

*Nagyapát vártuk, hogy megjöjjön a piacról, sohasem jött meg.
Zlata, 1984*

*A háborús gyerekkor, amikor a suliban beleesel egy lányba, akit
másnap megöl egy gránát. Jasenko, 1977*

*Négyéves voltam. Apám egy városi frontszakaszon halt meg, míg
anyám a húgommal volt terhes. Másnap megszületett a hűgom.
Abdulrahman, 1988*

*Emlékszem az éjszakára, amikor Apa azt mondta: Anya halott.
Aztán emlékszem a szavakra: az Apád halott. Mirela, 1981*

*Anyám a busz padlójára lökött, és a testével takart be, miközben
az orvlövészek tüzeltek ránk. Naida, 1989*

*Kaptam egy egész Mars szeletet és egy egész konzerv Pepsi Colát.
Csak utána mondták meg, hogy Apát megölték. Zlata, 1986*

*Az öcsém kiment, hogy valami zöldet szedjen a papagájunknak,
amikor egy orvlövész egyenesen szíven lőtte. Mindössze 10 éves
volt. Sanja, 1979¹²*

[12] Jasminko
Halilovic:
War Childhood.
Sarajevo 2013.

¶ A kiállítás minimalizmusa éles kontrasztban áll a tartalom drámaiságával. Világos és világosszürke falak, világos padló, egyszerű fehér tárlók egy-egy műtárggyal. A világítás finom spotlámpák sorozata. A teret átjárja a könnyed és barátságos fény. Derűs és oldott hangulatot teremt. A tárgyak: táskák, cipők, csokoládépapírok, naplórészletek, egy-egy játék. Nincs szükség a látvány erős színekkkel, nyers, durva anyagokkal való hangsúlyozására, nincs szükség hangaláfestésre, még

csak fotókra, videókra vagy digitális tartalmakra sem, hogy megértsük a történetek megrendítő és kétségbeejtő mivoltát. Minden tárgy mellett egy-egy történet. Minden történetben elnémító szenvedés és elszánt élni akarás. Az egyszerű tér, a világos, könnyed installáció lágy dallamába jeges akkordként zuhannak bele az újabb és újabb történetek.

a tartalom teszi különlegessé, s az a mód, ahogyan nem elemzi az egyes évek, hónapok, napok eseményeit, a körülményeket, amelyekben a tárgy és a szöveges emlék kettőssége létrejött és beteljesedett

- ¶ Közismert, a mai kiállítási gyakorlat milyen árnyalt, sokrétű és összetett módon egyszerre forrásként, illusztrációként és kiállítási tárgyként használja fel a szöveget. A WCM kiállítási párosítása a tárgy és emléke között klasszikus megoldás. Önmagában még ebben sem lenne semmi új. A tartalom teszi különlegessé, s az a mód, ahogyan nem elemzi az egyes évek, hónapok, napok eseményeit, a körülményeket, amelyekben a tárgy és a szöveges emlék kettőssége létrejött és beteljesedett. A szokványos történelmi, katonai vagy politikai események forgatagától való távolságtartástól válik különössé. Szarajevó ostroma, a civilek elleni körmönfont és vérszomjas támadások okai és szervezettsége, azaz a megszokott tudományos elemzés ebben a rendszerben mellékes és átléphető, noha nyilván az adja keretét ennek az univerzumnak. S amint láttuk, miként tervezték el, a gyerekek sorait olvasva érzékeljük is, hogyan hajtották végre pontról pontra a terveket.
- ¶ Mégsem az ostrom részleteiről és eseményeiről szól a kiállítás, mert a bemutatott események valódi természete máshol rejlik. Egyik pillanatról a másikra megváltozó gyermeki sorsokról beszélünk, amelyek igazsága önmagukban érvényes, függetlenül a háború egészének értelmezésétől. Gyermeki sorsokról vagy inkább azok lenyomatairól, amelyek tömeges emlékezete maga mintázza újra a történelmi tények sorozatát. Az egyéni tapasztalat manifesztálódásának mindent újrairó és ezért elsöprő mivolta teszi őket érvényessé. Sőt nem csak Szarajevó ostromának 1425 napjáról fogalmaz meg érvényes állításokat, hanem a perspektíva a háborúban megélhető szenvedésekről egyetemesen érvényessé teszi.
- ¶ Történelmi kiállításokban a kontextus részletezése, amely egyre fontosabbá vált az idők során (nyilván nem függetlenül a közös műveltség széthullására adott reflexiótól vagy éppen a finomabb tudás megformálásának igényétől), könnyen

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

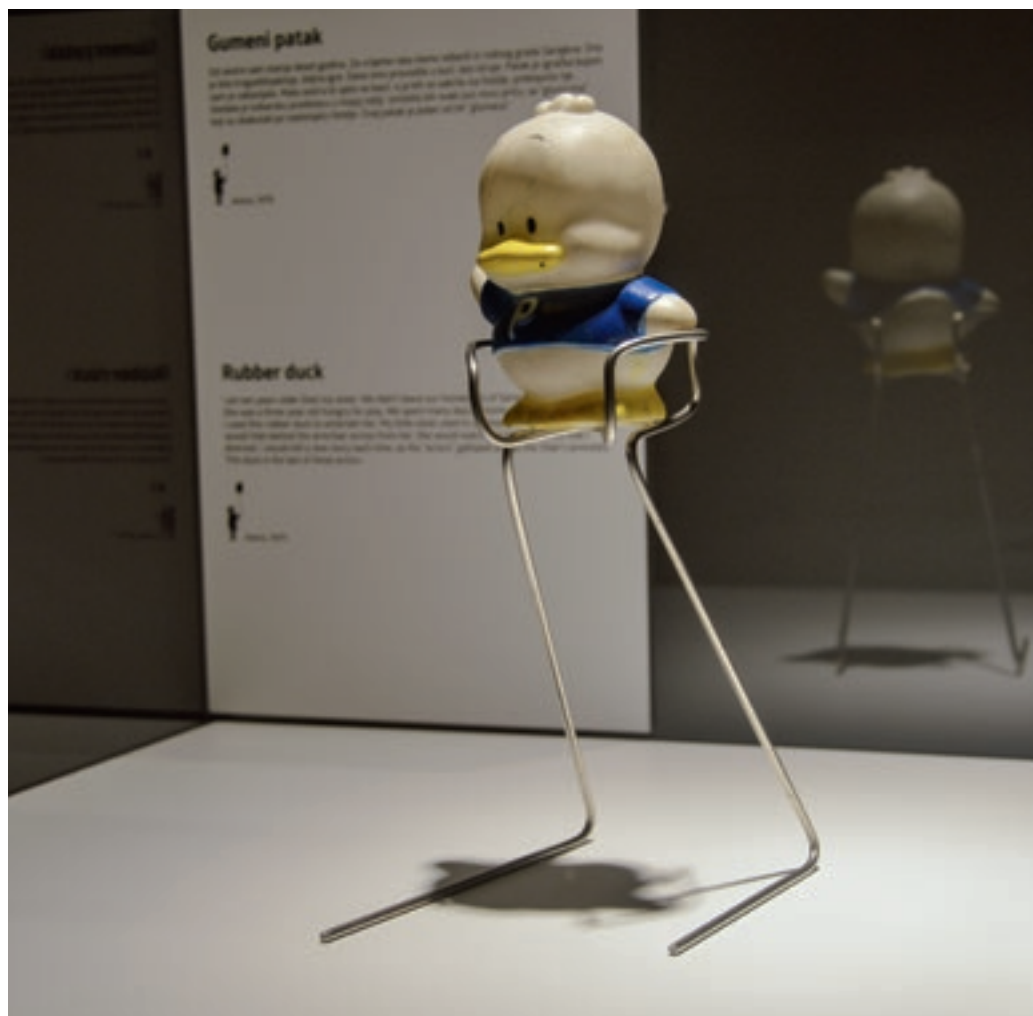

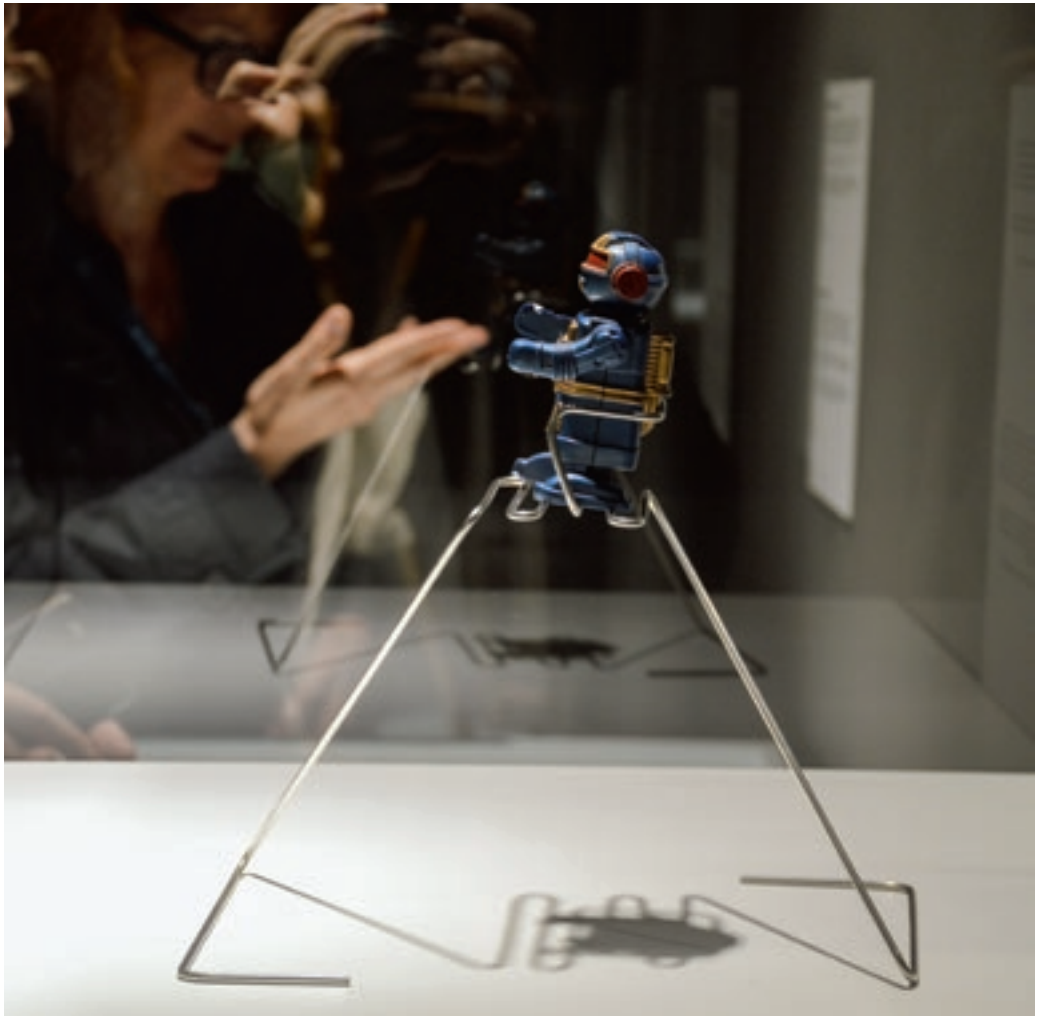
War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

War Childhood Museum
Fotó: Berényi Marianna

*Nem egyszerűen a háború gépezete indult itt meg,
hanem a kegyetlenség protokolljainak kiötlése
és magatartási mintáinak elterjedése.*

eluralja a tárlatokat. Hiába indokolt, hiába elengedhetetlen az értelmező kontextus megrajzolása, néha súlyos árat fizetünk érte. Az ár nem csak a kurátori információk túlbujjánzása, alkalmasint az üzenetek követhetlensége s a kurátori vezetés mankójának szükségessége. Hanem ugyanilyen ár a mondanivaló különböző szintű, bár kétségtelenül árnyalt tudást nyújtó relativizálása, annak óhatatlan veszélye. A WCM képlete jóval egyszerűbb, hiszen egy ősi evidenciát állít középpontba: a háború erőszakának kitett gyermekek lelki és testi szenvedéseivel való azonnali érzelmi azonosulást. S ehhez képest teljesen érdektelen a háború okainak, menetének, igazságos vagy igazságtalan mivoltának értékeléséről való kommentár. A gyerekek számára mindez mindegy volt. A gyermeki nézőpont eseményhorizontján az egész háború végtelen kínja és teljes értelmetlensége jelenik meg. Ezt a horizontot pedig a keresetlen mondatokból és a köznapi tárgyakból felsejlő, a gyermeki létet sarokba szorító brutalitástól menekülő ártatlanság jellemzi.

¶ A WCM ezáltal kerüli el azt a szokásos csapdahelyzetet, amelybe az utóbbi évtizedek áldozatra összpontosító emlékezetkultúrájának intézményei kerülnek. Az emlékezet átalakulása, amelyet egy-egy politikai közösség folyamatosan alkot, s amelyben a hősiességre való emlékezést az áldozat diskurzusok, másképpen a hős áldozatra való emlékezést a szenvedő áldozatra való emlékezés váltotta fel,¹³ erőteljesen intézményesített emlékezetkultúrát hozott létre és tart fenn.¹⁴ Ebből a szempontból, azt hiszem, mellékes, mindezt a tudományos világ vagy a politikum kezdeményezi-e. A külsődleges szempontok alapján megvalósított emlékezés (és ennek múzeumi reprezentációja) azonnal emlékezetpolitikává válik, politikai elméleteknek, emlékezetkonstrukcióknak igyekszik megfelelni, egy tágabb közösség identitásának és kohéziójának válik eszközévé. Nyilvánvalóan jogos ez a törekvés, hiszen

*a külsődleges
szempontok alapján
megvalósított
emlékezés (és
ennek múzeumi
reprezentációja)
azonnal
emlékezetpolitikává
válik, politikai
elméleteknek,
emlékezet-
konstrukcióknak
igyekszik
megfelelni, egy
tágabb közösség
identitásának és
kohéziójának
válik eszközévé*

[13] Alieda Assmann: *Rosssz közérzet az emlékezetkultúrában*. Budapest 2016, 189–197. Eltekintek az Assmann által bevezetett harmadik kategória a „saját büntettek” és az „empatikusan elfogadott áldozatok” kategóriájától.

[14] Nem azt állítom, hogy nem indokolt vagy nincs értelme az áldozati szenvedést középpontba állító múzeumok megalapításának és működésének, ahogy azt az Egyesült Államoktól Esztországon, Lettországon, Litvánián, Lengyelországon keresztül Magyarorszáig tartó hatalmas ívben látjuk az elmúlt évtizedekben, hanem pusztán azt, hogy itt más múzeummal találkozunk.

a közös emlékezet adja identitásunk alapját, és egyúttal kifejezi a múzeumok közösségalkotó, közösségformáló és közösségfenntartó aspektusát és szerepét is, tehát szükség van erre a múzeumi megközelítésre. Az emlékezetmúzeum azonban mindjárt veszít is egyetemességéből, abból a lehetőségéből, amelyet a megélt traumák egyetemes emberi mivolta fejez ki.

az áldozatok
nemzetisége,
Bosznia-
Hercegovina
államának
politikai
közösségének
emlékezete nem
játsszik szerepet
ebben
a kiállításban

¶ A WCM mondanivalója ezért erősebb. Az áldozatok nemzeti-sége, Bosznia-Hercegovina államának, politikai közösségének emlékezete nem játszik szerepet ebben a kiállításban. Itt csak egy-egy név, egy életkor, a trauma párszavas és egyetlen tárgyban testet öltő megjelenítése számít. A szenvedés igazságtalansága mellett semmilyen további érvre nincs szükség. Az egykori háborús gyermekek sorsközösségének felidézéséhez minden további támpont vagy érvrendszer felesleges, ahogy a múzeum eredeti céljának eléréséhez, az egyéni traumák feldolgozásához sem kell más.

¶ A közösségi múzeumok részvételi és együttműködési gyakorlata, amely a közösség megerősítését, fenntartását és önreprezentációját, másfelől a múzeumi működést tűzi ki célul,¹⁵ a WCM-ben új értelmet nyer. A közösségi múzeumi gondolat általában véve ugyanis – minden erénye ellenére, amelyet egy szűkebb közösség szellemi vagy akár lelki összetartásában meg tud valósítani – igen könnyen a marginalitás érdektelenségébe sodródhat. A közösségi múzeum mondanivalója gyakran a társadalom néhány százalékának, néha nem több, mint pár ezrelékének problémáit fogalmazza meg. Ezekre persze csodálatos kiállítási és pedagógiai programokat lehet szervezni, amelyek megismerése morális vagy tudományos szempontok alapján parancsolóan fontos lehet, a múzeumi reprezentáció mélyebb krízisét azonban, amelyet a nyugati muzeológia évtizedek óta érez, s amely más okokból ugyan, mégis kiváltója volt a *community museum* ideája kidolgozásának, automatikusan nem oldja meg. A mondanivaló egyetemessége és evidenciája önmagában erősíti vagy gyengíti a közösségi múzeum legitimációját.¹⁶ Nem másról van itt szó, mint Claire Bishop radikális múzeumi modelljének egyetlen gesztusban megnyilvánuló megformálásáról: a háborús gyermekek emlékeinek kommentár nélküli múzeumi térbe

a mondanivaló
egyetemessége
és evidenciája
önmagában erősíti
vagy gyengíti a
közösségi múzeum
legitimációját

[15] ...Nyitott múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Kézirat. Forster Hannah Daisy, Frazon Zsófia et al. Néprajzi Múzeum, Budapest 2018, 86–89.

[16] Bár azt kellene gondolnunk, hogy a múzeumi alkotás megformálásának minősége – ahogy minden kreatív alkotás esetében történik – az egyetlen érvényes legitimációs érv az alkotás kataritikus élményének elismerésére. Magyarán, hogy az alkotás működik-e vagy sem, azt nem a történelmi igazság, hanem az „itt és most”, az alkotás befogadásának pillanatában megszületendő élmény adja, a történelmi kiállításokban megjelenített történeteknek azonban mégis sokkal közvetlenebbül kell megjeleníteniük a valóságosan megtörtént események hálózatát.

helyezése aktusáról. „Nem az egy százalék nevében beszélnek, hanem megpróbálják a mindenkori mellőzöttek, kizsájtottak és elnyomottak érdekeit és történeteit képviselni.”¹⁷ Bár hasonló eszközökkel, igaz, teljesen más kontextusban történik mindez, mint a kortárs művészeti kiállítási gyakorlat terén Bishop által vizsgált intézményekben, a WCM pontosan ezt hajtja végre.

[17] Claire Bishop: *Radikális muzeológia.* (Ford.: Sárai Vanda) Magyar Nemzeti Múzeum–ICOM Magyarország, Budapest 2018, 6. és 16–20.

¶ A város hosszú ostroma Szarajevóban minden gyermeket érintett. Ez a város mai 20 és 45 év közötti teljes népességét felöleli. A trauma eleveensége miatt a szarajevói gyerekek számára a múlt és a jövő kibővített jelent alkot. A WCM ugyanolyan radikális módon értelmezi a temporalitást, mint néhány kortárs művészeti múzeum, hiszen megközelítési módként viszonyul az idő és az érték alapvető kategóriáihoz. A szenvedés egyetemessége az esetleges, néha suta mondatok és köznap tárgyakkal történt megjelenítésével az egyedi és konkrét események, egyedi és konkrét érzelmek megfogalmazásával válik egyetemessé. Egyszerre jeleníti meg Szarajevó meghurcoltatását és a háborús gyermekek traumáinak univerzalitását. Eloldja az emlékezés aktusát az intézményi, társadalmi vagy akár tudományos konstrukcióktól, és a kiállítás egyszerűségével és esetlenségével visszahelyezi az emlékezők világába. Ez a visszaadás egyúttal áttemelést is jelent a környezet-től független örök emberi világba.¹⁸

[18] A kiállítást az utóbbi években kitágították Szarajevón túlra, és a világ egyéb háborús zónáiból is kiállítanak gyermekekhez kötődő tárgyakat és történeteket. Ezek egyike a 2007-ben született Yahya története: Apám kölnije. Apám vette ezt a kölnit. Szerette az illatát. Megkérte anyámat, rejtse el valahol, nehogy túl hamar elfogyjon. Egyik nap, munkába menet gránát talált a autóját. Meghalt, mielőtt elhasznált volna az egész üveg kölnit. Anyámmal együtt magunkkal vittük, amikor átmenekültünk Libanonba. Amikor egyik szomszédunk átjött látogatába, észrevettem a kölnisüveget, és meg akarta szagolni. Az üveg váratlanul kicsúszott a kezéből, és összetört. Sírvá rohantam, hogy megmentsek annyit a kölniből, amennyit tudok, amennyit át tudok tölteni egy másik üvegbe. Bár ez most már egy másik üveg, mégis még érezni apám illatát.

¶ Szarajevó a háborút megelőzően, a nyolcvanas években nyugdíjas város volt. Egyetemmel, iskolákkal, mozikkal és teraszokkal, mecsetekkel, minaretekkel, templomokkal, az Óváros, a Bascarsija ezüst- és rézműveseivel, a Markale piac árusaival és főleg magabiztos öntudattal. Szarajevó most meglepően csendes. Bár ez a csönd nem az északiak nyugalmit jelenti. Estéknél a Baščaršija teraszain a zsvaj mögött mégis valamilyen csend húzódik. Egy hét alatt nem hallottunk esti, éjszakai veszekedést. A ritka pillanatokban, amikor a piacon, a Bazarban vagy az éjszakában összeszólalkoznak az emberek, mások léptek oda hozzájuk, vagy maguktól kaptak észbe és vettek erőt indulataikon. Meglepő egy balkáni városban. Az ezeken a helyeken mulató fiatalok és középkorúak 25–40 évesek. Az ostrom alatt ők voltak a gyerekek. Emlékeznek az erőszakra.

New York Város Múzeumának Ötödik sugárútra nyíló homlokzata
Forrás: MCNY

BERÉNYI MARIANNA

EGY METROPOLISZ HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYE
MUSEUM OF THE CITY OF NEW YORK

In New York, Manhattan, Upper East Side. A Manhattant kettészelő emblemikus utcán, az Ötödik sugárúton, a Central Park szomszédságában bújik meg New York Város Múzeuma (MCNY). Környezetében csillagászati összegeként bérelhető és fenntartható paloták, egyenruhás portások és ajtónállók, kiváltságos lakók, luxusüzletek, miközben néhány utcával arrébb a nevezetes sugárút már Harlem sokszínű multikulturális városrészébe torkollik. Itt húzódik a Museum Mile, amelynek kicsit több mint egymérföldes szakaszán olyan múzeumok sorakoznak a városi múzeumtól járótávolságra, mint a Metropolitan Museum of Art (MET), a Neue Galerie New York, a Solomon R. Guggenheim Museum, a National Academy Museum, a washingtoni Smithsonian Intézethez tartozó Cooper-Hewitt National Design Museum, a Zsidó Múzeum, az El Museo el Barrio és a Museum for African Art.¹ A nevezetes, filmek százait ihlető útvonal illusztris középületekkel is dicsekedhet. Ha visszafelé sétálunk a Central Park oldalában, eljutunk a Szent Patrik-székesegyházhoz, a Rockefeller Centerhez, az eredeti Micimackó-figurákat őrző New York-i Közkönyvtárhoz vagy az Empire State Buildinghez. A világ legrágább utcájaként is aposztrófált sugárút ugyanakkor az ünnepi felvonulások, parádék, demonstrációk útvonala is, élénk kerékpár- és autóforgalommal. Sűrűn közlekednek itt helyiek, turisták, átutazók. Harlemi utcazenészek, kutyasétáltatók, egyenruhás iskolások és gyerekeket foglalkoztató dadák hömpölyögnek az utakon, hogy aztán eltűnjenek a Central Park fái vagy éppen a környező utcák házai között.

*a világ legrágább
utcájaként is
aposztrófált
sugárút ugyanakkor
az ünnepi
felvonulások,
parádék,
demonstrációk
útvonala is, élénk
kerékpár- és
autóforgalommal*

In Ebben a bonyolult térben kell megszólítania közönségét annak a múzeumnak, amely az Egyesült Államok legnépesebb városának történetét, életét kívánja klasszikus múzeumi eszközökkel, klasszikus helytörténeti, városi múzeumként, a saját gyűjteményéből táplálkozva bemutatni. Ahogy az intézmény

[1] 1979 óta minden év júniusában megrendezik a Mile Mile Fesztivált, hogy népszerűsítsék a múzeumok tevékenységét és növeljék látogatószámukat.

képes-e egy viszonylag kis intézmény a város és az Egyesült Államok történetében meghatározó szerepet játszó elődök által felépített negyedben a glamour, a grandiose, a glorious fogalmát elkerülve New York történetének sokrétű, árnyalt bemutatására?

fogalmaz: New York Városának Múzeuma a világ legbefolyásosabb metropoliszában a város életének, megkülönböztető jellegzetességeinek megértését segíti elő, a város múltját jelenét és jövőjét ünnepli, dokumentálja és értelmezi. Vajon az előkelő környezet, a szinte már mozikhelyként is értelmezhető városi környezet ölelésében mennyire megvalósíthatók ezek a célok? Képes-e egy viszonylag kis intézmény a város és az Egyesült Államok történetében meghatározó szerepet játszó elődök² által felépített negyedben a glamour, a grandiose, a glorious fogalmát elkerülve New York történetének sokrétű, árnyalt bemutatására? Tudja-e ábrázolni azokat a mély társadalmi szakadékokat, amelyek például közvetlen közelében, a Upper East Side és Harlem határvonalán vagy a különböző felvonulásokon naponta megtapasztalhat? Van-e arra módja, hogy egyik-másik helyi közösség hangján szólaljon meg (a sok ezerből), netalán kritikával vizsgálja saját maga és a város múltját?

[2] A 19. század végi New York Ötödik sugárúton élő elitjét Edith Wharton *Az ártatlanság kora* (1920) című művéből ismerhetjük meg. A történetből 1993-ban Martin Scorsese rendezett Oscar-díjas filmet.

NEW YORK VÁROS MÚZEUMÁNAK TÖRTÉNETE

¶ A skót Henry Collins Brown (1862–1961) 13 éves volt, amikor szülőföldjét elhagyva New Yorkba érkezett. Dolgozott utazó ügynökként, majd a *New York Sun* újságírójaként írt szenvedélyesen a város történetéről, épületeiről. Később, már a városi elit megbecsült tagjaként ezek a történetek könyvekké, a mögöttük álló elhivatottság pedig múzeummá formálódott. Utóbbira 1923-ban került sor, amikor az író a New York-i polgármesterek majdani rezidenciájában, a Gracie Mansionben megnyitotta a múzeumot. A régi New Yorkot bemutató kiállítás minden bizonnyal már a kortársak számára is hiánypótlónak bizonyult, így hamarosan, 1929–30-ban, már egy új igazgató vezetésével fel is épült a ma is látható U alakú épület a város által felajánlott telken. Az alapítók szándékát és a múzeum jellegéhez való viszonyát mi sem tükrözi jobban, mint az épület maga. A felhőkarcolók, a modernizmus, a dzsessz és a szesztilalom korszakában olyan építészeti terv valósult meg, amely vörös tégláival, márványburkolataival, szobraival,³

az alapítók szándékát és a múzeum jellegéhez való viszonyát mi sem tükrözi jobban, mint az épület maga

[3] A szobrok Alexander Hamilton (1755–1804) államférfit és DeWitt Clinton (1769–1828) természettudóst, az Egyesült Államok szenátorát, New York City polgármesterét és New York hatodik kormányzóját ábrázolják, alkotójuk Adolp A. Weinman.

az 1932-es
megnyitón
a *The Times*
tudósítója olyan
múzeumépületről
számol be,
amelynek csarnoka
az áruházak
karácsonyi
hangulatát
idézi a város
nagy elődjeinek
klasszikus
tárgyaival

az ekkoriban
megálmodott
hétemeletes
múzeum nem
valósult meg, az
épület szerencsés
módon megőrizte
eredeti léptékét,
mindössze egy új
galériával egészült
ki a központi
lépcsőházhoz
kapcsolódva

historizáló stílusával inkább a kortársak nosztalgikus és konzervatív szellemiségét közvetíti. Az építkezést a gazdasági válság sem gátolta, csak lassította. Az 1932-es megnyitón a *The Times* tudósítója olyan múzeumépületről számol be, amelynek csarnoka az áruházak karácsonyi hangulatát idézi a város nagy elődjeinek klasszikus tárgyaival.⁴ A múzeum gyűjteményei már ekkor gyorsan gyarapodtak, végül az 1990-es évekre vált egyre sürgetőbbé az épület bővítése és modernizálása. Különösen a 9/11-tragédia után vált fontossá, hogy mielőbb megújuljon a múzeum, és a közös történelem, a közös város eredményeinek bemutatása hozzájárulhasson a történet feldolgozásához. Addig szóba került, hogy az intézmény a City Hall közelében található Tweed Courthouse-ba költözik, vagy a szintén jelentős gyűjteménnyel rendelkező New York-i Történelmi Társasággal egyesül. Ezek az elképzelések azonban éppúgy meghiúsultak, mint a drasztikus terjeszkedés terve. Az ekkoriban megálmodott hétemeletes múzeum nem valósult meg, az épület szerencsés módon megőrizte eredeti léptékét, mindössze egy új galériával egészült ki a központi lépcsőházhoz kapcsolódva. Végül tíz év alatt, 2016-ra, három fázisban, 96 millió dollárból (ebből 67,8-at a város, a többi magánadományozók biztosítottak) készült el a bővítés, amelynek során minden porcikájában megújulhatott és kibővíthetett az eredeti épület: négy látogatói szintet, rendezvényteret, korszerű kutatószobákat és raktárakat alakítottak ki, valamint új designelemekkel frissült az intézmény.⁵ Susan Henshaw Jones, mára nyugalmazott igazgató elképzelései megvalósultak, olyan kézzelfogható eredménnyel gazdagodott New York városa, amely jelzi, múzeuma életben van, jól érzi magát, és belépett a 21. századba.⁶

[4] Christopher Gray: STREETS CAPES/ The Museum of the City of New York; Preserving the Past, Planning the Future. In: *New York Times*, 2005. 11. 06. <https://www.nytimes.com/2005/11/06/realestate/streetscapesthe-museum-of-the-city-of-new-york-preserving-the.html>.

[5] A bővítés részleteiről lásd az intézmény 2015/16-os beszámolóját: Biennial Report a múzeum honlapján.

[6] Robin Pogrebin: The City Changes. Its Museum Will, Too. *New York Times*, 2008. 03. 29.

CSILLAGOK KÖZÖTT

¶ A látogatók körében a legtöbbet fotózott pont a múzeum klasszikus főbejáratával szemben található Rotundában elhelyezett fényinstalláció. A Cooper Joseph Stúdió több mint ötezer környezetbarát LED-ből kialakított „*Starlight*”-ja ragyogásával

A Cooper Joseph Stúdió „Starlight”-ja az MCNY fogadócsarnokában
Fotó: Berényi Marianna

A Cooper Joseph Stúdió „Starlight”-ja az MCNY fogadócsarnokában
Fotó: Berényi Marianna

a csillagfény
a múzeum
megújulásának
szimbólumaként is
értelmezhető

a csillagminták
meg is változtatják
a nézők
érzékelését,
perforált
fátyolként
elhomályosítják
a látásukat,
jelezve, hogy
a múlthoz való
viszony bonyolult
konstrukció

kifejezi a múzeum küldetését, működésével összekapcsolja a város múltját és jelenét. Ugyanakkor a csillagfény a múzeum megújulásának szimbólumaként is értelmezhető. A modern technológia finom alkalmazásával kiemeli a neo-Georgian épület szépségét, közben a csillagminták meg is változtatják a nézők érzékelését, perforált fátyolként elhomályosítják a látásukat, jelezve, hogy a múlthoz való viszony bonyolult konstrukció, amit a múzeum is meghatározó módon formálhat, árnyalhat, világíthat meg, akár a tekintetünk irányításával. A látogatók ugyanakkor szeretnek az előcsarnok fényeiben „sütkérezni”, ücsörögnek az itt elhelyezett ülőalkalmatosságokon, beszélgetnek a környező utcák idősebb és rendkívül elegáns önkénteseivel. Ez pedig megelőlegezi a későbbi kiállítások különböző közösségekhez való viszonyát.

¶ A geometrikus mintázatot kiadó fényfüzér hatása azonban nem csak az épületbe lépve lenyűgöző, az előkertben elhelyezett, szelfipontként működő óriás logó mellett az utcáról látható installáció is csalogató az 5. sugárút járókelői számára. A fények egyfajta alternatív „sztárságot” kínálnak a környező sztármúzeumok csillogó világához képest. Ugyanezt érzékelhetjük a múzeum letisztult, fekete-fehér látványvilágában is. Ugyanannak a tipográfiának az elemei bontakoznak ki az épület különböző részein, a kiállításokban, a kávézóban, a boltban, a kiadványokon, az irányítótáblákon vagy a liftben. A régi mozik és színházak világát elevenítik fel a cserélhető táblák: ha változik egy-egy információ, környezetbarát módon elég kihúzni a feliratot, és újat tenni a többi közé. Ez a fajta visszafogottság, átgondoltság, áttekinthetőség végigvonul a múzeum egészén. Ha nem is szerepel a múzeum szlogenjei között, valahol mégis azt érezzük, itt befogadó otthonra lelhetünk. A harmincas évek újságírójával szemben már nyoma sincs az áruházi csarnokok hangulatának, a MET grandiózus tereihez képest kifejezetten könnyen bejárhatónak, visszafogottnak érezzük New York Város Múzeumának tereit.

a harmincas évek
újságírójával
szemben már
nyoma sincs az
áruházi csarnokok
hangulatának, a
MET grandiózus
tereihez képest
kifejezetten
könnyen
bejárhatónak,
visszafogottnak
érezzük New
York Város
Múzeumának
tereit

¶ Pedig itt sem beszélhetünk apró gyűjteményről. A múzeum több mint 750 ezer műtárgyat őriz, közülük csaknem 200 ezer digitálisan is elérhető, sőt az intézmény weboldalán külön menüpont segíti az érdeklődőket, hogy jobban megismerjék

a múzeum
fotográfiai
gyűjteménye 400
ezer fényképből
és negatívból áll,
amelyek a 19.
század közepétől
a mai napig
dokumentálják
a város életét és
lakóit, rendszerezve
több jelentős
fotográfus anyagát,
gyűjtő hagyatékát

a kollektiókat, *Welcome Home* címmel pedig rövid történetekkel invitálják otthoni kutakodásra az internetes felhasználókat. Ezekben a szövegekben nem csupán az érdekes és különleges tárgyaikra építenek, de kulcsot adnak ahhoz, miként lehet tágabb kontextusban értelmezni őket, felfedezni segítségükkel a társadalmi, gazdasági, kulturális összefüggéseket. És bizony van miből válogatni! Csak a múzeum fotográfiai gyűjteménye 400 ezer fényképből és negatívból áll, amelyek a 19. század közepétől a mai napig dokumentálják a város életét és lakóit, rendszerezve több jelentős fotográfus anyagát, gyűjtő hagyatékát. Itt őrzik a *LOOK* magazin 1938 és 1968 közötti időszakot felölelő archívumait, amelyekben olyan alkotók hagyták ott kezük nyomát, mint Stanley Kubrick,⁷ de a városi fényképészek, cégek hagyatékából is bőséggel válogathatunk. Hasonlóan kiemelkedő a jelmez- és a textil-, a bútor-, a kéziratgyűjtemény, és a képzőművészeti anyag is jelentős. A színházi gyűjtemény részletesen dokumentálja a Broadway aranykorát, de birtokolnak például egy olyan széket, amely állítólag Sara Rapelje-hez kötődik, aki Új Hollandia első keresztény női szülötte volt. Fellelhető itt George Washington öltönye, az *Atlantic Telegraph* egyik kábeldarabja (1858–60), az első New York-i metrójegy 1904-ből, és például az az üvegszék, amelyet Audrey Hepburn Holly Golightlyként szemlélt a múzeumtól nem túl messze található Tiffany üzletben reggelizés közben. Ha egyetlen tárgyon szeretnénk bemutatni a gyűjtemény, a gyűjteménygyarapítás jellegét az MCNY-ben, talán a második emeleti folyosón külön helyett elfoglaló Stettheimer-babaházat érdemes kiemelni. A kétszintes, tizenkét szobás babaházat Carrie Walter Stettheimer⁸ készítette 1916-tól 1935-ös haláláig. A jómódú család leszármazottja nem csupán a korszak felső-középosztálybeli lakberendezési szokásait, anyaghasználatát, színeit örökölte meg, hanem a nővéreivel közösen működtetett szalonjuknak köszönhetően jelentős művészegyéniségek,⁹ főleg a húszas évek avantgárd ikonjai készítettek babaháza számára miniatűr munkákat. Marcel Duchamp például *A Lépcsőn lemenő akt* egyikét emelte be a szokatlan térbeli montázsba. A babaház a maga kedvességén túl egyszerre része a művészeti

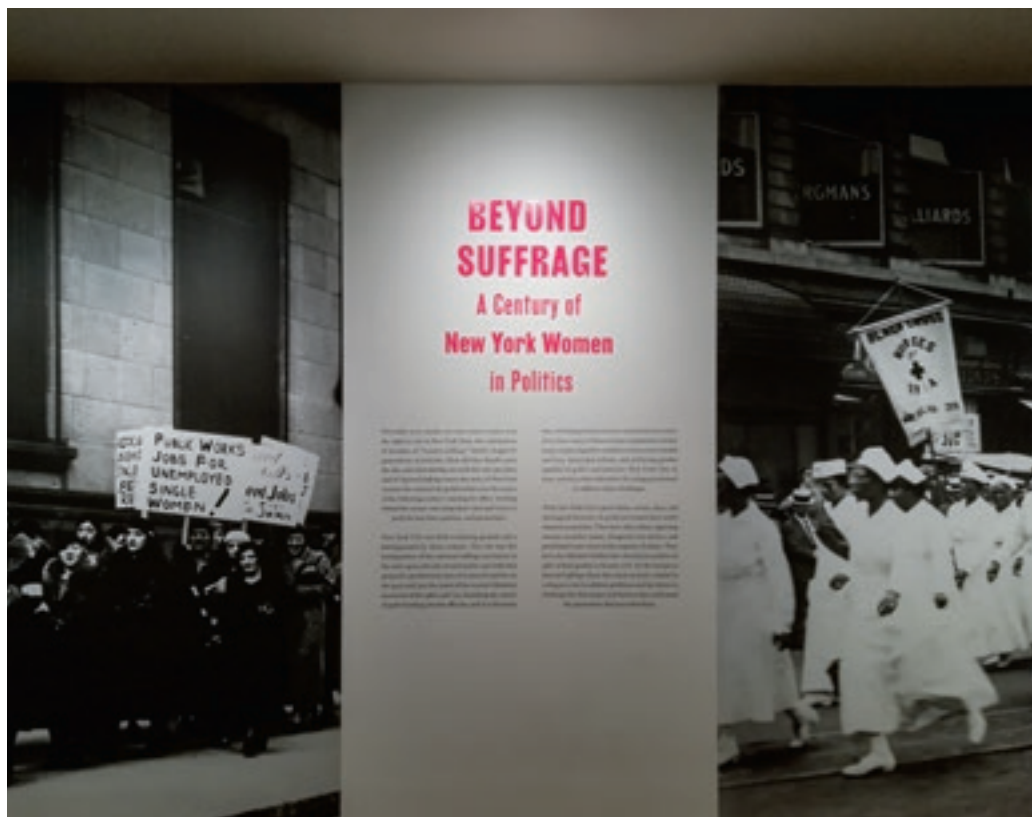
[7] Elise Winks egy posztban osztja meg, miként dolgozza fel és katalogizálja a *LOOK* magazin gyűjteményét: <https://www.mcny.org/story/processing-and-cataloging-look-magazine-collection>.

[8] Carrie, Ettie és Florine Stattheimer vagyonos német családból származtak. Nadrágot viseltek, dohányoztak, és művészeti szalont tartottak fenn. Florine festett, Ettie Henrie Wastra álnéven írt, miközben Carrie beteg édesanyjáról és a háztartásról gondoskodott. Egyetlen alkotása a babaház, amely ma a benne őrzött mini műalkotásoknak köszönhetően a világ egyik legértékesebb ilyen jellegű tárgya.

[9] Marcel Duchamp, Alexander Archipenko, Marguerite Zorach, Gaston Lachaise és Louis Bouché

A *Beyond Suffrage: A Century of New York Women in Politics* című kiállítás a női politikai aktivizmust, a nők politikai és kormányzati szerepe újradefiniálásának folyamatát vizsgálta 2017–18-ban
Fotó: Berényi Marianna

A *Beyond Suffrage: A Century of New York Women in Politics* című kiállítás a női politikai aktivizmust, a nők politikai és kormányzati szerepének újradefiniálásának folyamatát vizsgálta 2017–18-ban
Fotó: Berényi Marianna

Az MCNY kurátorai nem spórolnak sem a szöveggel, sem a tárgyakkal az időszaki kiállításokon
Fotó: Berényi Marianna

gyűjteménynek, miközben az életmódról vagy a két világ-háború közötti New York művészeti szalonjainak életéről, az egyedülálló, vagyonos nők számára kibontakozó új lehetőségekről is sokat mond.

NEW YORK VELEJE

az időszaki
kiállítások inkább
azt a kérdést
feszégetik: mi teszi
New Yorkot New
Yorkká?

¶ A múzeum gyűjteményei ezüstitálcán (2600 darabos a múzeum ezüstgyűjteménye) kínálják a lehetőséget, hogy érdekes és különleges tárgyakon keresztül mutassák be a 400 éves város történetét. A múzeum kurátorai azonban kihagyták ezt a ziccert, az állandó és az időszaki kiállítások inkább azt a kérdést feszegetik: mi teszi New Yorkot New Yorkká? Melyek azok a folyamatok, amelyek a jelenkor legfontosabb kérdéseit előidéztek?

¶ A múzeum *New York at Its Core* című állandó kiállítása hiánypótló jelleggel nyílt meg 2016-ban, ahol áttekinthető az a 400 éves folyamat, amely során egy holland városkából a világ első számú metropolisza kialakult. A tárlat különlegessége, hogy nem áll meg a közelmúlnál, sőt a jelennél sem, bár fontos állomása a 2001-es tragédia, az idevezető út, valamint az azt követő újrakezdés, a kiállítás tovább lép. A 450 történelmi tárgyat, képet, fotót, videót, interaktív multimédiás alkalmazást és grafikai megoldást felvonultató tárlat záró epizódja a jövő kérdéseit feszegeti. A látogatók játékos megoldások segítségével szembesülhetnek a metropolisz előtt álló kihívásokkal, sőt közösen gondolkodhatnak arról, a jelenlegi választásaink miként határozzák meg New York jövőjét. Bár a tárlat első látásra szórakoztatónak tűnik, teljességében nem hordoz könnyen emészthető információkat. Csaknem száz térképen követhetjük nyomon a település környezetének fizikai és demográfiai változásait: minden valószínűség szerint ez a New Yorkkal kapcsolatos (nem gazdasági jellegű) információk legnagyobb, vizuálisan értelmezhető gyűjteménye. Szembesülhetünk itt a jövedelmi egyenlőtlenségekkel, New York más városokkal szemben tanúsított fellépéseivel, a népsűrűség, a klímaváltozás kihívásaival. Az interaktív megoldások

Csaknem
száz térképen
követhetjük
nyomon a település
környezetének
fizikai és
demográfiai
változásait:
minden
valószínűség
szerint ez a
New Yorkkal
kapcsolatos (nem
gazdasági jellegű)
információk
legnagyobb,
vizuálisan
értelmezhető
gyűjteménye

Az Art in the Open – Fifty Years of Public Art in New York című időszaki kiállítás sajátos időszakja
Fotó: Berényi Marianna

lehetővé teszik a látogatók számára, hogy új utcaképeket hozzanak létre Manhattan belvárosától a Gowanus-csatornáig és a Staten-sziget déli partjáig. Az e-mailen vagy a közösségi médián keresztül megosztható eredmények egy grandiózus, ívelt kivetítőn is megjeleníthetők, ahol egy alkalmazás segítségével a látogató virtuálisan be is léphet a saját maga alkotott városrészebe.

¶ A 6600 négyzetméteres tárlat térbeli szerkezete így három témára, a sötét, mesterséges fényvel megvilágított „Port City, 1609–1898;” a „World City, 1898–2012” teremre, valamint a már említett, fényárban úszó „Future City Lab” egységre épül. A két, a város történetét feltáró teremben klasszikus vitrinek sorakoznak egyfajta ékszerdobozként, ahol 8–8 időintervallumban teszik láthatóvá a gyűjtemények kiemelt darabjait a rabszolgabilincstől elkezdve az AIDS előtti korszak homoszexuális világát jelképező törülközőig. A tárgyak mellől nem hiányoznak a leírások, és a tárlók tartalmát találóan és röviden összegző szövegek.

¶ A kiállítás magva azonban nem a kronológiában rejlik, hanem abban a négy kulcsszóban, amelyekre a kurátorok felépítették mondanivalójukat. Állításuk szerint a város identitása négy fogalom mentén megfogható. Az első és legfontosabb a pénz (money), amely mindig is meghatározó szerepet játszott a New Yorkban zajló folyamatokban.¹⁰ A város megalakulása óta vad piactér volt, amely globális pénzügyi motorként robbant – hatalmas lehetőségeket kínálva és egyenlőtlenségeket teremtve. Éppen ezért a város mindig elől járt a reformokban, hogy temperálja azokat a nehézségeket, amelyeket a versenyképes gazdaság kreált. Ebből következik a második fogalom: New York gazdaságának ereje a világ minden részéről magához vonzotta az embereket. Az ezáltal generált sokszínűség (diversity)¹¹ azonban társadalmi konfliktusokat okozott, de a Nagy Almaként is emlegetett metropolisz így is a kultúrák közötti interakció és a tolerancia modelljévé válhatott. A harmadik fogalom a többféleképpen érthető sűrűség (density), amelyet a kurátorok egyszerre kezelnek értékként és kihívásként.¹² Az emberek koncentrált tömege folyamatosan pörgeti a gazdaságot és a kultúrát, miközben a zsúfolt városi tér

[10] A várost holland telepesek alapították 1624-ben Új-Amszterdam néven, de 1664-ben angol fennhatóság alá került. Mai elnevezését a yorki herceg tiszteletére kapta. 1790-től az ország legnagyobb városa, hosszú ideje kétségkívül a világ legnagyobb és legjelentősebb pénzügyi központja. New York állam GDP-je 2017-ben meghaladta az 1500 milliárd dollárt. A városban több mint száz olyan ember él, akinek vagyona eléri az egymilliárd dollárt.

[11] 2016-ban New York lakossága 8 537 673 fő volt. Az itt élők mintegy 37 százaléka más országban született, de egyetlen származási ország vagy régió sem dominál. Forrás: Wikipedia.

[12] A népsűrűség 10 194,2 fő/km², egy négyzetkilométerre átlag 4074,6 lakás/lakóház jut. Hasonlóan sűrű az egy egységre jutó kulturális intézmények, oktatási intézmények, bankok, kutatóhelyek, művészeti központok, színházak, fesztiválok, üzletek, vállalatok, felhőkarcolók száma.

A New York at Its Core állandó kiállítás
Fotó: Berényi Marianna

A New York at Its Core állandó kiállítás
Fotó: Berényi Marianna

feszültségei további innovációra sarkallják az itt élőket az élhetőbb környezet érdekében. New York meghatározó pénzügyi ereje, sokszínűsége és sűrűsége az élet minden területén *kreativitást* (creativity) szül. Ez vezérli New York nyughatatlan változását és energiáját. Ami meg még több pénzt, még több sokféleséget és még nagyobb sűrűséget indukál, és folyamatosan újradefiniálja a város kondícióit.

¶ Természetesen nem igaz, hogy New Yorkot mindössze a pénz, a sűrűség, a sokféleség és a kreativitás négyese és annak kombinációi teszik New Yorkká. A több jelentős múzeumi és designdíjjal kitüntetett¹³ tárlat és katalógus¹⁴ tárgyai és történetei számára ez a négy fogalom olyan, mint egy-egy felhőkarcoló a városi térben: sokféle embernek, vállalkozásnak adnak otthont, és messzire látni az ablakokból, igaz más-más irányba. Minden objektum egy-egy belépési pont a város történelmébe, amelyek újabbnál újabb elágazásokhoz vezetnek, újabbnál újabb rétegét hántva fel a New York-i életérzésnek.

¶ Ahogy az első terembe belépünk, egyből egy tíz méter magas LED-fallal találjuk szembe magunkat, amelyen a település fizikai és demográfiai változásai köszönnek vissza. Például 1660-ból láthatjuk az első zsidó telepet és a város első muszlim lakosának lakhelyét. A katalógus és a kiállítóterek interaktív totemoszlopai 75 „New Yorkers”-ként definiált alakot emelnek ki, gondosan ügyelve a nemek arányára. Művészek, bevándorlók, őslakosok, politikusok, zsarnokok, családok, álmódosítók, zenészek, mesterek és hétköznapi emberek kerülnek rivaldafénybe, de még a manhattani bíróságot próbára tevő városi malac is megjelenik a 19. század elejéről, éppúgy, mint a város gazdasági növekedésében egykor szerepet játszó hód és osztriga. Mindezzel a múzeum azt hangsúlyozza: nincs egyetlen történet New Yorkról, millió egyéni és egyedi történet együttese alkotja azt, amitől New York New Yorkká vált.

¶ Az állandó kiállítás az individuum erejének történetét meséli el. Ennek a fajta narratívának viszont az az árnyoldala, hogy még ha szóba kerülnek is a közösségek konfliktusai, a város problémái, a siker, a fejlődés kommunikációja mellett könnyen háttérbe szorulnak. Az MCNY stratégiájában ezt a hiányt az időszakos kiállítások oldják fel. Már a múzeum felújítása

a múzeum azt hangsúlyozza: nincs egyetlen történet New Yorkról, millió egyéni és egyedi történet együttese alkotja azt, amitől New York New Yorkká vált

[13] American Alliance of Museums (AAM) Excellence in Exhibition competition (2018), AIA New York Design Awards (2017), Built Environment Award (2017). Döntős: Core77 Design Awards (2017), SEG Design Awards (2017).

[14] New York at Its Core. 400 Years of New York City History. Exhibition catalogue. NY. 2017.

előtt olyan sikeres kiállítások születtek, mint a „Black Style Now”, amely az afroamerikai divatok kialakulására koncentrált, de külön fotókiállítások fókuszáltak a latin, a fekete és a zsidó közösségek történetére.

¶ Ezt az irányt követték a kibővült múzeum újabb kiállításai is.

2017-ben nyílt meg az Activism New York, amelyen a 17. századtól napjainkig követhetjük végig, milyen társadalmi küzdelmek folytak a polgári jogokért, a bérekért, a vallási szabadságért vagy bármilyen esélyegyenlőségért

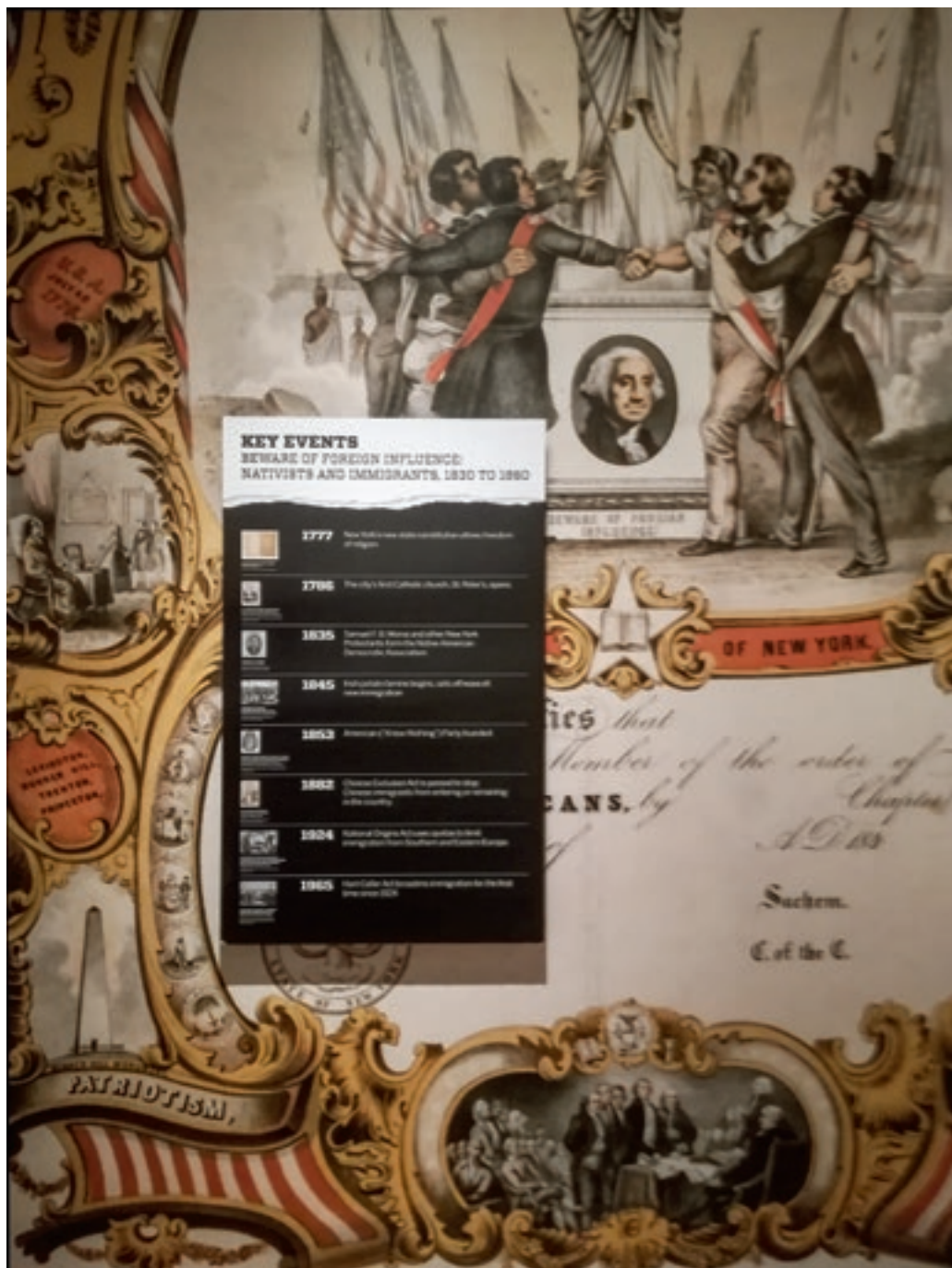
2017-ben nyílt meg az *Activism New York*, amelyen a 17. századtól napjainkig követhetjük végig, milyen társadalmi küzdelmek folytak a polgári jogokért, a bérekért, a vallási szabadságért vagy bármilyen esélyegyenlőségért. Jelen pillanatban szinte valamennyi kurrens lap írt a *Pride* című kiállításukról, ahol Fred W. McDarrah fényképeivel emlékeznek meg a Stonewall-lázadás¹⁵ ötvenedik évfordulójáról. Ezt egészíti ki *A falu hangja* című összeállítás, ahol ismét McDarrah lencséjén keresztül tekinthetjük át a hatvanas, hetvenes évek polgári jogi küzdelmeit vagy a vietnami háborúval kapcsolatos demonstrációkat. De benézhetünk a különböző munkavállalók (bevándorlók, színes emberek, nők, képzetlenek) évszázados harcait, a városi kerékpározás kétszáz éves múltját, a Blue Man Group kék fejű zenészeinek 1991-ben induló karrierjét vagy a száz évvel ezelőtt született fekete baseballjátékos, Jackie Robinson életét bemutató tárlatra is.

¶ 2019 őszenek kiállításai hasonlóan aktuális, a város egy-egy közösségét, szubkultúráját megmozgató témák mentén szerveződnek. Szeptembertől az *Urban Indian* című anyag a jelenkor urbanizált társadalmában vizsgálja az őslakosok helyét, szerepét, hiszen 70 százalékuk városi környezetben él

az *Urban Indian* című anyag a jelenkor urbanizált társadalmában vizsgálja az őslakosok helyét, hiszen 70 százalékuk városi környezetben él

¶ A változatos, a kortárs kihívásokra és a jelenkor embereit foglalkoztató témákra épülő kiállításpolitikai és a hozzájuk kapcsolódó rendezvények gyorsan meghozták eredményüket, amely a látogatószámokban is megmutatkozik. És ez létkérdés

[15] 1969. június 28-án a Greenwich Village negyed LMBTQ-közössége a modern történelemben először fellázadt az őket zaklató rendőrök ellen. A közösség számára népszerű szórakozóhely, a Stonewall Inn bár vendégeit és személyzetét sértő rendőri racia többnapos erőszakos összecsapásokhoz vezetett. Ezt a pillanatot az LMBTQ-közösség jogegyenlőségéért küzdő mozgalom kezdőpontjának tekintik, ezért is rendezik meg világszerte a meglefelvonulásokat júniusban.

A kulcsesemények kiemelése a folyamatosan frissülő Activist New York kiállításon. A már nem látható témák, kiállításelemek külön, az oktatás számára jól használható weboldalon később is megtalálhatók

a múzeum számára! Az intézményt egy nonprofit szervezet tartja fenn, az állami támogatások ellenére működésképtelenné válna a különböző adományok, hozzájárulások, tagsági díjak nélkül. 2003-ban, amikor a múzeum csak 75 ezer embert vonzott, adományai is jelentősen csökkentek. Azóta a múzeum bevétele megnégyszereződött. 2015-ben csaknem 16 millió dolláros működési költségvetése volt, miközben 245 ezren látogatták meg. Ez persze eltörpül a MET hat-hét, a Természet-tudományi Múzeum öt-, a MoMa három-, a Guggenheim kicsit több mint egymillió éves látogatószáma mögött. Az MCNY ha nem is nagy büdzséből, de folyamatosan kampányol támogatói körének erősítéséért. Ez persze nem csak pénzt jelent. A sokféleség – a sűrűség és a kreativitás fogalmát a mindennapi gyakorlatban is életbe léptetve – megszólítja a környező negyedek lakóit, ismeretterjesztő és szórakoztató programjaival a visszatérő közönséget célozza meg, az *Én vagyok a szomszédod* projekt pedig ingyenes belépést biztosít sok új látogató számára. A diákok és a családok múzeumlátogatását, a tudásátadást külön gyermekközpont támogatja. A különböző iskolás korcsoportok számára a múzeumpedagógusok rendszeresen szerveznek „történelemlaborokat” a múzeum falain kívül, a középiskolásokot pedig helytörténeti versenyeken motiválják. Harlem és Bronx hátrányos helyzetű diákjai számára külön anyagot dolgoztak ki, hogy záróvizsgálataikat sikeresen letehessék. Különböző helyi közösségeken alapuló szervezetekkel is együttműködnek, hogy a múzeum által képzett mentorok és gyakoronokok közreműködésével hozzájáruljanak a speciális nevelési igényű gyerekek fejlesztéséhez. Van programjuk hajléktalanok, kisgyerekes családok számára, sőt szinte naponta hirdetnek előadásokat, panelbeszélgetéseket, filmvetítéseket, könyvbemutatókat, tárlatvezetéseket és városi sétákat.

van programjuk
hajléktalanok,
kisgyerekes családok
számára, sőt szinte
naponta hirdetnek
előadásokat,
panelbeszélgetéseket,
filmvetítéseket,
könyvbemutatókat,
tárlatvezetéseket és
városi sétákat

¶ New York Város Múzeuma olyan stratégiát épített fel, amely bizonyítja, hogy a helytörténeti múzeumok – saját környezetük kihívásait mérlegelve – a világ bármely pontján hatékonyan működhetnek. Ahogy a múzeum szakmai csapata fogalmazott egy kiadványban: „Miként New York City növekszik és átalakul, úgy a múzeum is. Készen állunk és izgatottan várjuk, hogy a jövő mit tartogat számunkra.”

Gimnasztika a Haydn parkban, 1926 körül
Fotó: Fritz Sauer
© Wien Museum

GYÖRGY PÉTER
A VÖRÖS BÉCS ÉS A BÉCSI KÖR

¶ “How to organize human life socially – that is the great question which people are asking today with ever great insistence. The social museum is the museum for our time. And this is its twofold task: to show social processes, and to bring all the facts of life into some recognisable relation with social processes.... What we need is a schematic representation that can be understood immediately.” Otto Neurath: *Museum of the Future* (1933) In. *Empirism and Scociology* 220.

VISSZATEKINTÉS

¶ Otto Neurath 1924-ben hozta létre a bécsi *Társadalmi és Gazdasági Múzeumot*, a *Gesellschafts- und Wirtschaftsmuseumot* a Városi Tanács és a szakszervezetek segítségével.¹ A Bécsben és Berlinben filozófiát, közgazdaságtant, szociológiát tanult Neurath a logikai és neopozitivizmus,² valamint az univerzális tudományosság³ mellett elkötelezett Bécsi Kör úgynevezett baloldali szárnyának meghatározó jelentőségű tagja volt, elméleti munkássága és gyakorlati tevékenysége egyaránt elválaszthatatlannak bizonyult a kortárs társadalmi kérdésekre adandó konkrét válaszoktól. Az egyetemes tudományosság és értékmentes semlegesség, a transzcendentális és metafizikai kérdésektől való radikális távolságtartás azonban nem jelentette azt, hogy – ha eltérő módon és mértékben is – a Bécsi Kör tagjai ne játszottak volna fontos szerepet a kereszténydemokrata Ausztria egészével szemben, az ausztromarxista szociáldemokraták által irányított, sok szempontból egyedülálló főváros modernizációjában.

¶ Neurath tevékenyen részt vett a Vörös Bécsnek a munkáslakás-telepek építészetével összefüggő számos programjában, de múzeumi tevékenysége és javaslatai is radikálisan eltértek

elméleti
munkássága
és gyakorlati
tevékenysége
egyaránt elválaszthatatlannak
bizonyult a kortárs
társadalmi
kérdésekre adandó
konkrét válaszoktól

a korszak művelt középosztályának az egyedi művek fetiszizmusára épülő esztétikai-intézményi hagyományától. Ugyanakkor épp az univerzális tudományosság politikai semlegeségének megfelelően az aktív gyakorlati programokban való részvétele ellenére sem fogadta el a világnézeti és ideológiai megfontolásokra épülő osztálytudat és osztályharc szükség-szerűségét és mindannak a kulturális forradalomhoz való viszonyát, tehát – a kortárs Szovjetunióval szemben kritikus – ausztromarxizmus világnézetét is távolságtartással kezelte. Ugyanakkor, mint arra Peter Galison⁴ rámutatott, mindez nem jelentette azt, hogy Neurath ne ismerte volna, illetve képmutatóan eltekintett volna az építészeti újítások és a szélesebb értelemben vett társadalmi és politikai lét reformjától.⁵

¶ Azaz a logikai pozitivizmus, metafizikaellenesség és empirizmus, tehát a tudomány által szabályozott társadalmi rendben bízó Bécsi Kör és a Vörös Bécs között számos – mára részben háttérbe szoruló – párhuzamosságnak, kooperációnak, átjárásnak lehettek szemtanúi mindazok, akiknek megadatott, hogy az 1920 utáni és 1934 előtti Bécsben élhessenek, s szemtanúi lehettek egy, az utcai látványosság és nyomort jelentő lakások historikus városképét nem csekély mértékben felülíró nagy reformnak, amely a városépítészetet alapvetően más térképzetek, feladatok mentén képzelte el, amint az *új ember* sem pusztán politikai, ideológiai és filozófiai, hanem legalább annyira gyakorlati kérdés is volt.

2019 – KIÁLLÍTÁS PARAFRÁZISOKBÓL, ÖNIDÉZETEKBŐL

¶ Mivel a Wien Museum Karlsplatzon lévő épületét átépítik, így a *Das Rote Wien 1919–1934 (Ideen, Debatten, Praxis)* című kiállítását a Felderstrasse kortárs művészeti kiállítótermében, a 2018 óta a múzeumhoz tartozó Museum auf Abruiban (MUSA) rendezték meg, a Városháza oldalában lévő épület földszintjén, ami régi hagyományt elevenít fel. Egykor a Városháza termeiben rendezték Neurath múzeumának különböző kiállításait, így 1925-ben a *Gemeindebautent*,⁶ tehát a kertvárosokat követő közösségi életformát ígérő lakótelepek

a munkásoknak épült telepek azt jelentették, hogy a lakások, udvarok végre nem pusztán a kiváltságos középosztálynak biztosították a fényt, a tiszta konyhát és a fürdőszobát

A higiénia – illetve a társadalmi eugenika, az új ember megteremtésének módja – a kor visszatérő kérdése volt

terveit bemutató építészeti rajzokat. Az új lakótelepeknek bonyolult társadalmpolitikai, kulturális és egészségügyi kihívásoknak kellett eleget tenniük. Így meg kellett felelniük a társadalmi elvárásoknak és a szó szerint értendő higiénia normáinak: tehát a munkásoknak épült telepek azt jelentették, hogy a lakások, udvarok végre nem pusztán a kiváltságos középosztálynak biztosították a fényt, a tiszta konyhát és a fürdőszobát. Mindodáig a szegények – mint arra a Fábíánus Társaság alapító tagja, a reformer Eugen von Philippovich is rámutatott – félhomályban, sötétben, szűk terekben, kimerülten, betegen éltek. A higiénia – illetve a társadalmi eugenika, az új ember megteremtésének módja – a kor visszatérő kérdése volt. A drezdai Higiéniai Múzeum vándorkiállítása 1925-ben jutott el Bécsbe, ahol a nézők a Messepalastban láthatták a testről való gondoskodás és a társadalmi egyenlőség, egyenlőtlenség összefüggéseinek kérdéseit: az anatómia nem pusztán orvosi, hanem direkt politikai kérdés volt egyben.

¶ Jelen kiállítás egyszerre idézi fel az 1919 és 1934 közötti korszak politikatörténetét, így a szociáldemokrácia és az ausztromarxizmus viszonyát, a társadalmi követelések/feltételek kérdéskörét, azaz a társadalmi lét határait, az otthon fogalmának jelentésváltozását, a testről és a lélekről, azok egységéről és elválásáról való gondoskodás mikéntjét, így az anatómus Julius Tandler,⁷ illetve Wilhelm Reich alakját és sorsát, tehát a biológiai működés társadalmi terét, a pszichoanalízis osztálypolitikai vonatkozásait,⁸ az iskolareformot, a munkásosztály képzésének kérdését, a nőpolitikát, a kommunikáció és az ismeretterjesztés módjait, a művészet és munkáskultúra politikáját, a szolidaritás jelentését – és a rettenetes és szomorú végét. A kiállítás nagy témáinak bemutatási módja újra és újra Neurath múzeumpedagógiájának, valamint múzeumfilozófiájának módszertanát és miértjeit idézi fel. Azaz – mint arra Helmut Gruber nagyszerű könyve⁹ is rámutat – a munkás- és elitkultúra dimenziói, terei, médumai mind eltértek egymástól: míg az utóbbit az esztétikai elméletek normáinak megfelelő szövegek és egyedi műtárgyak birtoklása, értése dominálta, addig az előbbit az önképzés, a közösségi élmények, a test feletti kontroll visszaszerzése. Tehát a fizikai munkán túl

a munkás- és elitkultúra dimenziói, terei, médumai mind eltértek egymástól

Kiállítási enteriőr
Fotó: Manuela Mark © Wien Museum

az új emberként való élethez, léthez való eljutás egy olyan dinamika, amelynek nem sok köze volt a társadalmi státusán változtatni nem, azt csak őrizni akaró középosztály kulturális fogyasztásán.

*a jövőt építő és
mindenki számára
magától értetődő,
a demokratikus
kultúra alacsony
belépési küszöbeit
helyeslő múzeum
volt, amely a jövőbe
vezet, s nem a
múltról szól*

¶ Neurath a múzeumot a közösséget feltáró, bemutató vizuális élmény, a jövőt építő és mindenki számára magától értetődő, a demokratikus kultúra alacsony belépési küszöbeit helyeslő múzeum volt, amely a jövőbe vezet, s nem a múlttól szól. Az olyan vizuális/textuális módszerek, mint az Isytope (International System of Typographic Picture Education) tulajdonképp pontosan megfelelnek azoknak az átlátható és demokratikus politikai tereknek, amelyek lehetővé tették, hogy – kronológia kérdése – 58 ezer vagy 64 ezer lakás épüljön fel 1934-ig. A Társadalmi és Gazdasági Múzeum (amint annak magyarországi megfelelője is) inkább nevében felelt meg az esztétikai elkülönülésre, a magányra és a magány katarzisz általi feloldására szolgáló múzeumnak, mintsem valóban ugyanazokat a célokat szolgálta volna, mint például a Kunsthistorisches Museum.

¶ A 2019-es kiállítás látványa valójában a Vörös Bécs egykori tereinek „makettjeként” értelmezhető, így maga is a modern építészeti és a „Bildpädagogische Schriften” együttes felidézésén alapszik.¹⁰ Azaz a kiállítás által felidézett korszak tárgya és a most pontosan felépített, idézetként is látható/olvasható tér folyamatosan egymásba játszik. Tehát a látogató abba a valóságos és attól elválaszthatatlan szemantikai térbe lép be, amelyet egykor a Vörös Bécs modern építészete is megteremtett: a demokratikus kultúra, a munkásosztály emancipációjának világába. A historizmus kulturális utalásrendszereitől megfosztott, végül aztán 1934-ben a kortárs történelem által legyűrt, azaz marginalizált, évtizedeken át úgymond láthatatlan Vörös Bécs építészete az elmúlt évtizedekben¹¹ lassan – mint jelen kiállítás is mutatja – az osztrák főváros elidegeníthetetlen hagyományává vált, a kulturális egyenjogúság szimbolikus térvé. Ugyanakkor a védett belső udvarok, terek otthonossága és az épületegyüttesek tagadhatatlan méltóságának kettőssége újra és újra felvetette a város és lakótelep együttes élményének, együttes jelenlétének kérdését. A geometrikus díszítéssel, tagoltsággal óvatosan élő terekben igencsak jelen volt

Franz Cizek tanórása, 1930 körül
© Wien Museum

Szanatórium tüdőbetegek számára, Baumgartner Höhe, 1926 körül
© Wien Museum

látható
Anton Hanak
230×240×80
centiméteres, *Der
Letzte Mensch*
című 1924-es
bronzszobra, amely
nem pusztán
az osztálytudat
testkultúrára való
lefordításának
dokumentuma,
hanem az emberi
lét drámájának
felidézése

a kortárs szobrászat, mely hol kedélyes jelenetekkel szolgált, hol a munkásosztály önazonosságának szobraival: a mezelen és izmos férfiak a társadalmi lét költői/hatalmi metaforái voltak egyben. „Wir sind das Volk” – félreérthetetlenül ez volt ezeknek a kortárs műveknek az állítása. A MUSA kiállításán, amely amúgy igen takarékosan bánik a korabeli egyedi műtárgyakkal, látható Anton Hanak 230×240×80 centiméteres, *Der Letzte Mensch* című 1924-es bronzszobra, amely nem pusztán az osztálytudat testkultúrára való lefordításának dokumentuma, hanem az emberi lét drámájának felidézése. Hanak a kortárs Bécs nagy művésze, a Képzőművészeti Főiskola szobrász professzora volt, az *Ecce Homo* változat ma a Wien Museum épületéhez közel, a Karlsplatz közepén, a Resselparkban áll. A szobor távol áll a politikai anatómia testkultúrájától, jóval közelebb az expresszionizmus szenvedélyes túlzásához, a lélek és a test, illetve a halál pillanatának megjelenítéséhez – s Hanak maga is köztéren kívánta azt látni. A kitárt karokkal álló, lefelé tekintő, Krisztust idéző, szenvedő férfi a háború rettenetét jeleníti meg, az értelmetlen szenvedést: lélek és test konfliktusát – szó sincsen a kettő közti összhangról. Az értelmetlen emberi szenvedés és a Megváltó alakjának felidézése olyan köztéri mű, amely távolságot tart a politikai-ideológiai hősiesség üres pátozmintáitól, és a névtelenség és kivételezettség, a félreismerhetetlen egyediség példájává vált.

¶ Némiképp meglepő, de szükségszerű módon a 2007-től kortárs műveket bemutató MUSA jelen kiállítása nem más, mint a húszas évek modern társadalmi kommunikációjának, propagandaháborújának kritikai rekonstrukciója, amely ugyanakkor mégis bonyolult érzéseket kelt fel, hatásokat vált ki. Egrészt a Vörös Bécs mára lezárult történelmi korszak, a kortárs város a globális kapitalizmus és a lokális nosztalgia színtere, azaz a közép- és felsőközéposztályok uralma határozza meg félreérthetetlenül Bécs arculatát. A kortárs Bécs – Thomas Bernhardt idéző – lokálpatrióta öngyűlöletét jól érzékelteti Gerhard Roth – a Naturhistorisches Museum „titkait”, történeti rasszfigurákat, koponyagyűjteményeket, múmiákat őrző raktárakat, a Josephinum anatómiai szobrait, a Narrenturm formalinban lévő patológiai leleteit, graffitiket, pincéket, a Hofkammerarchivot,

a Vörös Bécs mára
lezárult történelmi
korszak, a kortárs
város a globális
kapitalizmus és a
lokális nosztalgia
színtere, azaz
a közép- és
felsőközéposztályok
uralma
határozza meg
félreérthetetlenül
Bécs arculatát

a Vörös Bécs
a felejthetetlen
nagyszerűség
évtizedét,
Gerhard Roth
félelmetes, a szerző
által készített
fényképeket
tartalmazó könyve,
a jelen lévő rémes
múltat idézi fel

a Wien Museum raktárát bemutató felkavaró könyve, az *Im unsichtbaren Wien*. Roth a láthatatlannak tartott, azzá tett, akként értett múzeumi tárgyak titkos gyűjteményét mutatja be, épp az ellenkezőjét mindannak, amit Neurath és munkatársai a múzeumtól akartak, és amit a Vörös Bécs most felidéz. A Vörös Bécs a felejthetetlen nagyszerűség évtizedét, Gerhard Roth félelmetes, a szerző által készített fényképeket tartalmazó könyve, a jelen lévő rémes múltat idézi fel.

¶ A Vörös Bécs megkerülhetetlen és fontos kiállítás, amelynek megtekintése mindazok számára javallott, akik az elmúlt hónapokban megértették Budapesten, hogy a *Bauhaus 100* programja semmi más nem volt, mint a felsőközéposztály sznob nosztalgijának kielégítése. Megítélésem szerint az egyetlen kivétel az OSA Centrális Galériájának *Kollektív álmok, Burzsuj villák* című nagyszerű kiállítása volt.¹²

Jegyzetek

- [1] Otto Neurath: From Vienna Method to Isotype. In: *Empiricism and Sociology*, edited by Marie Neurath and Robert S. Cohen, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht Holland, Boston USA 1973, Chapter 7. 217–248.
- [2] *A Bécsi Kör Filozófiája*. A válogatást készítette és a bevezetést írta Altrichter Ferenc, fordította Altrichter Ferenc és Fehér Márta, Gondolat Kiadó, Budapest 1972.
- [3] *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis, 1929*. A manifesztumot a Bécsi Kör tagjai – Gustav Bergmann, Rudolf Carnap, Herbert Feigl, Philipp Frank, Kurt Godel, Hans Hahn, Viktor Kraft, Kart Menger, Marcel Natkin, Otto Neurath, Olga Hahn-Neurath, Theodor Radakovic, Moritz Schlick, Friedrich Waismann mellett a kortárs tudomány három vezető képviselője is aláírta, Albert Einstein, Bertrand Russell és Ludwig Wittgenstein. Lásd még Marx W. Wartofsky: Positivism and Politics the Vienna Circle as a Social Movement. In: *Grazer Philosophische Studien*, 1982. jan. 1. 79–101., ill. Sarah S. Richardson: The Left Vienna Circle, Part 1. Carnap Neurath and the Left Vienna Circle thesis. In: *Studies in History and Philosophy of Science* 40. 2009, 14–24., ill. Donata Romizi: The Vienna Circle's

- „Scientific World-Conception”: Philosophy of Science in the Political Arena. In: *HOPOS*, Vol. 2. Fall 2012, 205–242.
- [4] Peter Galison: *Aufbau/Bauhaus: Logical Positivism and Architectural Modernism*. In: *Critical Inquiry*, Vol. 16. No. 4. Summer, 1990, 709–752. (Galison tudományfilozófiai jelentőségét jelen írás keretei között nincs módomban ismertetni. A kortárs képzőművészet és múzeum iránt érdeklődő olvasók számára fontos a William Kentridge-dzsel közösen írt esszéje: William Kentridge and Peter L. Galison: *The Refusal of Time*, Hatje Cantz, Documenta 13. 100 Notes 100 Thoughts, No. 009.
- [5] Otto Neurath: *Lebensgestaltung und Klassenkampf*. E. Laubsche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1928, ill. Personal Life and Class Struggle. In: *Empiricism and Sociology*, i. m. 249–297. Itt emlithető még Malaci H, Hacohen: Karl Popper, the Vienna Circle, and Red Vienna. In: *Journal of History of Ideas*, Vol. 59. No. 4. Oct. 1998, 711–734.
- [6] Vö. Eve Blau: *The Architecture of Red Vienna 1919–1934* The MIT Press, Cambridge Massachusetts, London England. 9. *Architecture and Proletariat: The Semantics of Form*, 389.
- [7] Vö. Birgit Nemeč: Anatomical Modernity in Red Vienna: Textbook for Systematic Anatomy and the Politics of Visual Milieus. In: *Sudhoff's Archiv*, Bd 9. H.1. 2015, 44–72.
- [8] Elisabeth Ann Danto: “Diese Vitale Starke” Sigmund Freud und die Psychoanalytiker des Roten Wien. In: *Das Rote Wien: 1919–1934. Ideen, Debatten, Praxis*, Herausgegeben von Wener Michael Schwarz, Elke Wikidl, Birkhauser Basel, Wien Museum, 2019, 84–89.
- [9] Helmut Gruber: *Red Vienna, Experiment in Working-Class Culture 1919–1934*. Oxford University Press, New York, Oxford 1991.
- [10] Hadwig Kräutler: Observation on semiotic aspects in the museum work of Otto Neurath: reflections on the ‚Bildpädagogische Schriften’ (writings on visual education). In: *Museum, Media, Message*, edited by Elian Hooper-Greenhill. Routledge, London and New York 1995, 59–72., ill. uő. *Otto Neurath: Museums and Exhibitions Works: Spaces (Designed) for Communication*, Peter Lang, Frankfurt 2008.
- [11] Mit uns zieht die neue Zeit, Arbeitskultur in Österreich 1918–1934, Eine Ausstellung der Österreichischen Gesellschaft für Kulturpolitik und des Meidlinger Kulturkreis. 1981 jan–mai.
- [12] Kéretik elnézni nekem, ha végül és kivételesen egyik saját írásomra, az OSA-kiállításról frott kritikámra utalok: A valóság felé, *Élet és Irodalom*, 2019. jún. 7. 22.

Részlet a debreceni Déri Múzeum kiállításából

BASICS BEATRIX
VAN, VOLT, LEHETNE
VÁROSTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSOK
A VIDÉKI MÚZEUMOKBAN

Épp tárgyak miatt itt a legnagyobb az esély arra, hogy a politika, akár fenntartó vagy támogató révén, elvárásokkal éljen

TA múzeumok történeti kiállításai sajátos műfajt jelentenek – nem azt adják, amit a szakmonográfiák, az ismeretterjesztő kiadványok, albumok vagy a tematikus előadások, hanem valami egészen más, komplex élményt nyújtanak. Ráadásul épp tárgyak miatt itt a legnagyobb az esély arra, hogy a politika, akár fenntartó vagy támogató révén, elvárásokkal éljen, netán hatást gyakoroljon a munka, a kiállítás létrehozatala folyamatára.

folymatosan változott az elképzelés, miről, kiről érdemes mindenképpen megemlékezni, és mi vagy ki az, amiről vagy akiről jobb elfeledkezni

TA történeti kiállítások sokféle terület szakembereinek együttműködését igénylik, és bár a múzeumok létrejöttével egyidejűleg, nagyon sokat változott megítélésük, valamint a szakma és a közönség elvárásai. Különösen igaz ez a várostörténeti tárlatokra, amelyek a hely történetének feltárásával együtt formálódtak. Folyamatosan változott az elképzelés, miről, kiről érdemes mindenképpen megemlékezni, és mi vagy ki az, amiről vagy akiről jobb elfeledkezni. Nem mellesleg egy hely, egy település, egy város élő, mindig változó dolog, így egy állandó kiállítás nem is igazán megfelelő műfaj a megörökítésre. Ezért is alakult úgy a – nem magyarországi – várostörténeti kiállítások sorsa, hogy többnyire csak fél-állandók, időről időre újrarendezik őket. Míg nálunk sajnos az is nagy teljesítmény, ha egyáltalán elkészül egy ilyen kiállítás (többnyire hála a változó nevű programok fenntartói támogatásának).

nálunk sajnos az is nagy teljesítmény, ha egyáltalán elkészül egy ilyen kiállítás

TAz európai várostörténeti kutatások jól példázzák a változásokat, nemcsak magukét a településeket, hanem a koncepció, a megörökítés szempontjainak változásait is. Az ICOM által 2017 őszén szervezett konferencia¹ helyi előadója, Anja Petersen, aki a lundi egyetem helsingborgi campusának munkatársaival együtt egy hároméves helytörténeti kiállítás előkészítő kutatási program résztvevőjeként tartott előadást, sok olyan kérdést vetett fel, amelyek minden hasonló esetben érvényesek. Mi számít, mi fontos Helsingborg város múltjának

[1] Difficult Issues – ICOM International Conference, Helsingborg, Sweden, 21–23 September, 2017.

a kutatást végző
szakemberek
a várostörténet
bemutatásához egy
meglepőnek tűnő
vezérmotívumot
választottak:
Ingeborg Holm
történetét

az volt a
kutatók kérdése,
lehetséges-e,
helyes-e mindössze
egy ilyen történetet
a várostörténet
központi
motívumaként
bemutatni?

bemutatásakor? Mi és ki nem fontos, feledhető? Ki dönt ezekről, és miért éppen az a döntés születik végül? Ki vagy mi lehet az, ami a város történetének reprezentálására kiválasztható? És aki vagy ami nem, az miért nem? A kutatást végző szakemberek a várostörténet bemutatásához egy meglepőnek tűnő vezérmotívumot választottak: Ingeborg Holm történetét. Ezúttal nem Thomas Mann *Tonio Krögerének szőke*, kék szemű leányáról van szó, hanem egy svéd társadalmi drámáról. Nils Krok 1906-ban Helsingborgban készült írásából 1913-ban rendezett filmet Victor Sjöström, amely az egész 20. századi filmiparra nagy hatással volt, hasonlóképpen a svéd társadalomra és szociális ellátórendszerre, olyannyira, hogy törvényt is változtattak miatta. Az addigi svéd alapértékeket kérdőjelezte meg a dráma és a film, ezzel olyan társadalmi változást indítva el – a városból –, amely az egész 20. századi svéd társadalomtörténetre hatással volt. Ezzel kapcsolatban az volt a kutatók kérdése, lehetséges-e, helyes-e mindössze egy ilyen történetet a várostörténet központi motívumaként bemutatni? A kiállítás megrendezése, a látogatók reakciója majd választ ad erre.

- ¶ A Csendes-óceán keleti szélén fekvő Nahodka 2015 és 2018 között készítette elő várostörténeti kiállítását. Tanulságos, amit közzétettek az előkészületekről, amely nemcsak a tartalmi szempontok vonatkozásában járt sok vitával, de a megvalósítás módját illetően is. Az orosz vadnyugat e sajátos helyszínén többször is újjászületett a település, utoljára az ötvenes évek kikötőépítési láza idején, amikor ezrek telepedtek le a városban egy jobb élet reményében. A kiállítás a város történetét egyéni sorsokon keresztül mutatja be, ehhez az oral history műfaját is használták. A várostörténeti kiállítást a város lakói találkozóhelyének szánták, ahol nemcsak a múlttal, saját történetükkel szembesülhetnek, de a jövőt is elképzelve. Hat téma köré épült a kiállítás, mindegyik egy-egy termet kapott. Így hat különböző nézőpontból jelenik meg ugyanannak a településnek a története.
- ¶ Ezek a példák jól érzékeltetik, milyen összetett feladat egy várostörténeti kiállítás előkészítése. Itthon kevésbé van mód erre, pontosabban gyakran hiányzik a szisztematikus előkészítő munka, a tervezett várostörténeti kutatások, mivel a kiállítások

*nem jellemző
a közösség
bevonása sem,
ami például
annyira vonzóvá
teszi a Museum
of Edinburgh The
People's Story
Museum elnevezésű
részét*

megrendezésének anyagi biztosítéka általában esetleges. Ez azonban nem zárna ki a kutatásokat, nem tenné feleslegessé őket, sőt... Viszont ahol vannak ilyenek, ott meg nem készült el (még, eddig) a kiállítás. Nem jellemző a közösség bevonása sem, ami például annyira vonzóvá teszi a Museum of Edinburgh The People's Story Museum elnevezésű részét. A részben írott dokumentumokra, valamint oral history-történetekre alapozott kiállítás a város lakóinak szavaival mondja el történelmüket, ettől személyes, ettől a „miénk” hatástól lesz különleges a látogatói élmény.

- ¶ Az itthoni kínálatból válogatva találkozhatunk régebbi és újabb kiállításokkal, de érdemes és tanulságos olyan példákat is megismerni, ahol nincsen – már vagy még – ilyen.

RÉGEBBIEK

- ¶ A 145 éves Jász Múzeum főépületének tulajdonosa a Jászberényi Városi Önkormányzat. Az 1997-ben, a tulajdonos által finanszírozott múzeumépület-felújítást minden évben kisebb felújítások követték, legutóbb a műemlék épülethez hozzáépített új rész rekonstrukciója történt meg. A múzeum 1874-es alapítását követően a városháza egyik udvari épületében működött, 1931-ben költözött jelenlegi helyére. Egy földszintes barokk istálló 1842-es klasszicizáló átalakítása révén keletkezett a ma látható épület, ehhez toldották a hetvenes években – nem túl szerencsés formában – az új szárnyat.
- ¶ Mind az állandó, mind az időszakos kiállítások a legnagyobb mértékben a helyi anyagra, tárgyakra, művekre és különlegességekre épülnek. Ez nagyon fontos, hiszen a város, a fenntartó közösség érdeke is ezt kívánja. Az állandó kiállítások meglehetősen elöregedettek, a Bánkúti Albin által 1975-ben tervezett installáció alapelemeit megtartva, bizonyos részeket felújítva láthatók most is. A tárgy- és teremfeliratok a magyar mellett német nyelven olvashatók, ami szokatlannak tűnik ma, amikor a nemzetközi kommunikáció legfontosabb nyelve az angol.
- ¶ A Jász Múzeum – hasonlóképpen számos más vidéki múzeumhoz – helyi kezdeményezésre jött létre. A múzeum elsődleges

*az állandó
kiállítások
meglehetősen
elöregedettek*

közgyűjteményi feladata a város, valamint a jászság és jász települések történeti és régészeti leleteinek, néprajzi-antropológiai emlékeinek, ipar- és képzőművészeti, művészeti alkotásainak gyűjtése, rendszerezése, megőrzése, feldolgozása és kutatása, valamint továbbörökítése. A múzeum jelentős szerepet töltött és tölt be a város kulturális életében, elsősorban a helytörténeti, néprajzi kutatómunkát, a jászság kultúrájának megismertetését és megőrzését, a hagyomány élővé tételét tartja küldetésének. A kiváló adottságú és jelentős értékű műemlék épület felújításával párhuzamosan sürgősen szükség lenne az állandó tárlat megújítására, mivel az *Élet a jászok földjén* című állandó kiállítás lassan önmaga muzeális emlékévé válik.

az *Élet a jászok földjén* című állandó kiállítás lassan önmaga muzeális emlékévé válik

¶ A hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum épülete műemléki védelmet élvez, az egykori Hajdúkerületi Székház a múzeum mellett a városi bíróságnak és a földhivatalnak is otthona. Az 1762 és 1765 között épült barokk épületegyüttes főhomlokzatát a 19. század második felében, 1867–71-ben átalakították, az épületet 1803 és 1808 között bővítették. A legutolsó tényleges felújítás mintegy 25 évvel ezelőtt történt, időszerű lenne már az épület teljes körű felújítása. Jelenlegi állapota változó, a legrosszabb körülmények a múzeumot magába foglaló épületrészben vannak, a földszint erősen vizesedik, emiatt hullik a vakolat. Ez a bejárati részen is tapasztalható. Látogatásomkor kétszer is továbbhaladtam, nehéz ugyanis megtalálni a múzeum bejáratát, a főtérhez vezető széles utcára néző homlokzaton egy kisméretű, házilagosan készített felirat jelzi csak, egy nagyobb vakolathiány mellett, ami a kapura kitett többi, hasonló méretű felirat, hirdetmény között könnyen elkerüli a potenciális látogatók figyelmét. A bejárat málló vakolata, az íves kapuzat falazati hiányai különösen feltűnők, és az elhanyagoltság benyomását keltik. A belső udvar viszonylag jó állapotú, a barokk árkádívek egy részét beépítették.

a legrosszabb körülmények a múzeumot magába foglaló épületrészben vannak, a földszint erősen vizesedik, emiatt hullik a vakolat

¶ A *hajdúság története és néprajza* című állandó kiállítás a régió területének ötezer éves időszakát mutatja be. Az első rész a neolitikumtól az Árpád-korig a Hajdúböszörményben és környékén fellelt régészeti tárgyak révén (Polgár-Csőszhalom, Polgár-Basatanya leletei, hajdúböszörményi bronzkincs, a böszörményi Árpád-kori falu) illusztrálja a terület régmúltját.

Hajdúböszörmény, hajdúkerületi székház a múzeummal

a csaknem ötszáz négyzetméteren, a teljes első szinten látható kiállítás anyaga nagyon gazdag, különösen a történeti és néprajzi részek. Az 1991–92-ben létrehozott tárlat legkorábbi részét a Kubinyi-program támogatása révén újrainstallálták, a múzeum régész munkatársa elképzelései szerint

a múzeum elsősorban az állandó kiállítást tartja fontosnak, érthetően, hiszen itt van mód egyedülálló, különleges gyűjteményi anyagának bemutatására

olyan városban található, amelynek különleges adottságai, múltja, kultúrája, értékei még mindig meglehetősen ismeretlenek, nemcsak országos, de sajnos regionális szinten is

A tárlat további tematikus egységei: Gazdálkodás, Céhemlékek, A hajdúkerület története, Hajdúsági faragások, festett koporsók, majd történeti kiállítás, egészen napjainkig. A csaknem ötszáz négyzetméteren, a teljes első szinten látható kiállítás anyaga nagyon gazdag, különösen a történeti és néprajzi részek. Az 1991–92-ben létrehozott tárlat legkorábbi részét a Kubinyi-program támogatása révén újrainstallálták, a múzeum régész munkatársa elképzelései szerint. Ez a rész a képernyőkön vetített filmek, tableteken megtekinthető kiegészítő anyag révén korszerűsége törekedett, de az élmények átadásában mégsem tudta felülmúlni a csaknem másfél évtizedes régebbi termék értékes és roppant érdekes anyagának hatását. Sajnos sok a restaurálásra szoruló, romló állapotú műtárgy. A keletkezési idő jól érzékelteti a rendszerváltás időszakának lendületét, a múlt új szemléletű bemutatásának vágyát. A tárgy- és teremfeliratok ugyan sok helyen túl szűkszavúak, sőt hiányosak, viszont kétnyelvűek. (Hogy miért épp a ma már nemzetközileg és a turizmusban egyre kevésbé használt németet választották, itt sem derült ki.) Tervezik az állandó kiállítás további részének felújítását további pályázatok révén, amire – elsősorban műtárgyvédelmi szempontból – nagy szükség lenne. A műtárgyanyag értéke, gazdagsága azonban egy informatívabb kontextusban sokkal hatásosabb lenne, és mindenképpen szükséges a turisztikai hasznosítása, tudatos marketingje. A múzeum elsősorban az állandó kiállítást tartja fontosnak, érthetően, hiszen itt van mód egyedülálló, különleges gyűjteményi anyagának bemutatására. Ez a múzeum küldetésével is összhangban áll, és mind a helyi közönség, mind az idelátogatók számára fontos.

¶ A Hajdúsági Múzeum egy nagyváros, Debrecen közvetlen közelségében olyan városban található, amelynek különleges adottságai, múltja, kultúrája, értékei még mindig meglehetősen ismeretlenek, nemcsak országos, de sajnos regionális szinten is. (Ezt Debrecenbe érkezve magam is megtapasztalhattam, mivel egyik általam megkérdezett helyi lakos sem tudta, honnan indul buszjárat a városba, és sajtós volt az a megjegyzés is, miszerint „nem járunk vidékre”). Az úgynevezett „öreg hajdúvárosok” (Hajdúdorog, Hajdúhadház, Hajdúnánás,

Hajdúsági Múzeum, a kiállítás régészeti terme

Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló és Vámospércs) együtt kulturális és turisztikai vonatkozásban olyan értéket képviselnek, amely egyedülálló. Közöttük is Hajdúböszörmény talán a legizgalmasabb, múltja és jelene szempontjából egyaránt. Ezt kellene az itteni múzeumnak is képviselnie, tudatnia, terjesztenie. Bár adottságai jók, jeles műemlék épületben helyezkedik el, de a „társbérlet” más intézményekkel nem szerencsés. Nagyon hiányoznak a közönséggel való folyamatos kapcsolat eszközei: például a múzeumi bolt, egy kávézó, előadóterem, múzeumpedagógiai foglalkoztató, helyben olvasásra használható tér a remek könyvtárban. És bár a szépen helyreállított főtérhez közel, az oda vezető széles főútról nyílik a múzeum főbejárata, jelenlegi állapotában nem alkalmas a látogatók vonzására, ezen is változtatni kellene, hogy nyilvánvaló legyen, ez egy múzeum, méghozzá nem is akármilyen. A gyűjteményi anyag ugyanis elsőrangú, nagyon fontos lenne ezt tudatni a város, a régió, az ország lakóival, a potenciális közönséggel.

¶ A pécsi Janus Pannonius Múzeum várostörténeti kiállítása jó ideje látogatható, mi több, a Felsőmalom utcai épület önállóan a Várostörténeti Múzeum nevet viseli. Itt egy periódust kapunk – 1686 és 1948 közötti történetet. Az ötteremnyi anyag mellett enteriőrökben dolgozták fel e csaknem három évszázadot. Minden olyan jellegzetességet megtalálhatunk, ami évtizedeken át jellemezte az itthoni történeti kiállításokat – a nagy országos múzeumokban és vidéken egyaránt. Rengeteg tárgy és dokumentum, sok olyan nagyított másolat, amely eredetiben sokkal többet mondana (még akkor is, ha mérete miatt történt a nagyítás), üveg mögé zárt enteriőrök, minimális információt adó tárgyfeliratok, a teremfeliratok, hosszabb összefoglaló szövegek hiánya, történelemkönyv-szerű lineáris, időrendi bemutatás. Nagyon itt lenne az ideje egy újrendezésnek.

az ötteremnyi anyag mellett enteriőrökben dolgozták fel e csaknem három évszázadot. Minden olyan jellegzetességet megtalálhatunk, ami évtizedeken át jellemezte az itthoni történeti kiállításokat

nagyon itt lenne az ideje egy újrendezésnek

ÚJABBAK

¶ Szeged városa idén ünnepli a szabad királyi városi rang megszerzésének 300. évfordulóját, ebből az alkalomból három új – időszaki – tárlat is született: a Fekete házban *Szeletek a múltból*,

a Kass Galériában *Az eltűnő Palánk nyomában* címmel és a Klauzál téren a „Szeged Tortája” nevű „interaktív élménytér”. Az első esetben azt a beharangozóban „hagyományosabb, tárgyakra épülő” jelzővel említik, ami azért furcsa, mert mind ez idáig még mindig elsősorban tárgyakra épülnek a legújabb szellemű várostörténeti kiállítások is. A Fekete ház tárlata az elmúlt 300 év meghatározó szereplőit és eseményeit hozza elénk, e tekintetben valóban „hagyományosabb”. Arra nézvést, hogy miért éppen ezek jelennek meg, nincs indoklás. Az év végi zárás révén egy évforduló alkalmi bemutatójának tekinthetjük a kiállítást. Hogy ez jó-e vagy sem, döntsék el a látogatók.

¶ A Kass Galériában a Szeged belvárosát, legrégebbi városmagját jelentő Palánk kapott külön bemutatót. Festmények, fotográfiák idézik fel az 1930-as évek városrendezését, építkezéseit (és rombolásait) megelőző idők belvárosát. Az anyag vonzó és emlékeztető, de a kiállítás nem tesz fel kérdéseket (miért történt ez így), és ily módon válaszokat sem kapunk.

¶ A Klauzál téri, tortát formázó ideiglenes kiállítóhely belsejében egy körülbelül húszperces filmet láthatnak a látogatók Szeged történetéről, jelenéről és jövőjéről. A kiállítótér másik felében interaktív digitális játékok várják, ahogy a múzeum hirdeti, a „fiatalokat”. Vajon miért alakult ki nálunk ez az elképzelés a generációs igényekről: fiatalok – digitális játékok, mindenki más (hogy az idősebb szót elkerüljük) – „hagyományosabb” bemutatás (ami egyenlő a tárgyakkal és dokumentumokkal). Leegyszerűsítő, és ráadásul nem is igaz. Ez utóbbi két esemény is csak őszig várja a közönséget.

¶ A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum új várostörténeti kiállítása annyira új, hogy például a múzeumi honlapon (még) nem találunk információt róla. Itt is a „teljesség” helyett egy időszakot választottak ki: az Árpád-kortól az 1808-as, több mint ezer házat elpusztító Kis utcai tűzvészig mutatja be a település történetét a tárlat. A több kis falu elnéptelenedése után többször is újra létrejövő településből a 20. századra az ország egyik legnépesebb városa született (nem véletlenül lett épp 1920-ban az ötödik). A kezdetben degradáló „paraszt Párizs” elnevezés hamarosan pozitív tartalmat kapott. Épített örökségének különleges gazdagsága mellett a néprajzi

vajon miért alakult ki nálunk ez az elképzelés a generációs igényekről: fiatalok – digitális játékok, mindenki más (hogy az idősebb szót elkerüljük) – „hagyományosabb” bemutatás (ami egyenlő a tárgyakkal és dokumentumokkal). Leegyszerűsítő, és ráadásul nem is igaz

a kezdetben degradáló „paraszt Párizs” elnevezés hamarosan pozitív tartalmat kapott

és régészeti emlékek sokasága is megkönnyítette a kiállítás rendezőinek feladatát. A tárlat megnyitása utáni évben elkészült a kiállítás vezetője, ami önmagában is fontos, de különösen annak ismeretében, hogy ezt megelőzően 1984-ben jelent meg az utolsó várostörténeti monográfia.

¶ Az újabb várostörténeti bemutatók közé tartozik a 2013. január 22-én megnyílt *Szoboszló öröksége: föld – kard – víz* című állandó helytörténeti kiállítás a hajdúszoboszlói Bocskai István Múzeumban. A tárlat a címben jelzett három elemet kiemelve épült fel, mindössze két teremben. A *Történelmi örökség* címet viselő terem a névadó személyére és a hajdúság történetére összpontosít, a *Tájba rejtett örökség* a hely adottságaival foglalkozik, nem annyira az enciklopedikus bemutatásra koncentrálna, mint inkább egy-egy motívumot (a főtér) vagy szereplőt (Szép Ernő) kiválasztva. A koncepció jó, és a lehetőségekhez képest a megvalósítás is. Igyekeztek az interaktívnak nevezett elemeket is alkalmazni: fel lehet próbálni a 17. század eleji női és férfiviseletet, kézbe lehet venni a lőfegyvereket, melyeket Bocskai hajdúi is használhattak. Be lehet ülni a Gönczy Pál, a város szülőtte által tervezett iskolapadba, és ki lehet próbálni, milyen palatáblára írni palavesszővel. Az Alfa program tette lehetővé a kiállítás elkészítését, amit természetesen a városi önkormányzat is támogatott.

¶ A debreceni Déri Múzeum 2016-ban 23 (!) új állandó tárlatot hirdetett az ötéves korszerűsítést követően. Ez a szám azonban csalóka, valójában nem ennyi kiállításról van szó. Lakner Lajos tudományos igazgatóhelyettes „látványforradalmat” említve jelentette ki, hogy „szakítottak a korábbi tárlórendszerrel” (ami furcsán hangzik, körülnézve a fal vitrinek során), és egy-egy tematikus egységet önálló kiállításként értelmeztek. Ezekből össze is állhatna egy város- és gyűjteménytörténet, de a kapcsolódás hiánya ezt igencsak megnehezíti. Így azután a régészeti, történeti, néprajzi, képzőművészeti, természettudományi, iparművészeti, orientális tematikájú kisebb részek etűdök maradnak, hiányzik a történet. Ez annál is inkább fájó hiány marad, mert itt is egy igen gazdag múltú, különleges helyzetű és történetű város múzeuma marad adós ennek bemutatásával.

nem annyira az enciklopedikus bemutatásra koncentrálna, mint inkább egy-egy motívumot (a főtér) vagy szereplőt (Szép Ernő) kiválasztva

a koncepció jó, és a lehetőségekhez képest a megvalósítás is

etűdök maradnak, hiányzik a történet

egy numizmatikai tárlat, amely meglehetősen ritka a vidéki múzeumok állandó kiállítási kínálatában

¶ A kiskunhalasi Thorma János múzeum olyan megoldást választott, amely nem ismeretlen más múzeumok számára sem – a helyi sajátosságokból, különlegességekből összerakni olyan állandókiállítás-egységeket, amelyek együtt adják a „hely történetét”. A város és környéke legjelentősebb régészeti leletei mellett a 17–19. századi helytörténeti emlékek és néprajzi tárgyak láthatók négy teremben, valamint egy numizmatikai tárlat, amely meglehetősen ritka a vidéki múzeumok állandó kiállítási kínálatában. A névadó Thorma János festményeihez csatlakozott a Bay-gyűjtemény anyaga, új épületszárnyban elhelyezve. A részegységek itt is önállók maradnak, a kapcsolat közöttük vagy kialakul a látogató fejében, vagy nem.

a kronologikus történetmesélést választották, minden benne van, ami itteni és fontos

¶ 2008-ban született, tehát a viszonylag újabbak közé tartozik a makói József Attila Múzeum várostörténeti kiállítása (*Küzdelmes évszázadok – Makó története az újjátelepüléstől a rendszerváltásig 1699–1989*). Nem meglepő, hogy nem „teljes” várostörténetet láthatunk, hanem egy időszakot választ ki a rendező, illetve egy olyan időponttól meséli el a hely történetét, amely korszakos jelentőségű annak történetében. A cím eléggé semmitmondó – melyik település történetéről nem mondható el, hogy évszázadai küzdelmesek voltak? Az egykori vármegyei székhely múltjának és közelmúltjának bemutatásához a kronologikus történetmesélést választották, minden benne van, ami itteni és fontos. Még egy kicsit több is, külön termet kaptak a múzeum reprezentatív festményei. Érdekes és esztétikus, de inkább hasonlít tanulmányi raktárra, mint kiállításra. Az összefüggések megtalálását, a következtetések levonását jórészt a látogatóra hagyja.

a török hódoltságot követően újraterleplő, kulturálisan sokféle városi életet állítja középpontba

¶ A váci Tragor Ignác Múzeum Memento Mori kiállítóhelyének földszintjén *Ars Memorandi – Kapuk a múltba* címmel nyílt meg 2015 nyarán az új állandó várostörténeti kiállítás, amely a város történetét a török kiűzésétől a 19. század elejéig mutatja be. A Memento Mori kiállításához kapcsolódó, részben a domonkos kriptá anyagára alapozott új tárlat döntően a török hódoltságot követően újraterleplő, kulturálisan sokféle városi életet állítja középpontba. Hogyan alakult a társadalom szerkezete a városban, milyen szerepe volt a polgárságnak, hogyan formálódott a város arculata, változott az életmód?

az időrendi
történetmesélés
helyett az egyéni
sorsok váltak a
kiállítás témáivá

Tárgyak bőségesen rendelkezésre álltak ehhez, közöttük a do-
monkosok kriptájába temetett váci polgárok tárgyi és doku-
mentumanyaga, bár viszonylag kevés látható belőlük a tár-
laton. Kár, hogy nem teljes várostörténetet kap a látogató,
de kétségtelenül elfogadható szempont a legjelentősebb-
nek ítélt időszak bemutatása, amit természetesen befolyásolt
a rendelkezésre álló anyag is. Az időrendi történetmesélés
helyett az egyéni sorsok váltak a kiállítás témáivá.

AHOL NINCS ÁLLANDÓ VÁROSTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS – DE VOLT, VAGY LEHETNE, ÉS KELLENE LENNIE

¶ A miskolci Herman Ottó Múzeumban 2012 májusban nyílt
meg, Miskolc város napján *Város és polgára* címmel a terve-
zett új várostörténeti kiállítást felvezető időszaki tárlat, ame-
lyen a szakmuzeológusok vezetést is tartottak, ismertetve a
konceptiót. Ami azóta sem valósult meg. Pedig ez az ország
egyik legnagyobb városa, egyetemi központ. Alap kutatások
történtek, a kilencvenes évek közepétől jelent meg a város
történetének hatkötetes feldolgozása a Magyar Nemzeti
Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára kiadásá-
ban, és a múzeum forráskiadványai jó alapot jelenthetnének
egy várostörténeti kiállítás létrehozásához.

¶ A győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum számos
kiállítóhellyel rendelkezik, a Széchenyi tér 5. szám alatti
Apátúr-ház telkén egykor kilenc ház állott. Tulajdonosainak
és az épület(ek) átalakulásának története önmagában olyan
érdekes, hogy egy majdani várostörténeti kiállítás fontos ré-
szét képezhetné. A térre néző épület 1948-ban lett a Xantus
János Múzeum otthona, az ötvenes-hatvanas években meg-
történt műemléki helyreállítása. Az itt lévő kiállítások (Győr
és környékének régészeti emlékei, Győr és környékének hely-
történeti kiállítása és a pincében a Pusztulás képe (emlékhely)
2014 márciusában bezártak, és azóta sem látogathatók. Egy
tavaly tavaszi interjúban 2021-es nyitásról esett említés, de
mivel ehhez az épületfelújításnak is meg kell(ene) történnie,
kétséges, hogy ez a dátum hiteles.²

tulajdonosainak
és az épület(ek)
átalakulásának
története
önmagában
olyan érdekes,
hogy egy majdani
várostörténeti
kiállítás fontos
részét képezhetné

[2] <https://www.infovilag.hu/2018/03/04/muzeum-ami-nincs-evekkel-ezelott-lejart-igeret-gyor-europa-egyik-kulturalis-fovarosa-szeretne-lenni>.

anyag tehát bőven van, mint ahogy az épület és elhelyezkedése is optimálisnak mondható, várostörténeti kiállítás azonban még mindig nincs

¶ A korábbi gyakorlat szerint két külön egységet képezett a régészeti és történeti bemutató, holott a téma, a hely története, valójában mindkettőnél azonos, mégis általánosan elterjedt ez a megosztás a 20. század második felében rendezett történeti kiállításoknál. Ez itt, Győrben annál is inkább értelmetlen elkülönítés, mivel a régészeti leletek gyűjteménye éppen a múzeumalapító Rómer Flóris nevéhez köthető. Az őskortól az Árpád-korig terjedő időszakból származó leletek a legteljesebb mértékben a város múltjának emlékei, mint ahogy a bezárt történeti kiállítás céhes anyaga, a különlegesen gazdag és sokrétű várostörténeti gyűjtemény tárgyai, dokumentumai is. Ehhez mintegy ráadás volt a pince emlékhelye, az 1944. április 12-i bombatámadás mementójaként. Anyag tehát bőven van, mint ahogy az épület és elhelyezkedése is optimálisnak mondható, várostörténeti kiállítás azonban még mindig nincs. Egy olyan településen, amely múltjával, fekvésével, kapcsolataival, jelentőségével saját múltja, jelene és jövője vonatkozásában ezt nélkülözhetetlennek tarthatná. De valamiért nem tartja...

¶ A nyíregyházi Jósa András Múzeumban 1987. december 4-én nyílt meg a város történetét bemutató állandó kiállítás. Az egykor volt *Nyíregyháza története az újjáépítéstől az első világháborúig* című tárlat helyett ma a város történetét megismerni vágyók bizonyos részleteket rakhatnak össze a témához kapcsolódóan – például Krúdy Gyuláról, Benczúr Gyuláról, a település és környéke néprajzáról, mesterségeiről, katonaságáról (és időszakosan egy „oldschool szabadulósobát” is kaphatnak, *Kopogtat a Nyugat* alcímmel).

¶ 2017 őszén mutatták be a múzeumban Z. Szalay Pál *Betelepülés Nyíregyházára* című 1930-ban készült festményét, amely 1945-től feküdt feltekerve a raktárban, míg végre 2016-ban az önkormányzat támogatásával restaurálták. A kép bemutatásáról szóló híradás szerint a majdani várostörténeti kiállításon kapja majd végleges helyét. A múzeum helytörténeti gyűjteményében az ezredfordulón már csaknem hétezer leltározott tárgy volt, a várostörténeti állandó kiállításához tehát van miből válogatni. És mivel egy rendkívül érdekes történet vár megjelenítésre, különlegesen érdekes helyszínnel,

épületekkel, szereplőkkel, a Jósa András Múzeum talán legfontosabb feladata ma e kiállítás előkészítése, megrendezése.

¶ Van, ahol még nincs várostörténeti kiállítás, és múzeumban nem is lesz, ellenben a város történetének egyik legjellegzetesebb épületében igen – a városházán. Mezőtúron 2018 februárjában még csak tervezték mindezt, 2019 februárjában már meg is nyerték a jól előkészített pályázatot.

¶ Mezőtúr is azok közé az alföldi városok közé tartozik, amelynek központja a 19. század fordulójára jelentős épületekkel gazdagodott, mint az Úri Kaszinó, a vasútállomás, a Bazár, az új Református Gimnázium vagy a Nemzeti Szálló. Ekkor döntöttek az új városháza építéséről, a „kinőtt”, még 1726-ban épült meglévő helyett. A város 20. századi történetének egyik főszereplője, Spett Ernő polgármester íratta ki 1913-ban a mezőtúri városháza tervpályázatát, amelyre nem kevesebb, mint negyvenegy pályamű érkezett. A nyertes Spiegel Frigyes és Englerth Károly terve lett, de csak a húszas évek második felére tudta népszövetségi kölcsönből finanszírozni a város az építkezést. A várostörténeti kiállítás a városháza harmadik emeletén kap majd helyet. A pályázati anyag szerint Mezőtúr 700 éves múltját itt mutatják be, az épület tornyának kilátójából mintegy „élő makettként” tárul majd a város látványa a látogatók elé. Nem időrendi bemutatást terveznek, hanem a történeti csomópontok köré csoportosítva jelenítik meg a város történetét. A pályázat előkészítésének része volt a levéltári kutatások révén összeállított szakmai anyag. Magyar, angol és német nyelvű okostelefonos vezetést is terveznek.

¶ Ez az áttekintés közel sem teljes, a történeti – ezen belül várostörténeti – kiállítás műfaja megújulásra vár. Nem pusztán arra, hogy mint Szegeden, a megszokotthoz hozzátegyenek még egy viszonylag újabb (majd gyorsan elavuló) digitális elemeket alkalmazó helyiséget, pavilont, hanem egy újfajta gondolkodásmódra. A történet kitalálására, egy olyan történetre, amellyel azonosulni tud a közösség, amely az övé (is), de amelynek az alapját alapos és szerteágazó történeti kutatás szolgáltatja. Már egy alsó tagozatos iskolást megkérdezve is határozott elképzelése van arról, milyen is a hely, ahol él, milyennek szeretné látni, mi hiányzik, mi jó és mi rossz benne.

a történeti – ezen belül várostörténeti – kiállítás műfaja megújulásra vár

Jóllehet a múltját (még) nem ismeri, de annak ismeretét a korábbi generációk átadhatják, és át is kell, hogy adják. Saját életük eseményeiben, történeteiben. Ehhez pedig kapcsolódhatnak a történeti, művelődéstörténeti kutatások eredményei.

¶ Több példa is adódik arra, hogyan küzdöttek meg múzeumok a bemutatással. A belfasti Ulster Museum számára például a város története sokáig érdektelen volt. Időszaki kiállításokon megemlékeztek ugyan a brit történelem fontosabb eseményeiről, ebbe akár helyi ügyek is belefértek, de csak 1978-ban létesült Helytörténeti osztály (Department of Local History) a múzeumban, és ezt követően is csak a 17. századtól foglalkoztak a helyi történelemmel. A kiállítás- és épületfelújítás előtt, 2006-ban néhány merész témájú időszaki tárlattal próbálkoztak a Helytörténeti osztály munkatársai, érzékeltetve, hogy a város története nem az angol megszállással kezdődött.³ A sötét, érdektelen, tárgyakkal telezsúfolt kiállítást a mindkét nemzet hagyományát tiszteletben tartó újfajta megközelítés váltotta fel.

¶ Vannak tehát minták a megoldásra, és a változás, átalakulás nyilván folyamatos. A történeti kiállítás a múzeumi tárlatok között talán a legnehezebb műfaj, és persze a legköltségesebb is. A kiállítás azonban olyan alap, amelyből a múzeumi szakemberek sok-sok munkával tudnak tovább építkezni, használni azt a múlt megismertetéséhez, a jelen feladatainak kijelöléséhez, a jövő tervezéséhez. Ahhoz, hogy egy város, település lakói mélyebben, szorosabban kötődjenek lakóhelyükhöz, lásák a változásokat, sőt azoknak irányítóivá is válhassanak.

a sötét, érdektelen,
tárgyakkal
telezsúfolt kiállítást
a mindkét nemzet
hagyományát
tiszteletben tartó
újfajta megközelítés
váltotta fel

[3] Elizabeth Crookie: Museums, Communities and the Politics of Heritage in Northern Ireland. In: *Museums and their Communities*. Ed. Sheila Watson. Routledge, London 2007, 300–312.

Irodalom

Spencer Crew–Lonnie G. Bunch: *Museum Exhibitions and Interpretation. Perspectives on History*, 1990

Kenneth L. Ames, Barbara Franco, L. Thomas Frye ed: *Ideas and Images. Developing Interpretive History Exhibits*. AltaMira Press, 1997

XI International Workshop 2017 – *Museum Professionals in Dialogue:*

“Challenges of Permanent Exhibitions”. Ed. International Association of Museums of History

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény
A szerző felvétele

MAKRAI SONJA
ELEVEN EMLÉKEZET
FŐVÁROSI KERÜLETEK
HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEI

TA társadalmi hovatartozás tudata, amit „kollektív identitásnak” nevezünk, a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik – írja Jan Assmann a *Kulturális emlékezet* című könyvében. Ez alapján nem csupán a jelen történéseinek megértése szempontjából elengedhetetlen a (közös) múlt ismerete, de a közösség tagjaként felismert identitásunk is a kollektív tudásból eredeztethető. A helytörténeti, honismereti gyűjtemények feladata, hogy lokális történelmi, társadalmi fejlődési folyamatot vázoljanak fel, összegyűjtsék a múlttal kapcsolatos forrásinformációkat, adatokat.

¶ Egy városrész arculatát az épületek mellett a helyi közösség mindennapjai alakítják, a hagyományok – sok esetben észrevétlenül – öröklődnek tovább, a kollektív tudás átruházásában megtartva a közösséget. A helytörténeti kiállítóhelyek ezen folyamatok alakításában is kiemelt szerepet játszhatnak, mint a múlt gyűjtőpontjai, ahol a közös emlékekben való osztozás a befogadás elengedhetetlen feltétele. A feladat jelentőségéről fővárosi helytörténeti gyűjteményeket végigjárva is meggyőződhetünk.

¶ Évtizedekig hányattatott sors jutott a Kőbányai Helytörténeti Gyűjteménynek, amely a Halom utcai ifjúsági ház alagsori pincéjébe zsúfolva fogadta a látogatókat. Idén nyáron – a kerületi önkormányzat és a Budapest Főváros Önkormányzata Fővárosi Városrehabilitációs Keret támogatásának köszönhetően – méltó helyre kerülhetett a gyűjtemény, amelyet a Szent László-napokon mutattak be először a nagyközönségnek. (A 21. század elvárásainak megfelelően felszerelt akadálymentesített épület a nyári hónapokban csak előzetes telefonos bejelentkezéssel látogatható, szeptember 1-jétől azonban már teljes körű szolgáltatásokkal várják az érdeklődőket.)

¶ Kőbánya első óvodája, a Füzér utca 32. alatti, helyi védettségű polgári ház ad otthont mostantól a gyűjteménynek, amelynek

anyagát a hetvenes években széles körű összefogással alapozta meg a helyi lakosság. Az eltelt négy évtizedben több ezer darabból álló tárgyi és több tízezer darabos fotógyűjtemény jött létre felajánlásokból.

- ¶ Az új kiállítás szakmai koncepciójának kidolgozásában az Óbudai Múzeum korábbi, a Budapesti Történeti Múzeum jelenlegi igazgatója, Népessy Noémi és munkatársai nyújtottak segítséget, míg a digitális tér fejlesztéséért Ruttkay Zsófia egyetemi docens, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Média Intézet Kreatív Technológia Laborjának vezetője felelt. Kőbánya múltjának széles körben alig ismert rétegeit tárja fel a *Kőbánya aranykora* című kiállítás a 19. század közepétől az 1950-es évekig. Ahogy a cím is jelzi, különleges időszak volt ez a kerület történetében. Ma már talán nehéz elképzelni, de egykor ez a terület volt Pest nagy szőlőskertje, tele ezerjővel, sárga dinkával és mézes fehérrel. Már a kora középkortól műveltek itt szőlőt, de tudatosan csak az 1700-as évektől telepítettek tőkét, több mint egy évszázaddal később pedig teljes egészében szőlő borította az Ó- és Új-hegyet, amelyet a Józsefvárosból kijáró napszámosok műveltek. Az évszázadok óta zajló mészkőbányászattal kialakult pincerendszer alkalmas volt a borok tárolására, amelyek jelentős részét Ausztriába exportálták. A minőséget illetően beszédes tény, hogy a szomszédos Keresztúr és Lőrinc a saját borát is kőbányaiként igyekezett eladni, de levéltári dokumentumokból kiderül az is, hogy volt olyan bécsi kocsmáros, akit azért büntettek meg, mert a saját lőréjét szintén kőbányaiként mérte.
- ¶ A főváros terjeszkedésével, a helyi lakosság rohamos növekedésével visszaszorult ugyan a szőlőtermesztés, az első kőbányai aranykornak azonban csak az 1870-es években elterjedt filoxerajárvány vetett véget. Ebben ugyanakkor nemcsak az amerikai gyökértetű, de a korabeli politikai erők is szerepet játszottak: az ipari fellendülés miatt szükség volt a vasúthálózat szempontjából fontos vámszabad területre.
- ¶ Kőbánya központi szállítmányozási szerephez jutott, de ide helyezték át a Ferencvárosból a sertésszállásokat is, ennek hatására a Mázsa tér környékén épültek fel a sertéshizlaldák. Kőbánya a vesztesnek tűnő helyzetet a maga javára tudta

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény
A szerző felvétele

fordítani, a kerület rövid időn belül a kontinens legfontosabb és legnagyobb sertésközpontjává vált. A csúcsidőszakban egy év alatt 600 ezer sertés fordult meg a telepeken, amelyek valódi turistalátványossággá váltak, még maga Ferenc József császár is felkereste a híres kőbányai hizlaldákat. A korabeli sajtó beszámolóí szerint az uralkodó értetlenül szemlélte, hogy minden sertésóra jut egy fürdető, hisz Schönbrunnban csupán egy fürdőszobája volt az egész udvartartásnak. Bár Kőbánya sikerrel épített fel egy újabb iparágat, amely eltartotta a lakosságot, és a biztosította a folyamatos fejlődést, a második aranykor sem maradhatott fenn sokáig: 1895 elején a teljes állatállományt elpusztította a sertéspestis, a telepek bezártak, a telkek kiürültek.

- ¶ A közösség a kőfejtésnek és a téglagyártásnak köszönhetően tudott talpon maradni ebben az időszakban. Termelés és felhasználás szoros viszonya meghatározta Kőbánya fejlődéstörténetét. Az építőipari anyagok előállításának idényjellege miatt terjedt el a porcelángyártás, de a helyi Dreher-gyárban ekkoriban telente és tavasszal, az ünnepi időszak miatt még csokoládét és kekszet gyártottak, csak nyaranta készült sör.
- ¶ A tárlat felépítésénél kiemelt szempont volt az interaktivitás, hogy a fiatal korosztály számára is izgalmassá tegyék a kerület fejlődéstörténetét. A gyerekek a vasúthálózattal és a sertéstartással kapcsolatos érintőképernyős játékok közül válogathatnak, a felnőtt közönség pedig a kerület legismertebb fotográfusa, Schmidt Ágoston munkásságán keresztül idézheti fel a századforduló világát. Szó szerint, hiszen a kiállításon korabeli fotók alapján elkészített öltözékekben kaphatják lencsevégre egymást a látogatók.
- ¶ Filmhíradórészletek és többretű tárgye gyűttes révén rajzolódik ki, miként változott a kőbányai ipartelepek profilja a piaci elvárásokhoz igazodva: a Schuler írószer ironjaitól kezdve a Globus konzervgyár pléhdobozán és a zománcárugyár kádján keresztül a Palma gumigyárig megjelenik a Fékon konfekció nyloninge és az első hazai gyártású tévékészülék, az Orion is.
- ¶ Népe ssy Noémi értő iránymutatásával az állandó kiállítást időszakos tárlatokkal egészítik ki, ezek szűkebb perspektívából mutatják be a kerület múltjának egy-egy jelentős korszakát,

Rákospalotai Múzeum
A szerző felvétele

szereplőjét. Az első, egy évig látható tárlat a Drasche-gyár történetét és a kőbányai porcelángyártás múltját dolgozza fel (a kiállítást Takáts István és Marksteinné Molnár Julianna rendezte) szintén a kerületi lakosok, egykori gyári dolgozók tárgyi felajánlásainak segítségével.

- ¶ A helytörténeti gyűjtemény azonban nem csupán kiállítóhelyként, hanem egyfajta kutatóhelyként is kíván szolgálni, a számítógépes szakmai adatbázisok és a szakkönyvtár mindenki számára hozzáférhető lesz ősztől.
- ¶ Gazdag és jellegzetes tárgyi anyaga van a Rákospalotai Múzeumnak is, amely a ma már három részből – Rákospalota, Pestújhely, Újpalota – álló XV. kerület fejlődéstörténetét járja végig. A helytörténeti gyűjtemény 1960-ban nyílt meg – harmadik ilyen intézményként a fővárosban – az Ófaluban lévő egykori katolikus elemi iskola épületében. A nyolcvanas évek elején az ófalui helytörténeti gyűjteményt az épület rossz állapota miatt bezárták, a kiállítás anyaga szűk évtizedig csak vándorkiállításokon tűnt fel. Az intézmény 1991-ben nyitotta meg újra az önkormányzat döntése alapján a Pestújhelyi úton – a helyszínválasztással a mai napig nem békélt meg a kerület lakosságának nagy része –, egy múzeumi célokra átalakított óvodaépületben.
- ¶ A kezdeti időszakban elsősorban a kerület, valamint a környező települések, Fót és Alag néprajzi emlékeinek gyarapítására fókuszáltak, a palóc és galgahévízi alapokat magán hordozó palotai viseleteket (a kiállításból kiderül, voltak olyan idős asszonyok, akik egészen a kétezres évekig hordták ezt az öltözetet), kerámiákat, berendezési tárgyakat, mesterségek kézi-szerszámaikat gyűjtötték a palotaiak és pestújhelyiek felajánlásainak köszönhetően, később ez egészült ki egy igen jelentős képzőművészeti anyaggal. Idős korában a kerületben élt Madarász Adeline, Madarász Viktor festő lánya, aki saját grafikai és akvarelljei mellett édesapja utolsó alkotói korszakának több mint húsz festményét, párizsi lakásának berendezési tárgyait, fotódokumentumokat (köztük Kossuth Lajos Madarásznak dedikált fotográfiáját), leveleket, valamint apja kortársának, Székely Bertalannak néhány művét adományozta a Rákospalotai Múzeumnak. De az itt őrzött képzőművészeti

alkotások között megtalálni Nagy Előd, Mohácsi Á. Győző, Turmayer Sándor, Mohácsi Ferenc, Fáy Győző, Kertész József, Peti János műveit is. A csaknem 3500 darabos gyűjtemény harmadik csoportját a palotai kisipar történetére vonatkozó tárgyi emlékek, kefe-, és könyvkötő-, asztalos-, lakatos-, kovács- és cipésműhelyek szerszámai és termékei alkotják. Széles körű dokumentumanyaggal is rendelkezik a múzeum: a legkorábbi írásos emléktől, a Palota Helység Urbáriomától (1770) kezdve követik nyomon az itt folyó életet a gyűjteményben lévő jegyzőkönyvek, szerződések, számlák, plakátok, térképek, magnetofon-kazetták, videofelvételek alapján.

- ¶ Az állandó kiállítást Basics Beatrix és Holló Szilvia Andrea kurátorok értő vezetésével nemrég rendezték és tematizálták újra, bemutatva, hogy a „legdélibb palóc falu” miként vált a főváros fontos kerületévé. A tárlat izgalmas eszközök segítségével veszi sorra a környék életének meghatározó elemeit, a rákospalotai bolgárkertészekről Budapest utolsó működő vízimalmán át a polgárosodott városrész civil életéig: egyesületek, asztaltársaságok, dalkörök, műkedvelő gárdák, sportklubok mindennapjai jelennek meg. A tárlat kronológiai ívét az újpalotai lakótelep felépülése zárja.
- ¶ Formájából adódóan egészen más befogadói aktivitást vár el a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása. A 13 ezer fényképből, ötezer plakátból és több mint 1500 kötetből álló kollekciónal rendelkező, jelentős kutatómunkát folytató intézmény tárlata fotókkal és üdvözlőlappal kiegészített leírásokon keresztül mutatja be Ferencváros múltját az 15. századtól az 1990-es évekig. (A tárlat szöveganyaga a gyűjtemény internetes felületén is elérhető.) Az állandó kiállításhoz hasonlóan a szeptember elejéig látogatható időszakos kiállítás is tablókön keresztül idézi fel a kerülethez kötődő legendás írók alakját, valamint azoknak a lakóépületeknek a történetét, amelyekben Arany János, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Lázár Ervin és Vathy Zsuzsa élt hosszabb-rövidebb ideig.
- ¶ Mivel az intézmény a kutatómunkára helyezi a fő hangsúlyt, a kerületi helytörténet a különféle kiadványaikban teljesebben jelenik meg. Archiv képanyaggal gazdag kötetekben dolgozták fel

Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény
A szerző felvétele

egyebek mellett Ferencváros 1956-os történéseit, a helyi mozikultúra alakulását, a vendéglátóipar helyzetét, a kerület képzőművészeti vonatkozásait, valamint a norvég Greger- sen Gudbrand életét, aki a 19. század végén itt telepedett le, és alapozta meg építőipari vállalkozását. A tervek szerint a ferencvárosi gyűjtemény a jövőben jelentősen átalakul. Most készülnek a látványtervek az új kiállításhoz, amely szegmen- tálna, élményszerűen, médiaelemekkel kibővítve mutatja majd be Ferencváros történetét.

- ¶ Jelentős múlttal rendelkezik a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűj- temény. Az elődjének is nevezhető Hegyvidéki Baráti Kör még a két világháború között kezdte el kutatni a városrész törté- netét, amelyet több kötetben bocsátott a nyilvánosság elé. A gyűjtés anyaga a hetvenes évek elején formálódott mú- zeummá kerületi helytörténészek és lelkes lokálpatrióták ösz- szefogásával. Az intézmény, amely jelenleg a ferencvárosi-é- hoz hasonló tematika mentén működik, több költözés után 2017-től a teljeskörűen felújított és idén júliusban nívódíjjal kitüntetett Zugligeti Lóvasút végállomásának épületében, a Lóvasút Kulturális és Rendezvényközpontban talált otthon- ra. A gyűjtemény aktív szerepet vállal a kerület múltjának bemutatásában. Több tízezer darabból álló fotó-, levéltári és könyvtári állománya rendelkezésre áll a tudományos kutatók számára, emellett helytörténeti előadásokkal, tematikus sé- tákkal, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal is várja a kerü- let iránt érdeklődőket, de tudományos ismeretterjesztő kiad- ványokkal is segíti a Hegyvidék történetének megismerését.
- ¶ A jelenleg látható időszaki kiállítás tablókon követi nyomon a városrész egészségügyi intézményeinek, kórházainak, sza- natóriumainak – a tárlat ívében rejlő hanyatlástörténet miatt minden túlzás nélkül állítható – szomorú sorsát.
- ¶ A múlt századi fővárosi zsidóság mindennapjait, a magyar zsi- dó kultúra sokszínűségét mutatja be a 2017 végén megnyílt Er- zsébetvárosi Zsidó Történeti Tár. Az eredeti tervek szerint a ho- lokauszt-emlékévben adták volna át az egykori zsidó negyed közepén, a Klauzál térhez közel, a Csányi utcában található ki- állítóhelyet, de a közbeszerzési eljárás, valamint az épület egye- di műemléki, valamint helyi területi védelme miatt elhúzódtak

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár
A szerző felvétele

a munkálatok. Az üvegkupolával fedett, gangos épület első emeletén kialakított állandó kiállítás négy lakásnak ad helyet. Fiktív élethelyzeteken keresztül különböző korszakokat, eltérő társadalmi státusú erzsébetvárosi életmódokat mutatnak be ezek a korhűen, kellő ízléssel berendezett helyszínek. Megjelenik egy tehetős neológ család polgári otthona. Tárgyakon keresztül szembesülhetünk azzal, hogy az asszimiláció miként hatott a zsidó identitásra: a jiddis nyelvet már nem beszélték, öltözködésükben is a polgári divatot követték, miközben vallási hagyományait megtartották, és a kóser konyha szabályait követték. Láthatóvá válik az ortodox rabbi élettere, a kevésbé tehetős zsidóság életvitelét, valláshoz való viszonyát pedig egy ortodox nyomdászcsalád lakhelye szemlélteti.

¶ A legapróbb részletekre is kiemelt figyelmet fordító gyűjtemény összeállításában szerepet vállalt a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem könyvtára, a Kiscelli Múzeum, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, a Budapesti Történeti Múzeum, valamint Budapest Főváros Levéltára is. Az állandó kiállítások anyagát itt is időszaki tárlatokkal egészítik ki, emellett pedig jelentős figyelmet fordítanak a kutatásra. A helyi zsidósággal kapcsolatos eredeti dokumentumok, okmányok és történetfeldolgozó tanulmányok nemcsak mindenki számára elérhetők, de az anyag gyarapításában a helyi közösségre is támaszkodnak. Jean-François Lyotard és Paul Ricoeur elméleteit követve akár úgy is fogalmazhatunk, identitásunk a narrativitásban, a történetek felidézésében és azok kimondásában ragadható meg. Ennek alapján a helytörténeti gyűjtemények a múlt átadásával, egy közösség történeteinek továbbörökítésével nem csupán a kollektív tudáshoz való hozzáférést biztosítják, de a befogadás folyamatában a befogadó narratív identitását is meghatározzák. A jelen szituációba ágyazva idézik fel a múltat, elevenné téve az egykor élt közösségek mindennapjait, amelyek az aktuális közösség önmagára vonatkozó elbeszélésének részévé válva teremtik meg az idő és abban saját maguk megértésének lehetőségét. Az eleven emlékezet pedig a kis közösségeken keresztül erősítheti a társadalom kohézióját. Már csak ezért is megéri megismerni szűkebb környezetünk történetét.

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár
A szerző felvétele

A modell mögött a Brüsszeli Világkiállításon vásárolt ideiglenes Motel
a Glatz Henrik utcában, 1959
Bauer Sándor/Fortepan

GRÉCZI EMÓKE

A SIÓFOKI FÜRDŐTELEP HAT ÉLETE¹ EGY ÚJ KUTATÁSI ELJÁRÁS SZÜLETÉSE

Hogyan válik egy mocsaras tóparti település egy évszázad alatt művészteleppé, „a Balaton Nizzájává”,² a munkásosztály üdülőjévé, hogyan kerül többször is a történelmi események középpontjába? Hogyan büntette és jutalmazta a politikai vezetés a 20. század folyamán? Honnan indult, és mivé vált a Balaton, a Sió-csatorna, a Batthyány utca és az Aranypart által határolt néhány utcányi, legalább a felében parkos terület, amit egykor Fürdőtelepnek, később „a Balaton fővárosának”, ma balatoni „bulinegyednek” hívnak?

MŰVÉSZTELEP

A reformkorban, a 19. század közepén és a század második felében virágzó Füredhez képest Siófoknak még vasútállomása sem volt (a szántódi volt a legközelebbi balatoni a fővároshoz), sem megfelelő kikötője (az iszaposodás miatt) a füredi gőzhajó fogadásához, a szomszédos Kiliti (a Szekszárd felé vezető út mentén, ma Siófok része) pedig több házzal és lakossal rendelkezett.³ Festetics Pál szándéka (1873), hogy a tengerek és a nyugat-európai gyógyfürdők helyett a Balatonra járjanak fürdőzni és gyógyulni a magyarok, segítette elő, majd Glatz Henrik, a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. alapítója üzleti ötlete által valósult meg, hogy Siófokon olyan, fürdésre és lakhatásra alkalmas terület jöjjön létre, amely ma is az üdülőtelep alapjául szolgál.

A lokálpatrióta irodalom az 1863-as évet tekinti nagyvonalúan Siófok fürdőváros születési évének, ekkor készült el a Sió zsilipjének korszerűsítése, ami lehetővé tette, hogy „komoly” hajók is (a Kisfaludy gőzös elsősorban) kikössenek itt, valamint elkészült a nagy vasútállomás

Siófoknak még vasútállomása sem volt (a szántódi volt a legközelebbi balatoni a fővároshoz), sem megfelelő kikötője (az iszaposodás miatt) a füredi gőzhajó fogadásához

ekkor készült el a Sió zsilipjének korszerűsítése, ami lehetővé tette, hogy „komoly” hajók is (a Kisfaludy gőzös elsősorban) kikössenek itt, valamint elkészült a nagy vasútállomás

[1] A szerző nagy mértékben támaszkodott a Batthyány utcában 1951 és 1998 között állandó lakosként élt családjára és saját személyes emlékeire. Köszönet a segítségért a siófoki Balatoni Regionális Történelmi Kutatóintézet Könyvtárnak, kitüntetőtett Cszimadia Tündének.

[2] „Vidám fényben ragyog a Balaton Nizzája: Siófok.” In: Inspekciós-út a rohamlépésekkel fejlődő Balaton körül, Békésmegyei Közlöny, 1938. június 22.

[3] A korai korszakról szól bővebben Dr. Lukács Károly, a Balatoni Halászati Rt. ügyvezetője, lokálpatrióta tanulmánya: *Siófok fürdő fejlődése (1863–1943)*. Siófoki Füzetek 1. 1946, valamint T. Mérey Klára: *A jobbágyfalutól a fürdővárosig (1849–1918)* és Kanyar József: *Siófok fürdő kultúrájának történetéből, mindkettő közlőve: Siófok. Várostarténelmi tanulmányok*. Kanyar József szerk. (Siófok, 1989) 193–219. és 221–245.

A kikötő épülete, valamint az Astoria és a Palace panzió a Sió mentén, 1910 körül

A gőzhajókikötő, 1910 körül

*Glatz először a Wörthi-tó felé átutazóban járt itt,
de ez a kis kiterő is meggyőzte arról, hogy komolyan
fontolóra vegye egy modern fürdőtelep kialakítását.*

vendéglátásra alkalmas fogadókat igényelt, a település pedig lépett. De nem eléggé, hiszen ehhez a veszprémi káptalant, a főbirtokost kellett volna meggyőzni arról, hogy építkezzen és fejlesszen, vagy legalább tegye lehetővé, hogy mások építkezzenek. Erzsébet királyné 1866-os látogatása feltette ugyan a térképre Siófokot, de még mindig nem volt elég szállás és elég fogadó.

¶ A káptalan ellenállása 1885-re tört meg: felparcellázta végre a vasút és a part közötti területet, az első emeletes villa is megépült Dorninger Vilmos, a Délivasút mérnöke jóvoltából, hogy aztán villák sora kövesse a Fürdőtelep főutcájaként kiépült Batthyány utca déli, a vasúthoz közelebbi, de szilárdabb talajú oldalán. Hogy az első építetők festőművészek voltak, annak két oka van: Mészöly Géza itt készült tájképeinél nagyobb vonzerőt csak az ambiciózus üzletember, Glatz Henrik személye jelentett, aki első körben Oszkár fia művészarsai számára tette kecsgetetővé a műteremként is szolgáló (a Balaton, tehát észak felé tekintő) villák építésének lehetőségét. Glatz először a Wörthi-tó felé átutazóban járt itt, de ez a kis kiterő is meggyőzte arról, hogy komolyan fontolóra vegye egy modern fürdőtelep kialakítását. Legközelebb már Dorninger vendégeként időzött itt öt gyerekével, és elindult a megvalósítás. 1891-ben megalapította a Siófok Balatonfűrdő Rt.-t számos tőkés és birtokos bevonásával, Batthyány Géza gróf elnökletével. Bérbe vették ötven évre a fürdőjogot a káptalantól Zamárdi és Balatonvilágos között, a part menti szakaszt pedig megvásárolták tőle, hogy nekiállhassanak a feltöltésnek.

az első építetők
festőművészek
voltak

1891-ben
megalapította
a Siófok Balaton-
fűrdő Rt.-t számos
tőkés és birtokos
bevonásával,
Batthyány Géza
gróf elnökletével

¶ 1892-ben már volt itt villája Than Mórnak, Vágó Pálnak, Feledi-Flesch Tivadarnak (az innen légvonalban pár kilométerre fekvő Zala községben kis kastélyt birtokló Zichy Mihály festőművész veje), Tölgyessy Artúrnak, Aggházy Gyulának, de gyakran lakott itt maga Zichy Mihály és rokonsága is, és a sort más előkelőségek, egyházi főrendek, mérnökök,

üzletemberek egészítették ki. A házak nagy részét a magának és feleségének is építtető Say Ferenc, Székesfehérvár belvárosának vezető építésze tervezte, változatos, de többnyire „svájci” stílusban, aki feltehetően az új Sió-híd tervezőjeként (1893) került Siófokra. (Az épületekről egyenként később bővebben esik szó.) A két nagy parti szállodát, a Siót és a Hullámot (később összekötve Bányász-üdülő, ma főiskolai campus) Ray Rezső tervezte, és épült kávéház, vendéglő, tervben volt kaszinó, színház és egy hatalmas park kialakítása is.

*épült kávéház,
vendéglő, tervben
volt kaszinó,
színház és egy
hatalmas park
kialakítása is*

¶ A Fürdőtelepet fővárosi előkelőségek jelenlétében 1893. június 18-án nyitották meg, a vendégek közül többen, például neves orvosprofesszorok hamarosan ugyancsak villatulajdonosként térhettek vissza Siófokra. Már a második nyárra kevés lett a szállodai férőhely, így elkészült a Sió mentén a Központi Szálloda (már nincs meg), és kibérelték a káptalantól a Siócsatorna és a vasút sarkán álló Fogast (ma is vendéglő), amelyben még tíz szoba állt a vendégek rendelkezésére. A parkban kialakított csónakázótavat 1905-ben feltöltötték, de voltak ott tenispályák, egy kerékpáriskola, és elindult a Fürdőtelep bővítése kelet felé: egy 1900-ban publikált térkép szerint már a Rákóczi úton (ma Petőfi sétány) is voltak villák, de a telkeket még tovább, a bolgárkertészetig felparcellázták. A Sión túl, Újhelyen (Széplak) gyalog is néhány perc sétával megközelíthető lóversenyeret alakítottak ki, ami végképp eldöntötte, hogy Siófok az elit nyaralóhelyévé váljon. A parkbeli színházba (már nincs meg) Blaha Lujza, Fedák Sári nevére tódultak a tömegek. Felépült a kaszinó is a park Batthyány utca felőli oldalán. Pár méterrel mellette létesült Ney József fürdőkörháza, és ekkorra már (1914-től) Siófoknak joga volt gyógyfürdőként nevezni önmagát.

*a Sión túl, Újhelyen
(Széplak) gyalog is
néhány perc sétával
megközelíthető
lóversenyeret
alakítottak ki, ami
végképp eldöntötte,
hogy Siófok az elit
nyaralóhelyévé vált*

*ekkorra már (1914-
től) Siófoknak joga
volt gyógyfürdőként
nevezni önmagát*

¶ Glatz Henrik 1905-ben hunyt el, a 61 évesen távozó alapító azt még megérte, hogy a vállalkozása talpra állt. (Emlékét tábla őrzi az egykori Sió-Hullám szálló oldalán, a nevét viselő utcát azonban később, a szocializmus évtizedeiben valamiért a fia nevére írták át, ma ismét Henrik nevét őrzi.) Még ugyanabban az évben húsz évre bérbe vette a Fürdőtelepet a pesti Royal Szálló vezetője, Várady Gyula, akit az irodalomtörténet Krúdy Gyula apósaként tart nyilván.

Az ekkor még különálló Sió és Hullám szálló korabeli képeslapokon

SIÓFOK

Sió- és Hullám-szálloda

Ellinger Ede siófoki fotóműterme a Sió-menti sétányon

Turisztikai iroda Ellinger egykori fotóműtermének épületében, a Batthyány utca és a Mártírok útja sarkán
A szerző felvétele

egy 1911-es felmérés szerint azonban Siófokon már négyszer annyian töltöttek el legalább egy hetet, mint Füreden

¶ Az alapítás évében, tehát 1893-ban még Füreden időzött több vendég, egy 1911-es felmérés szerint azonban Siófokon már négyszer annyian töltöttek el legalább egy hetet, mint Füreden. A neves, visszatérő vendégek között volt – természetesen Krúdy mellett – Jókai Mór, aki a mai Batthyány utca 2. alatti Braun-villában töltötte utolsó nyarát 1903-ban. Ez olyan mély nyomot hagyott a helyiekben, hogy 1905-ben Jókai-emléknapot rendeztek a lampionokkal kivilágított utcákon és a par-ton, koncertekkel, színi előadásokkal, egy Latabár szórakoztató műsorával – megelőlegezve a Latabárok sok évtizedes siófoki kötődését. (A Latabárok egykori nyaralójának falán, a Kinizsi utcában 2018-ban avattak emléktáblát.)

¶ Kevés vizuális emlékünknél lenne a korszak Siófokjáról, ha a budai Űri utcai udvari fényképész, Ellinger Ede nem lát üzletet a felfutó Fürdőtelepben, ugyanis villát bérelt Váradytól, mellette műtermet épített és működtetett tavasztól kora őszig 1920-ban bekövetkezett haláláig.

FORRADALMAK KORA

¶ A kényelmetlen valóságot elrejtő emlékezet és irodalom sokáig egyben látta a Fürdőtelep történetének első szakaszát az alapítástól a második világháború végéig, vagy – 1946-ban, Lukács Károly monográfiájában – Trianon okán húzott egy határt, de alapvető fordulatot nem látott (láthatott) a vállalkozás és a település életében. Az 1918–19-ben történtek feltárása, feldolgozása és publikálása jóval később kezdődött meg.⁴

¶ A korabeli sajtó szerint 1919 márciusától gyermekek tömegeit vitték a Balatonra, a Forradalmi Kormányzótanács közlélemező népbiztosa előírta, hogy minden nyaraló köteles lisztet, cukrot is zsiradékot magával vinni a nyaralásra, akinek pedig nem áll módjában, „a fürdőzés idejére” kenyér- és cukorjegyet kap. Minderre a „nehéz közlélemezési viszonyok” miatt volt szükség, és mert nyilvánvaló, hogy egyik pillanatról a másikra többen lettek a balatoni fürdőhelyeken, mint ahány embert ellátni tudtak. A fürdőtelepet, szállókat, villákat állami tulajdonba vették.⁵

minden nyaraló köteles lisztet, cukrot is zsiradékot magával vinni a nyaralásra, akinek pedig nem áll módjában, „a fürdőzés idejére” kenyér- és cukorjegyet kap

a fürdőtelepet, szállókat, villákat állami tulajdonba vették

[4] Andrassy Antal: Katonai terror Somogyban 1919 őszén. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 10. 307–353. és Andrassy Antal: Siófok 1919 és 1945 között. Siófok. Várostörténeti tanulmányok. I. m. 381–441.

[5] Balaton, a Balatoni Szövetség Hivatalos értesítője, 1919. szeptember.

A Braun-villa, mai nevén Jókai-villa, ahol az író az utolsó nyarait töltötte

A ma szállodaként működő Jókai-villa a Mártfrok útja felől
A szerző felvétele

igen szigorúan ellenőrizték, hogy a Balatonban csak beutalóval lehetett fürdeni, és mivel Hunyadynak nem volt ilyen, és mert talán szólt is valamit, amit nem kellett volna, vöröskatonák először a vasútállomásig, majd Pestig kísérték

¶ Hunyady Sándor⁶ személyes történetet mesél el, amelyből hamar feltárul a Tanácsköztársaság nagypolitikája is. Siófokra utazott, hogy szállást találjon a Hullám szállóban, sikertelenül. Szerencséjére találkozott Karinthy Frigyessel, aki felajánlotta szállóbeli szobájának másik ágját. Siófokon volt a II. vörös hadtest főhadiszállása, az újságíróból lett hadügyi népbiztos, Pogány József vezetésével, aki – úgy tűnik – egyszerű érzelmi okokból választotta Székesfehérvár helyett a Fürdőtelepet, piperkőc módjára kiöltözve járt, meglehetősen szabadon életemet élt, kihasználva a bohém fürdőváros minden adottságát. Igen szigorúan ellenőrizték, hogy a Balatonban csak beutalóval lehetett fürdeni, és mivel Hunyadynak nem volt ilyen, és mert talán szólt is valamit, amit nem kellett volna, vöröskatonák először a vasútállomásig, majd Pestig kísérték. Karinthy még az állomáson elbúcsúzott tőle, de tovább nem ment: nem volt pénze, a beutalója Siófokra szólt, és két hölgynek is udvarolt a Fürdőtelepen.

az alakulat a balatonújhelyi (széplaki) lóversenypályán tartózkodott, és némi ellenállás után, belátva, hogy a tanácskormány megbukott, megadta magát

¶ Pogány választására reagálva az ellencsapás fókusza is Siófokon volt. Augusztus 6-án oszlatták fel a vörös katonai egységeket, a népbiztosra vigyázó „Pogány-huszárokkal” együtt. Az alakulat a balatonújhelyi (széplaki) lóversenypályán tartózkodott, és némi ellenállás után, belátva, hogy a tanácskormány megbukott, megadta magát. Négy nappal később a szegedi fővezérség vezérkara bevonult a településre Soós Károly tábornok vezetésével. Horthy Miklós augusztus 13-án érkezett Siófokra repülővel (Kilitin működött és működik ma is repülőtéren) Magasházy László segédtisztje társaságában, hogy a már katonai fennhatóság alatt álló Thanhoffer-villában be rendezkedjen: Horthy az emeleten, Magasházy a földszinten. (Az épületet az 1909-ben elhunyt Thanhoffer Lajos fővárosi anatómiaprofesszor építtette nyaralónak a Rákóczi utcában, a mai Petőfi sétányon.) Napokon belül az egész vezérkar megtelepedett Siófokon, Soós tábornok irányításával a község lett a II. kerületi parancsnokság székhelye. Augusztus 16-án pedig megérkezett Prónay Pál különítménye a teljes Fő utcát elfoglaló kocsisorral, hogy Horthy rendelkezésére álljon.

¶ Akinek gyomra van a különítményesek módszereiről olvasni, az megetheti Andrássy Antal írásaiban, és bár a tanulmányok

[6] Hunyady Sándor: *Családi album*. Athenaeum, 1934, letölthető a MEK oldaláról.

keletkezési ideje alapján vélelmezhetünk egyfajta elfogultságot, nem feltételezhető, hogy lehet túlságosan rossz színben feltüntetni Prónayék tevékenységét. A Fürdőtelepre vonatkozóan annyit mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a kömün államosítása révén elkobzott épületek ekkor börtönként és kínzókamraként szolgáltak, ennek nyomait és emlékeit (szemben a budapesti Sváb-heggyel) az épületeken nem találjuk, az áldozatok emlékműveit, Megyeri Barna 1948-ban és Bors István 1971-ben felavatott szobrát a rendszerváltó hangulat kisöpörte a belvárosból. (Bors műve legalább a temetőbe került.)

¶ Az egyetlen mementó a siófoki születésű Varga Imre szobormentési akciójaként került ide: a Kaposvárról 1991-ben ki-
ebrudalt Mártírok-szoborcsoport néhány alakját befogadta a város, hasonlóan a fővárosi Kossuth térről eltávolított Károlyi-szoborhoz. Néhány éve a példásan felújított Thanhoffer-villa előtt egy tábla ismerteti három nyelven az épület történetét, egy mondatban kitérve arra, hogy 1919-ben Horthy főhadiszállásának adott helyet.

néhány éve
a példásan felújított Thanhoffer-villa előtt egy tábla ismerteti három nyelven az épület történetét, egy mondatban kitérve arra, hogy 1919-ben Horthy főhadiszállásának adott helyet

¶ A Sió szállóban a községi térparancsnokság, a Hullámban a különítményesek egy része lakott. A Braun- (Jókai-) villában rendezkedett be Freissberger (Szentkuthy) Gyula százados, az épület egy része börtönként szolgált. A Fogas felső emeletén tisztek laktak (többek között Prónay és gróf Jankovich Bésán Endre), a földszinten tartották fogva a rabokat, a pincében kivégzések zajlottak. Prónay augusztus 19-én tovább állt, Jankovich azonban felülmúlta elődjét, a kínzásokat követően a Sió-csatornába gyilkolta, aki elé került. A siófoki vérfürdő áldozatainak jelentős részét más településekről, sőt más megyékből hozták. A „siófoki Szent-Bertalan éj” (1919. augusztus 26–27.) áldozatait a 7-es út mentén 1947 áprilisában exhumálták. Az egymást váltó különítményes és kivégző csapatok (nagy számban erdélyi csendőrök) által meggyilkoltak számát csak Siófokon 570-re teszik.

Karinthy még az állomáson elbúcsúzott tőle, de tovább nem ment: nem volt pénze, a beutalója Siófokra szólt, és két hölgynek is udvarolt a Fürdőtelepen.

Az egykori fürdőtelepi kaszinó épülete a Batthyány utcában. Kertje Sörkert vagy Népkert néven fogadta a közönséget 1945 után
A szerző felvétele

¶ Míg az 1945 után e tárgyban született irodalom az áldozatok munkásszármazását, a Tanácsköztársaság idején tett politikai szerepvállalását emeli ki, Prónay visszaemlékezéseiben kifejezetten antiszemita megtorlásokról beszél. Való igaz, a jeruzsálemi Holokauszt Múzeum adata szerint 300 zsidót végeztek ki a különítményesek a településen, noha a város zsidóságának történetét kutató Matyikó Sebestyén József szerint a tehetősök többsége addigra elmenekült, a kivégzettek máshonnan idehurcolt emberek voltak.⁷

a tehetősök többsége addigra elmenekült, a kivégzettek máshonnan idehurcolt emberek voltak

¶ Siófok állandó lakosainak és visszatérő nyaralóinak zsidósága már a 19. században téma volt. „Siófok zsidó fürdő – írja Eötvös Károly. – Egyik hullám keresztény, másik hullám zsidó hullám. Meg lehet ám ezt ismerni biztosan. Miről? A manó tudja. Csak az a bizonyos, hogy Balatonföldvár felé nem megy zsidó hullám, Siófok felé pedig nem megy keresztény hullám.”⁸ Zsidófokként való emlegetése közismert: a Magyar Paizs című, méltán elfeledett lap kis színes 1906-ban publikálja,⁹ Erekly Károly képviselő a Nemzetgyűlésben 1920-ban ezzel élcelődik,¹⁰ de még sorolhatnánk a példákat. Siófok valóban már a 19. század második felétől jelentős számú zsidó lakost tudhat magáénak, első zsinagógója 1873-ban épült, a közösségének aktív tagja, a gabonakereskedő Koppstein Károly fia, (Kálmán) Imre a későbbi főposta helyén álló izraelita iskolába járt, miként Révész Géza, a majdani neves pszichológiai professzor. (Kálmán Imre emléke a mai napig Siófok identitásának elengedhetetlen része, nevét intézmények viselik, a 7-es úton Budapest felől az operettszerző portréja fogadja az autósokat, szobra a vasútállomás előtti park zene-pavilonjában népszerű látnivaló. Szülőháza a vasút melletti sétányon ma emlékmúzeum.)

Siófok valóban már a 19. század második felétől jelentős számú zsidó lakost tudhat magáénak, első zsinagógója 1873-ban épült

Kálmán Imre emléke a mai napig Siófok identitásának elengedhetetlen része

¶ Már a Fürdőtelep alapítását követően a kereskedelem és vendéglátás kiépítésében a helyi vagy betelepülő zsidóság kiemelt szerepet kapott, a 20. század első évtizedeiben több kóser panzió is működött a part közelében. Noha a századelőn a település lakosságának mindössze 11 százaléka, a nyaralók 80 százaléka volt zsidó származású. Különösen

a századelőn a település lakosságának mindössze 11 százaléka, a nyaralók 80 százaléka volt zsidó származású

[7] A siófoki helytörténet, múzeumigazgató Matyikó Sebestyén József kutatásait többször is publikálta. A téma iránt érdeklődők számára kiemelten ajánlott a szerzőtől: A siófoki zsidóság története. In: Somogyi Múzeumok Közleményei 9. (1992) 185–203. és Zsidók Siófokon (Debrecen, 2000).

[8] Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. Révai, 1901, letölthető a MEK oldaláról.

[9] Névtelenül közölt olvasói levélben: „Tudatom, hogy Siófokon vagyok, de boros fővel tapasztaltam, hogy most nem Siófok – hanem »Zsidófok«.” Magyar Paizs, 1906. augusztus 16.

[10] A Nemzetgyűlés 27. ülése, 1920. április 16. Nemzetgyűlési Napló I. 485.

Az egykori Szép Ilonka nyaraló, később az Újpesti Cipőgyár üdülője a Batthyány utcában
A szerző felvétele

Dr. Császár Jenő és Dr. Ángyán Béla villái, 1950 után a SZOT Tengerszem üdülőcsoport épületei, ma mulatók vagy lakatlanok a Petőfi sétányon
A szerző felvétele

attól kezdve, hogy a Trianont követő konjunktúra meghozta a Fürdőtelep aranykorát, miután 1922-ben a bajai Ertl fivérek (József, Jenő és István) vették át a részvénytársaság irányítását. A villaépítetők első generációja ekkor már nem élt, a nyaralókból, műterem villákból szállók, panziók lettek. A bőséges fejlesztéseknek köszönhetően új arculatot kapott az üdülőterület, bárokkal, „kurszalónként” működő, a Balaton környékének legnagyobb könyvtárát magába foglaló kasszinóval, lóversennyel, golfpályával, színházakkal, muzikával, kabaréval, számos tenispályával és agyaggalamb-lövészeti teleppel, tengerpart-jellegű „plage”-zsál, hidroplán-leszállópályával, angolparkkal és a ma is helyi nevezetességnek (szel-fihelysínnek) számító rózsaligettel – mindennek később, a világháborút követően megllett a bőjtje. A helyi sportélet (Pártos Artúr) és kultúra (Lukács Károly) szervezését ugyancsak Siófok neves zsidó szülöttjeihez kötik. A bárokban, kávéházakban az ifjú Faludy György (szüleivel minden évben a Batthyány utcában béreltek villát), Salamon Béla, Rejtő Jenő, Kabos Gyula töltötte szabad napjait, heteit. „A mai Lipótváros négy részből áll: Kossuth Lajos utca, Börzepalota, déli korzó és Siófok” – így Karinthy, a Hozbor (később Csárdás) vendéglő törzsvendége, a Kozma Lajos által a Fürdőtelep végére tervezett (Batthyány utca 46.) Vitéz-panzió visszatérő lakója, itt is hal meg 1938 augusztusában.

¶ A harmincas évek végére elszenvedte Siófok azt, ami ma is a legnagyobb problémája: a túlépítés, a drágaság és a zsúfoltság. 1920 és 1940 között megnégyszereződött a partközeli villák száma, és ezzel arányosan nagy számban létesültek változatos szórakozást kínáló helyek, a kártyabarlangoktól a játéktermekig. A fővárostól leggyorsabban elérhető balatoni település földrajzi helyzete lehetővé tette, hogy déli, keleti és nyugati irányba bármeddig terjeszkedjen, az infrastruktúra pedig bármilyen igényt kielégített.

¶ A vészorszak idején a nyaralóként vagy panzióként működő villák nagy részét elhagyták a tulajdonosok, sokan nem jöttek vagy nem jöhettek vissza. Az állandó lakosság zsidóságát a veszprémi gettóba hurcolták.

a legnagyobb problémája: a túlépítés, a drágaság és a zsúfoltság. 1920 és 1940 között megnégyszereződött a partközeli villák száma

az állandó lakosság zsidóságát a veszprémi gettóba hurcolták

ÖSSZEOMLÁS

¶ „És a kiskerteddel mi lesz, Beregfy testvér? – Ugyanis Beregfy, ez a komoly hadúr, aki nemcsak honvédelmi miniszter volt, hanem vezérkari főnök is, valamint jelenleg a hadsereg parancsnoka, nos, ez a militáris géniusz éppen a siófoki kertjében gyomlált, amikor a rádió bementa, hogy azonnal jelentkezzen a nemzetvezetőnél.”¹¹ Ez persze szépirodalom, de ettől még igaz: Beregfy-Berger Károlyt rádióon rendelték fel Siófokról 1944. október 15-én. Kissé távolabb, Balatonszabadi felé, az Ady Endre utcában állt Hain Péter rendőrfőnök, valamint a később kivégzett háborús bűnös, Vajna Gábor nyaralója. A miniszterelnök Bárdossy szélesebb családjának már régóta voltak villái a Fürdőtelep területén, közvetlenül a Sió partján, az egyik hamarosan menthetetlenül megsemmisült.

¶ Siófokon 1944–45 fordulóján ugyanis négy hónapig tartott a háború,¹² a németek a Sió-csatornát felhasználva igyekeztek visszatartani, sokáig sikeresen a szovjet hadsereget. Az állóháború letarolta a csatorna menti sétányt, a kikötőt, a település központjában, a Fő utca környékén dülő harcok a Batthyány utca déli oldalán okoztak hatalmas károkat. A Sión átvezető vasúti és közúti hidakat felrobbantották. Az elhagyott épületeket a küzdő felek kifosztották. Az elnéptelenedett község három évtizeden belül harmadszor is katonai székhely lett, ezúttal szovjet leszerelési központnak választották ki a kellemet a hasznossal eltölteni vágyó vezetők. Bár állítólag a háború előtti ezernél több szállodai szobából egy sem maradt ép, annyit hamar rendbe hoztak, hogy a távozás előtt álló szovjet katonák megpihenjenek és szórakozzanak egy kicsit. A Kaszinó kertjét helyreállították, hogy ott a katonazenekar és a színjátszókör felléphessen, a vezető színész, Andrej Bikov hadnagy az átellenben lévő Batthyány utca 8.-ban kapott szállást.¹³

¶ 1945 és 1949 között gyorsan zajlottak az események, Siófokon is. A számtalan üres és rögvest állami tulajdonba vett épülettel (rommal) valamit kezdeni kellett, pénz a rendbehozatalukra természetesen nem volt. Az Elhagyott Javak Kormánybizottságának siófoki központja – miközben berendelte

[11] Kondor Vilmos: *A másik szárnysegéd*. Agave, 2013.

[12] Vö. Andrassy, 1989.

[13] A korszakról bőséges, bár nyilván elfogult ismertető az 1946-tól Siófok jegyzőjeként működő helytörténész, Zákonyi Ferenc írása: Siófok újkori története – különös tekintettel a fürdővárossá való fejlődés első esztendeire (1945–1951). In: *Siófok. Várostörténeti tanulmányok...* 547–603.

a németek a Sió-csatornát felhasználva igyekeztek visszatartani, sokáig sikeresen a szovjet hadsereget

szovjet leszerelési központnak választották ki a kellemet a hasznossal eltölteni vágyó vezetők

Az 1963-tól felépült szállodasor első három épülete az egykori Fürdőtelep folytatásában, az Aranyparton: Balaton, Lidó, Hungária. Mögülük még hiányzik az 1966-ban épült „felhőkarcoló”, az Európa

A Lidó szálló, amelynek aljában valutásbolt üzemelt, 1964
Bauer Sándor/Fortepan

a tulajdonosokat ellenőrzésre – a fővárosi üzemeknek (Weiss Manfréd, Hutter és Lever, Georgia, Lardoline stb.) adta bérbe a panziókat, hogy vállalati üdülőket alakítsanak ki belőlük. A bérleti díj maga a felújítás volt, vasárnaponként az április közepére helyreállított vasútvonalon tömegével érkeztek az üzemek munkásai, hogy üdüljenek – és leginkább építkezzenek. Az ekkor még magánkézben lévő vállalatokat a renoválás elkészültére megszüntették vagy államosították, így kezdődhetett minden előlről. A magánházak felmérését az 1926-ban alapított, de 1945-ben új feladatkörökkel megbízott Balatoni Intéző Bizottságra bízta, mondván, hátha vannak üres házak, házrészek, amelyekben a nyugdíjas éveikben például Siófokon szívesen élő emberek lakhatnának. A BIB vezetésével megbízott, az elszámoltatás első lépéseit elvégző Mihályffy Antalt 1948-ban kitelepítették a Tiszántúltra, ott is halt meg...

¶ A fürdő és a nagyobb szállodák üzemeltetésére azonban nem akadt jelentkező, a szovjet katonai központ jelenléte nem volt vonzó a befektetők számára. A rendőrkapitányból, jegyzőből, pártküldöttekből álló küldöttséget Rákosi személyesen fogadta 1946 májusában a balatonfüredi, hasonló gondokról panaszkodó képviselőkkel együtt. Rákosi intézkedett, a szovjet vendégek hamarosan elhagyták Siófokot. A tíz-harminc szobás panziókat ekkor még magántulajdonosok vették át és újították fel panzióknak, és megnyitottak az éttermek, fogadók is. A legkomolyabb döntés a két legnagyobb és legrégebb, legnevesebb szálló, a Sió és a Hullám felajánlása volt a Bányász szakszervezetnek, először csak húsz évre, de ennél jóval tovább maradt Bányász-üdülő a hamarosan egy folyosóval összekötött két épület. Ha eddig nem volt egyértelmű, ettől kezdve biztosan: Siófok mindig benne volt a nagypolitika látókörében, a mindenkori politikai vezetés meghatározó alakjai közül többen személyesen is kötődtek a településhez, akik pedig nem, azok is kitüntetett figyelemmel követték, és használni gondolták az ország egyik legnagyobb és leggazdagabb idegenforgalmi központját. Eljött az idő, hogy a „fehérterror” 1945-ig elhallgatott borzalmiért kárpótlás járjon, így az urizáló, mondén, elítélendő mértékben bohém Siófoknak

Siófok mindig benne volt a nagypolitika látókörében, a mindenkori politikai vezetés meghatározó alakjai közül többen személyesen is kötődtek a településhez

törlesztenie kell, és beengednie az ettől a világtól oly sokáig megfosztott tömegeket.

Darvas József felavatta a 35. munkásüdülőt – jelezve az államosítás drasztikus menetét, új épület a Fürdőtelep területén ugyanis alig épült

¶ Az 1948-as szezon volt a vízvázasztó, a balatoni települések számára meghirdetett munkaverseny eredményeit felmérő, a Kaszinó-kertben megtartott szezonnyitó egyértelműen ki nyilvánította, hogy „a Balaton a magyar dolgozóké”. Darvas József felavatta a 35. munkásüdülőt – jelezve az államosítás drasztikus menetét, új épület a Fürdőtelep területén ugyanis alig épült. „És az az akció, amelynek célja az volt, hogy Siófok, az 1919-es véres események színhelye, ahol több száz magyar munkás vértanúsággal fizetett a Magyar Tanácsköztársasághoz húzó érzelmeiért, a munkásüdülők városa legyen, egyre szebb eredményeket ért el.” A *Szakszervezetek Lapja* szerint „1946-ban még Siófok sáncai előtt álltak a munkások, 1947-ben már bevették azt, és 1948-ra már végleg elfoglalták Siófokot, miután a munkásokkal szemben a lebzselő dámák, a lilakörmű szirének, a tarka balatoni kimérák elvesztették a csatát, mind itt, mind pedig Balatonlellén.”

¶ Az 1922-ben kezdődött Ertl-korszak 1948-ban ért véget, Ertl József, a részvénytársaság igazgatója néhány hónap múlva, mindössze 59 évesen hunyt el. (A repülő tisztként a háborúból Siófokra hazatérő szobrász Varga Imre birtokaitól, szőlőtől megfosztott apja utolsó borait hordta a kaszinóba Ertl Józsefnek. Egy kis történet 1948-ból, a Fürdőtelep végnapjaiból.)

NÉPÜDLTETÉS

1948. augusztus 1-jén átadták a Bányász-üdülőt, a település 40. munkás-üdülőjeként

¶ Vasárnaponként a menetrenden felül két-három különvonat érkezett Siófokra. 1948. augusztus 1-jén átadták a Bányász-üdülőt, a település 40. munkás-üdülőjeként. Az avatóbeszédet a példás múltú Pothornik József szakszervezeti vezető (a két világháború között a Szovjetunióban élt, donyeci szénbányákban dolgozott, a világháború idején német koncentrációs táborokban sínylődött) mondta, nem véletlenül, hiszen személyes ügyének tartotta az 1919-ben börtönként és kínzókamraként használt épületek megszerzését, a történelmi igazságszolgáltatás jegyében. De így járt más nyaraló is:

A Sió és Hullám szállók összekötésével létrejött Bányász Üdülő képeslapon az 1960-as években

A Petőfi sétány
csodálatos
villasorát a SZOT
Tengerszem
üdülőnek nevezte át

„Beregfy, a nyilas hóhér villájából pompás üdülő lett” – számol be a *Világ* 1948. július 8-i száma. A Petőfi sétány csodálatos villasorát a SZOT Tengerszem üdülőnek nevezte át, az épületeket egyszerűen sorszámmal látták el.

ekkor már
a Kaszinó-kertet
Sörkertnek, a parkot
Dimitrov parknak
nevezték

¶ A kisebb villákat fizető-vendéglátásra alkalmas állapotba kívánták hozni, a szobakiadást megszervezni, a hatékonyság érdekében az idegenforgalmi hivatal irodáját Ellinger fényképész műtermébe költöztették. De ekkor már a Kaszinó-kertet Sörkertnek, a parkot Dimitrov parknak nevezték, a korszelemnek megfelelően. A teljesen elpusztult villák (például Tölgyessy Artúr) helyén gigantikus szálló, az Oroszlány Szénbányák üdülője épült fel, ahol nyaranta bányászzenekar hangja kelt versenyre a legfeljebb kétszáz méterre található Szabadtéri Színpad *Helló, Balaton!* című esztrádműsorával. Az ötvenes évek végére újra megtelt Siófok, ráadásul volt még egy kiaknázatlan lehetőség: valutához jutni a nyugati turisták fogadásával. Ehhez az egykori Fürdőtelep végében, a Petőfi sétány mentén (amit Aranypartnak kezdtek nevezni) felépült a Balaton, a Lido, a Hungária, majd a 13 emeletes, tiszta időben a Balaton számos pontjáról látható Európa Szálló, valamint a Sió étterem és a kapcsolódó éjszakai bár. A Batthyány utcában egy üressé váló telken megnyitott a Maxim, ahol magyar táncosok és énekesek szórakoztattak külföldieket, sok pénzért, a pesti Moulin Rouge-éhoz hasonló programmal. De ez még nem volt elég: az 1958-as brüsszeli világiállításról ideiglenes pavilonokat vásároltak, és Motel néven nyitották meg a vendégek előtt, a mellette felépült és ma is teljes pompájában működő Vénusz szállónál. Így készültek fel az 1971-ben átadott M7-es autópálya okozta újabb rohamra. A Kálmán Imre sétányon nyílt Kálmán cukrászdát személyesen Kálmán Vera, a zeneszerző özvegye avatta fel.

az 1958-as brüsszeli
világiállításról
ideiglenes
pavilonokat
vásároltak, és Motel
néven nyitották meg
a vendégek előtt

¶ Amelyik villa kicsinek bizonyult ahhoz, hogy vállalati üdülő legyen, felosztva szolgálati vagy tanácsi lakásként adott otthont az állandó siófoki lakosoknak. A valamivel nagyobbakból a rapid módon fejlődő település, 1968-tól város irodáit, közintézményeit alakították ki, így lett a Batthyány utcai Bubicsvilla (később panzió) óvoda, szemben vele egy csodálatos szecessziós hotelből egészségház, a Vitéz-panzióból földhivatal.

A Bányász Údülő ma: a Gábor Dénes Főiskola siófoki campusa
A szerző felvétele

A számtalan üres és rögvest állami tulajdonba vett épülettel (rommal) valamit kezdeni kellett, pénz a rendbehozatalukra természetesen nem volt.

a korszak zenei és sportvilágának sztárjai korzóztak a sétányokon, ücsörögtek a teraszokon, teniszeztek a park klubjában

¶ A zenés presszók, a parkban felépült Szabadtéri Színpad nemcsak arról gondoskodtak, hogy a fürdővendégek elég szórakoztató programot kapjanak szabadságuk napjaiban, de ismét tele lett az üdülőövezet művészekkel. Rajk László közbenjárására a felosztatott MAC vitorlásklub területén (ahol 1943-ban avatták fel Horthy István emlékművét, Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotását, ami 1945-ben nyomtalanul eltűnt) kapott helyet 1947-ben a Nemzeti Színház üdülője, amely más színházak és a Magyar Rádió dolgozóit is szívesen látta, ennek mellékhatásaként pedig a korszak zenei és sportvilágának sztárjai korzóztak a sétányokon, ücsörögtek a teraszokon, teniszeztek a park klubjában. Nagyobb esély volt összefutni az Aranycsapat itthon maradt tagjaival, meg Alfonzóval, Bárdy Györggyel vagy a Latabárokkal a Batthyány utcában, mint a főváros bármelyik frekvenciált negyedében.

aki tehetett, a hatvanas évektől telket vásárolt, és felépítette a saját nyaralóját, a „Zimmer frei” iparág pedig teljesen átállt a nyugatnémet turisták (és a velük találkozó keletnémetek) üdülőjévé

¶ A magánházaknál kiadott szobákat nagyjából a hatvanas évek végéig tudták kivenni a magyar nyaralók, és akkor is csak a tehetősebbek (orvosok, vállalatvezetők stb.), később a szállodasort üzemeltető Pannónia Szálloda és Vendéglátó Vállalat bérelt a vendéglátóhelyek csak nyáron itt dolgozó vezetőinek és családjuknak hónapokra szobákat, házrészeket. Aki tehetett, a hatvanas évektől telket vásárolt, és felépítette a saját nyaralóját, a „Zimmer frei” iparág pedig teljesen átállt a nyugatnémet turisták (és a velük találkozó keletnémetek) üdülőjévé, ennek következményeként a nyugati kocikkal megtelt, valuta bolttal ellátott Siófok egyre kevésbé volt a munkások paradicsoma, még ha a vállalati üdülőkben továbbra is eltölthetett néhány napot a kitüntetett dolgozók jelentéktelen hányada.

¶ Ősztől tavaszig a szállodák és üdülők jellemzően zárva voltak. A Bányász azonban egész évben üzemelt, még hozzá szállodaként. Innen indult utolsó sétájára Elbert János műfordító 1983. március 9-én, és hunyt el máig tisztázatlan körülmények között az innen pár lépésre lévő, térdig érő Balatonban.¹⁴

[14] Elbert haláláról lásd. Ungvári Tamás: *Avédelem tanúja. Bizalmas és szigorúan titkos feljegyzések Elbert János életéről és titokzatos haláláról.* Bp., 1990.

*elindult a helyi
tőkefelhalmozás,
ami a rendszerváltás
közeledtével látványos
méreteket öltött*

a város részéről láthatóan nem volt és ma sincs szándék a patinás Fürdőtelep – vagy legalábbis egy részének – rekonstrukciójára, a rend fenntartása jelenti a napi problémát

„buhera” épületekben nem lehet (nem érdemes) lakni egy villanegyed közepén, pénzt csinálni pedig végképp lehetetlen

¶ Az egykori Fürdőtelep területén és az immár Siófokba olvasztott Balatonszabadin és Balatonszéplakon a hatvanas évektől ipari mértékben zajlott a „Zimmer frei”, a szobakiadás, amely – a hivatalok szemhunyása, megvesztegetése mellett – többnyire valutáért történt. Elindult a helyi tőkefelhalmozás, ami a rendszerváltás közeledtével látványos méreteket öltött. Az 1990 után összeomló állami vállalatok épületei piacra kerültek, a hivatalok a felfejlesztett belvárosba költöztek, elindult a spekuláció, a felvásárlás, ám a Petőfi sétányt érintő hangulatváltás (a strand partihelyszínné szervezése, az üdülők vendéglátóipari egységekké, diszkókká alakítása) okán a tulajdonosok hamar belátták, hogy a környéken nem a jó minőségű fizetővendég fog megtelepedni. És való igaz, az üdülővé jórosszul átépített villákat először megvásárlók sem az igényes, az építészeti részletekre, az eredetiség megtartására odafigyelő rétegből kerültek ki, a cél csupán az volt: meggazdagodni minél gyorsabban, minél kisebb befektetéssel. A város részéről láthatóan nem volt és ma sincs szándék a patinás Fürdőtelep – vagy legalábbis egy részének – rekonstrukciójára, a rend fenntartása jelenti a napi problémát.

¶ Ennek ellenére a helyzet ma jobban fest, mint a kilencvenes évek végén, a 2000-es évek elején, az újabb tulajdonosok ugyanis belátták, hogy „buhera” épületekben nem lehet (nem érdemes) lakni egy villanegyed közepén, pénzt csinálni pedig végképp lehetetlen. Ami elpusztult, a felismerhetetlenségig átépült, azon már nincs mit javítani. De egyre több a példás helyreállítás.

¶ Bár építkezések most is zajlanak, a szerző személyes tapasztalata mellett Czeferner Balázs diplomamunkaként¹⁵ 2014-ben elkészített és minden elismerést megérdemlő állapotfelmérése adhat támpontot, hogyan is néznek most ki a Fürdőtelep épületei.

¶ A Siótól indulva a háborút túlélte Bárdossy-villa ma némileg átépítve a zeneiskola otthonául szolgál. Szemben a Braun- (Fekete-, majd Jókai-) villa szomorú állapotú szolgálati épületében gyrost árulnak, az 1896-ban épült Jókai-villa (Batthyány

[15] Czeferner Balázs: Siófok fürdőtelepi villáinak állapotfelmérése és rehabilitációs lehetőségeik. Szakdolgozat. Széchenyi István Egyetem Műszaki Tudományi Kara, Győr, 2014.

Az egykori Astoria panzió a Mártírok útja felől, ma a Balatoni Hajózási Zrt. épülete
A szerző felvétele

Dr. Thanoffer Lajos villáját 1919 augusztusában Horthy Miklós használta főhadiszállásként. Később az Autóker üdülője, majd a Kodolányi János Főiskola könyvtára, ma panzió a város „bulinegyedében”
A szerző felvétele

A zenés presszók, a parkban felépült Szabadtéri Színpad nemcsak arról gondoskodtak, hogy a fürdővendégek elég szórakoztató programot kapjanak szabadságuk napjaiban, de ismét tele lett az üdülőövezet művészekkel.

utca 2.) azonban túlélte, hogy rendőrséggként és iskolaként üzemelt, ma patinás szálloda. Vele szemben, a Mártírok útja és a Batthyány utca sarkán Ellinger Ede fényképészműterme elhagyott irodaépület, üresen áll. Egy telken áll a Krúdy-panzió (ami nem azonos azzal, ahol Krúdy töltötte a nyarait, az ugyanis a szomszédos épület), és egy másik, szintén felújított villa (mindkettő 1896), ezt bérelte Ellinger Ede is, és ebben lakott Krúdy 1914 és 1919 között. A mai, szintén példás állapotban lévő Krúdy-panzió egykor az Ertl család otthona volt. A kaszinó épülete a Batthyány utca 3. alatt ma magánház, egészen hihetetlen, hogy megmenekült, tíz éve még riasztó képet mutatott. A Say Ferenc-tervezte (1887) svájci stílusú Bubits-villában, mint erről szó volt, a szocializmus évtizedeiben óvoda működött, mára egy, a médiából ismert házaspár az eredeti állapota szerint rekonstruáltatta. Az egykori Dimitrov, ma Jókai park Batthyány utca felőli bejáratánál Ney fürdőorvos szintén „svájci” (Say) gyógyintézete (1916-ig működött) ma szálloda, a mögötte álló Ney-lakóházzal együtt, szemben vele Say Móric és felesége villáival (az egyiket a járási tanács oktatási és népművelési hivatalnak vette igénybe 1952-ben) együtt az eredeti állapotot idézik. Ellenpélda Dr. Báder panziója, majd a Fürdőegylet egykori székháza a Batthyány utca 10.-ben, üresen az enyészeté. Mellette a Szép Ilonka nyaraló (majd az Újpesti Cipőgyár üdülője) részben lakott, de nincs jó bőrben. A Dorninger-villa, majd Dombay-panzió szerencsére túlélte a vállalati üdülő korszakát (Batthyány utca 16.), rendszeren felújították. A legtöbb tulajdonosváltást talán Vágó Pál nyaralója (Batthyány utca 18.) szenvedte el, nemcsak a Szikra nyomda üdülőjeként, de azóta is. Ma panzió, hihetetlen módon az eredeti állapotát megőrizve, de sokat segítené, ha a – feltehetően amatőr – faragó egész alakos faszobra a kert előterében nem takarná el a látványt. A Feledi-Flesch-

és a Tölgyessy-villa lebontásra ítéltetett, ide épült az Oroszlányi Szénbányák üdülője, ami most luxus konferenciahotel.

¶ A part felé elindulva a Köztársaság utcában láthatnánk a város egyik legszebb Bauhaus-épületét, a valaha volt, 1936-ban épült Siklós-panziót, ám most „modernizálják” éppen. Egykori tulajdonosát a nyilasok végezték ki. Ez az épület már a SZOT Tengerszem-komplexumának lett a része a világháború után, a Petőfi sétány kisebb villáival együtt (Ángyán belgyógyász professzoré, Császár Jenőé és a Deutsch családé, ami azelőtt Napfény panzió néven üzemelt, Andrányi Zsigmond és Gál Lajos papírgyárosé, akik Kálmán Imre szülőházában söprűkötő üzemet tartottak fenn, miután megvásárolták). Ma az építés alatt álló Siklós mellett csak az egyiket használják, a többi felújítható állapotban, de idegen testként áll lakatlanul vagy raktárként a „bulinegyed” közepén. A Thanhoffer-villa, úgy látszik, többet érdemelt, talán mert 1919. augusztus 13. és november 16. között Horthy szálláshelye volt, de a világháború után a SZOT, majd az Autóker üdültetett benne, 2001-ben Siófok megvette, felújította, a Bányász-üdülőben működő Kodolány János Főiskola Könyvtárának adták, de most újra panzió. A mindig kifogástalan állapotú, impozáns Bányász pedig manapság a Gábor Dénes Főiskola otthona, nyaranta hotel és étterem.

¶ A Sió-menti Mártírok útja panziói közül a Mimóza MÁVAG-üdülőként üzemelt, ma megint vendéglátóhely, a Palace és Astoria „ikrek” közül az előbbi a hajókikötő központi épülete, az utóbbi szálloda.

¶ Az alaposabb felmérés alapján úgy tűnik, Siófok többet őrzött meg az aranykorából, mint amennyit első látásra mutat.¹⁶

*megérdemelne
egy komolyabb
helytörténeti
múzeumot, amelyik
többet idéz
a régi évtizedekből
néhány képeslapnál*

Megérdemelne egy komolyabb helytörténeti múzeumot, amelyik többet idéz a régi évtizedekből néhány képeslapnál, amit általában kiállítani szoktak a Kálmán Imre Emlékmúzeumban. A Vitéz-panzió sokáig városi tulajdonban álló épülete alkalmas lett volna erre (még Faludy is küzdött azért, hogy Karinty-múzeum legyen belőle), de tavaly eladták, zajlik a Kozma terveit legalább megőrző rekonstrukció, ismét panzió lesz belőle.

¶ Így egyelőre maradnak a visszaemlékezések, néha egy-egy diplomadolgozat vagy folyóirat-publikáció...

[16] Aki a város(rész) jelenkori látványát kívánja összevetni a korabelivel, annak ajánlott Tóth-Baranyi Antal több mint háromszáz siófoki képeslapot részletes leírásokkal közlő albuma: *Siófok. Pillantás a múltba. Képeslapok a századfordulóról. Siófok 2000.*

Jellemző helyzetet a Petőfi sétányon: századfordulós villa, a SZOT Tengerszem üdülők egyike a rendszerváltás óta pusztul, nyaranta változó funkcióval működik
A szerző felvétele

A szerző felvétele

SÜVEGES GRÉTA ÚJLIPÓTVÁROS: KÓDOLT EGYÉRTELMŰSÉG

„Értünk és általunk volt, ami eltűnt,
A város, az egyetlen egyveleg.
Kísértenek most, hogy együtt eszeljünk
Új művet, holtak és elevenek.
Igen, a város nappal tengve szenved,
Tompán tápázkodik, fúr-farag, ácsol –
Az éjszakában dől el, hogy milyen lesz
Halottak, élők egy akaratából.”

Vas István: *Éjfél után* (részlet) 1945–1947

„Első felvonás: *grund*. Második felvonás: *tenispálya*.
Harmadik felvonás: *modern, lapos, napfényes bérház*.
A városépülés csodálatos színjátéka itt játszódik le
előttünk, s a harmadik felvonás függőnye még sokáig
nem gördül le.”

Rónai Mihály András: *Szerelmem, Budapest* (1935)

Újlipótváros kortárs
falu identitása
mennyre mélyen
gyökerezik
a városrész
elmúlt százéves
történetében

Az alábbi írás a Central European University kétéves Sociology and Social Anthropology MA programja során megírt szakdolgozatom eredményeinek kivonata. Az antropológiai elméleti részek kihagyásával, a várostörténeti kutatás, etnográfiai terepmunka és interjúkészítés elemzésével igyekszem bemutatni, hogy Újlipótváros kortárs falu identitása mennyire mélyen gyökerezik a városrész elmúlt százéves történetében. A dolgozat eredményeit bemutatva pedig talán pontosabb képet kaphatunk városfejlődésről, városszervezésről, identitásokról és azok történelmi beágyazódásáról egy-egy helyszín kapcsán.

¶ Ülök a Balzac utca egyik kávézójában. Etióp alakok táncolnak a falon. A kávé klasszikus, nem a Pozsonyi út újhullámos helyei közül való. Amikor megkérdezem a tulajdonost, miért evidens, hogy itt lehet kapni kóser barheszt sábeszre, hosszan

elgondolkodik. Amikor megkérdezem, mitől zsidó Újlipótváros, a tulaj csak kedvesen megrántja a vállát, és mosolyogva azt mondja: „Nem tudom, a levegőben van.”

¶ Újlipótvárosról „mindenki tudja”, hogy zsidó, zsidós, de aligha a két kis zsinagóga, a Hegedűs Gyula utcai és az ortodox Csáky (mai nevén Visegrádi utcai) miatt mondják ezt. Nem zsidó forrásból – mondhatni: finoman antiszemita elszólásból – olyat is hallani, hogy izraeli befektetők felvásárolják itt a lakásokat. Az izraeli aktorok az általános ingatlanpiacon valóban jelen vannak, de semmi közük ahhoz, hogy a negyedben van héber nyelvű bölcsőde, hogy lehet barheszt kapni sábeszre, vagy hogy – egy szélesebb kontextusban, kilépve a zsidó narratívából – faluként azonosítják a lakók a városrészt.

az izraeli aktorok az általános ingatlanpiacon valóban jelen vannak, de semmi közük ahhoz, hogy a negyedben van héber nyelvű bölcsőde, hogy lehet barheszt kapni sábeszre, vagy hogy – egy szélesebb kontextusban, kilépve a zsidó narratívából – faluként azonosítják a lakók a városrészt

¶ A kérdés az, miből építkezik a *falu* és a sok esetben vele párhuzamos zsidó identitás Újlipótvárosban?

¶ Újlipótváros hol dinamikusabban, hol lassabban, de tulajdonképpen a Nyugati pályaudvar 1877-es, a Vígszínház 1896-os és a Lipót körút századforduló előtti fejlesztésével kezdett Budapest egyik városnegyedévé alakulni. Egy kiugró, de önmagában maradó lendületet adott a Palatinus Házak 1911-es felépülése, ahol azonban a luxus bérházi körülmények ellenére Kosztolányi Dezső maga sem tudott megtelepedni, mert olyannyira kies volt a negyed, hogy a költőnek a szél miatt egyszerűen nem volt maradása. Mindezt Maczó Balázstól tudom, aki nemcsak a *Miénk a Ház!* szervezésében vezet izgalmas sétákat a XIII. kerületben, hanem helytörténeti kutatásait is publikálta a negyed rövid életű lapjában, a *Lipócia* néhány számában is.

egy kiugró, de önmagában maradó lendületet adott a Palatinus Házak 1911-es felépülése

¶ Mostanra egészen beépült ugyan Újlipótváros, de a téli mínuszokban legendás a Margit híd–Jászai–Pozsonyi légfolyosóinak találkozása. Ezt mindenki, aki csak arra jár, ott lakik, áthalad rajta, tudja. Ilyen az, ha a Duna-parton lakunk.

¶ De hogy került a város egyik legmodernebbnek vélt negyede, amelyet egyre gyakrabban *Újlipóciaként* emlegetnek, a Duna közvetlen partjára? Mert lássuk be, hogy nem a Visegrádi utca szebb napokat látott, 19. század közepi bérházai, későbbi szecessziós romantikája sugárzik ki szép, kellemes „Bauhaus-faluként”, ahogy a *Hosszúlépés* sétacég is egyik legújabb túráján

Régi munkáslakóház a Visegrádi utca 20–24.-ben (dátum ismeretlen)

Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Uj-Lipótváros kiépülése 1920–1944. Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

belső-Újlipótváros
az, ami legendás
Bauhaus-negyeddé
teszi az általános
budapesti
köztudatban
a városrészt

definiálta a negyedet, hanem a Pozsonyi 38., a Dunapark mos-
tanra meglehetősen vitatott minőségű kávéháza, a Szent Ist-
ván park meg a kajütablakok, tehát belső-Újlipótváros az, ami
legendás Bauhaus-negyeddé teszi az általános budapesti köz-
tudatban a városrészt.

¶ 1928-ban hozza meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a hivatalos
döntést,¹ miszerint Újlipótváros további beépítését csak terv
szerint lehet megvalósítani. Hoznak is egy sor szigorú szabá-
lyozást arra, hogyan kell kinézniük az utaknak, a nagy park-
nak és az épületeknek, például az alábbiakat: „A rendezési
terv nemcsak a parkot, az utcákat és a telekelosztásokat sza-
bályozta, hanem a telkek beépítési módját is, a következőkép-
pen: a telkek keretesen, illetve csatlakozó udvarokkal építen-
dők be; az épületek párkánymagasságának 25 méternek kell
lennie, amely magassággal földszintet és hat emeletet lehet
emelni; az épületek homlokzatát egy-egy telektömbön egysé-
gesen és összhangzatosan kell kiképezni és legalább nemes-
vakolattal ellátni; a homlokzatok részletes rajzát az építési en-
gedély kérése előtt külön kell engedélyeztetni.”²

¶ A kezdeti tervek szerint a húszas évekre meglehetősen túlzású-
folt és levegőtlen negyedet egy belső parkkal szeretnék volna
tehermentesíteni, de addigra annyira beépült a negyed, hogy
a telkek és lakások tulajdonosi jogait nehéz lett volna szétszá-
lazni. Így maradt a Duna-partot fogláló faüzemek felszámolá-
sa. A korabeli fotók jól illusztrálják, hogy miként is nézett ki
a 19. század közepétől egészen a húszas évekbeli beépítésé-
ig belső-Újlipótváros: gyártelepek, fatelepek, sörfőzdék, nyo-
mornegyedek.

¶ Az 1928-as városrendezési tervekig nem is igen történt átfogó
várostervezés, aminek hiányától tulajdonképpen a mai na-
pig szenved Budapest. A Váci út mentén az adómentességgel
támogatott magán ingatlanpiaci lakásépítéseknek kö-
szönhetően épül be a negyed, majd eléggé szórványosan
számolták fel ipartelepi belsejét. Bár dzsentrifikációról csak
Ruth Glass 1964-es megnevezése óta beszélünk, de egyre
több szakirodalom reflektál a megnevezés szerzteágazóságá-
ra és tulajdonképpen a történeti kontextusban való tágitásá-
ra. Mindez csak azt jelenti, hogy egy korai, posztindusztriális

[1] Ferkai András
(szerk.): Pest
éptészete a két
világháború között.
Modern Építészettörténeti
Építészettörténeti
és Műemlékvédelmi
Kht. Budapest 2001,
18–19.

[2] Harrer Ferenc:
A Fővárosi
Közmunkák
Tanácsa 1930–
1940. Athenaeum,
Budapest 1941, 77–
78. Lásd Ferkai, 18.

miként is nézett ki
a 19. század
közepétől egészen
a húszas évekbeli
beépítéséig
belső-Újlipótváros:
gyártelepek,
fatelepek, sörfőzdék,
nyomornegyedek

a Váci út mentén
az adómentességgel
támogatott magán
ingatlanpiaci
lakásépítéseknek
köszönhetően
épül be a negyed,
majd eléggé
szórványosan
számolták fel
ipartelepi belsejét

a nagy társadalmi és építészeti ugrás azonban csak a harmincas évekre jön el

dzsentrifikációról már az 1880-as és 1890-es évekbeli Újlipótvárosában is beszélhetünk, ahol a munkáslakosság egyre kevésbé engedhette meg a lakhatást a drága bérleti díjak miatt az amúgy nem túl minőségi beépítésű, zsúfolt munkásnegyedben. A nagy társadalmi és építészeti ugrás azonban csak a harmincas évekre jön el.

- ¶ Akkorra gyűrűzik be a Bauhaus, és akkorra enyhül meg az amúgy konzervatív rendszer a modernizmus ezen ágával.
- ¶ De hogyan is lett tulajdonképpen Újlipótváros a Bauhaus faluja, mikor is a legszigorúbb elvek szerint egyetlenegy építész sem a Walter Gropius vezette weimari/berlini/dessau iskola növendéke volt?³ Úgy, hogy nemcsak Molnár Farkas, hanem az egész magyarországi CIRPAC-szekció⁴ belátja: alapvetően értelmetlen e szigorú definíció szerint kategorizálni. A Bauhaus jelentősége messze túlmutat az éppen Bauhaus-iskolában végzett építész munkásságán. A szellemiség terjedt, a Magyarországon csak vékony rétegeket érintő polgárosodás folyamata feltartóztathatatlanul zajlott, és megjelent a társadalmi igény egy újragondolt lakhatásra, életformára. Nem szabad elfelejteni, hogy Magyarországon ez a polgárosodás meglehetősen szűk körben és főként a városi terekben, leginkább Budapesten zajlott le.⁵ Illyés is ekkorra írta meg a *Puszták népét* (1936), ami lesújtó leírása a magyar vidék feudális állapotainak. Ezzel szemben pedig túlságosan éles kontraszt Budapest a maga vékony polgári miliőjével, és ez az ellentét is táplálja a népies magyar vidék és a polgári, zsidó város sztereotípiáját, megjegyzem, hibásan. De a modernizációs folyamat megindult, és ennek eklatáns helyszínévé Újlipótváros lesz.
- ¶ Lehet, hogy a *Budapest100* idej programjai során bemutatott budai villák talán jobb illusztrációi annak, mit is értett a tér újraszervezésén a Bauhaus iskola, mégis bőven volt lehetőségünk elveszni egy-két pesti bérházban is, vagy megérteni,

[3] Zubreczki Dávid: Budapestn nincs is Bauhaus-ház, csak az ingatlanosok találták ki? *Index*, 2019. április 1.

[4] „A CIAM nemzetközi társadalmi szervezet volt, amely a modern építészeti híveinek az összefogására, a legfontosabb problémák és a legsürgetőbb feladatok megtárgyalására alakult 1928-ban, Svájcban. (...) Nemzeti munkacsoportokat (Cirpac) hoztak létre, s ezek feladatául szabták, hogy a tematikus kongresszusokra felkészüljenek, s bemutassák hazájuk sajátos problémáit, illetve elméleti és gyakorlati megoldásait e problémákra.” In: Ferkaei András: *Molnár Farkas*. TERC Kft. 2011. 190.

[5] A város és a magyar zsidó lakosság reprezentációja a polgárosodásban téma megértéséhez elengedhetetlen olvasmány Gyáni Gábor: *A zsidó avagy a zsidós Budapest*, Szombat, 2009. október 15.

Újlipótváros hol dinamikusabban, hol lassabban, de tulajdonképpen a Nyugati pályaudvar 1877-es, a Vígszínház 1896-os és a Lipót körút századforduló előtti fejlesztésével kezdett Budapest egyik városnegyedévé alakulni.

Újlipótváros beépülésének térképe

Fekete, grafitiszürke, sötétkék: 1880-1919; lila, piros, barna, narancs, citromsárga: 1931-1939; zöld: 1940-1944

Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Új-Lipótváros kiépülése 1920-1944. Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény. Hozzáadott grafikák: Németh Barbara, Süveges Gréta

A Szent István park 1936-ban

Fotó: Málnai Béla. Forrás: Dr. Földeák János-Somogyi Gedeon: Az Új-Lipótváros kiépülése 1920–1944. Budapesti Városepítési Tervező Vállalat, Budapest 1954. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

hogyan lett a szociális lakhatás eszméjéből egy meglehetősen felsőközép-osztálybeli luxus a Bauhaus. Ennek pontos megértéséhez el kell menni az OSA Archívum Centrális Galériájába.⁶

- ¶ A változások iránti társadalmi igény a budapesti polgárságban is felébredt, és az újlipótvárosi terekben érvényesülni és megvalósulni látszottak az új életforma színterei. Ez az az időszak, amikor a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd. Van egy a nagypolgárság vagyontól messze elmaradó, de aránylag jól kereső városi réteg, amelynek tagjai még egyedülállóként vagy párban fogyasztják a kultúrát, kávé, mozi, és többet esznek társaságban éttermekben, mint a családdal otthon.⁷ Ezekre a társadalmi változásokra reflektál az építészet – Európa legtöbb nagyvárosában nagyobb mértékben, míg Budapesten ennek Újlipótváros lett az iskolapéldája. (Itt szintén nem szabad elfelejteni, hogy ekkor indul meg a dolgozó nők tömeges megjelenése miatt többek között a modernizált konyha reformja is: kisebb terekkel, cselédség nélküli megtervezéssel, modernebb felszereléssel.)

a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd

ekkor indul meg a dolgozó nők tömeges megjelenése miatt többek között a modernizált konyha reformja is: kisebb terekkel, cselédség nélküli megtervezéssel, modernebb felszereléssel

mi a kódolt, mégis egyértelmű zsidó élmény a negyedben

- ¶ Hasonlóan egységes stílusban épült be párhuzamosan Újlipótvárossal a Bartók Béla út környéke is, ami pedig elsősorban a keresztény középosztálynak lett a lakóhelye. Az olykor neobarokk, szecessziós és turanista motívumokkal is díszített épületekkel Szentimreváros részben a magyar orientalizmus térbeli reprezentációját is fogja szolgálni. Innen nézve különösen érdekes a mostani Újlipótváros a maga elmúlt száz évével.
- ¶ Újlipótváros zsidó jellegének kódolt egyértelműségéről (coded clarity) szakdolgozatomban értekeztem olyan elméletek felhasználásával, mint Herzfeld *cultural intimacy* fogalma⁸ vagy Loïc Wacquant *urban stigmát* leíró definíciója.⁹ Ezek részletes bemutatásától e helyütt eltekintenek, és az alábbiakban inkább annak kifejtésére szorítkozom, hogy mi a kódolt, mégis egyértelmű zsidó élmény a negyedben.
- ¶ Szakdolgozatom készítésekor csaknem harminc interjút készítettem a negyedben élő vagy sokáig ott élt lakókkal, akik között van dolgozó családanya, orvos, bölcsész, apuka, nagypapa,

[6] Kollektív álmok és burzsuj villák. OSA Galeria Centralis 2019. május 4.–szeptember 15.

[7] Ennek a mindig elfoglalt társasági életnek talán egyik legfontosabb kordokumentuma Gyarmati Fanni naplója. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946 I–II*. Jaffa Kiadó, Budapest 2014.

[8] Michael Herzfeld: *Cultural Intimacy. Social Poetics in the Nation-state*. Routledge, New York & London 1997.

[9] Loïc Wacquant: *Urban Outcasts. A comparative Sociology of Advanced Marginality*. Polity Press, 2008.

Mostanra egészen beépült ugyan Újlipótváros, de a téli mínuszokban legendás a Margit híd–Jászai–Pozsonyi légfolyosóinak találkozása.

fiatal művész és idős vállalkozó egyaránt. A közös bennük az, hogy így vagy úgy, de mindenkinek köze van Újlipótvároshoz, ott él, élt. Abban azonban már sokkal több különbözőség mutatkozott, ki mennyire él benn a lakónegyed bizonyos köreiből, és ezt még inkább átrajzolták a generációs különbségek. Egészen mást él meg a negyed zsidó identitásából a fiatal, harmincas beköltöző családanya, akinek férjén keresztül lesz újra erős kötődése a zsidósághoz, mint az a negyvenes években született vegyész mérnök, aki odaszületett, és kisebb szünetekkel vagy azok nélkül, de a mai napig ott éli az életét, és zsidóságát csak a véletlennek tudja be, mintsem egy a térben újakonstruálandó és a fogyasztási kultúrában is megjeleníthető karakternek.

¶ Egyik interjúalanyom mondta annak kapcsán, amikor a negyed háború utáni zsidóságról beszélgettünk, hogy sok zsidó barátja volt és van a negyedben, de akkor nem eszerint szerveződött oda az élet. Egy másik interjúalanyom, már nagypapa és mellette még praktizáló orvos, olyan találkozóhelyként beszélt a környékről, ahova a barátai, többnyire vezető értelmiségiek, vissza-visszatérnek, miután szétrajzottak a Wekerletelep, Buda, Amerika és Európa különböző tájaira. Amikor a negyed mostani kulturális zsidó hangsúlyairól beszélünk, azt mondja, hogy „per tangens zsidó” a városrész, hogy „legyen egy kis zsidó jelenlét”, de nem feltétlenül az irodalmi közeg zsidó hivatkozásai vagy egy-egy étterem zsidós megjelenésében látja a helyi zsidó identitások esszenciáját.

¶ Egy hirtelen ugrással az idős orvos a bányai gyerekekről¹⁰ kezdett mesélni, az onnan barátságokká alakuló társaságokról, amelyek jelentős része lefedi a mostani baráti körét is. „Nyáron, a nyaralás közben a gyerekek között ez [a zsidóság] nem volt téma egyáltalán. De azért később, amikor föl nőttek, meg téli találkozások idején, ez is volt egy ilyen színezék.” (Az illató 1957-től pár évig táborozott Bánkon.) Az elmondások alapján itt az rajzolódik ki, hogy egy erősen emancipálódott városi

nem feltétlenül az irodalmi közeg zsidó hivatkozásai vagy egy-egy étterem zsidós megjelenésében látja a helyi zsidó identitások esszenciáját

[10] Az úgynevezett bányai gyerekeknek Leveleki Eszter, akkor pályája elején álló iskolai tanárként reformpedagógia módszerek mentén szervezett néhány hetes üdültetést Bánkon 1938 és 1978 között. A tábor általában értelmiségi családokból származó gyerekek közül sokan összeszokott társaságok maradtak, és ezért is vettek nyaralókat Bánkon, tértek vissza szívesen egykori nyári táboraik helyszínére. Innen csörgedezik tulajdonképpen a mai Bánkitő-fesztivál eredete.

társaságról van szó, amelynek a baráti és társas kapcsolatai jelentős része volt zsidó, de nem feltétlenül eszerint szerveződött az élete. És itt formálódik meg az újabb vízvonal az régi és az új nemzedék között, a gyakorlott zsidóságban meghúzott hangsúlyok által.

az újonnan érkezők
más-más családi
környezetből
a negyed valós és
vélt zsidóságában
fedezik fel újra zsidó
identitásukat
és annak gyökereit

¶ Míg az ide születő, úgynevezett őslakos generációknak emancipált tradíciókra fűződött fel a negyedbeli zsidóságélménye, addig az újonnan érkezők más-más családi környezetből a negyed valós és vélt zsidóságában fedezik fel újra zsidó identitásukat és annak gyökereit. (Itt természetesen meghúzódik azoknak a vékony rétege is, akik történetesen zsidók és épp Újlipótvárosban laknak, de elhatárolják magukat a láthatatlan zsidó- és az azzal sokszor átfedésben lévő faluélménytől.)

¶ Ebben a fiatal generációban vannak azok, akik a helyi éttermek között szívesen mennek az exkluzív módon csak Újlipótvárosban vegetariánus *Hummus Barba*, a negyed legkedveltebb és legdivatosabb éttermébe, a *Babkába*, ahol az étlapon olyan közel-keleti ételek is feltűnnek, melyeket a magyar és helyi közönség leginkább Izraelből ismerhet, így például a *hummusz* változatai, a *shwarma*, ami alapvetően az izraeli gyros, vagy olyan desszertek, mint a *csokis babka* vagy a közel-keleti *knafeh* (az étlapon található átírás szerint: *künefe*). Az érdekes mind ebben az, hogy miként lesz a történelmi zsidó dolgokból kortárs izraeli/közel-keleti sláger. Az alapvetően megugró globális turizmus és a zsidó vallási intézményrendszer lokalitása miatt minden, ami a hatodik–hetedik kerületben történik, az javarészt *történelmi zsidó* marad. Ezzel szemben Újlipótváros a Szent István parki *yom haatzmaut* Izrael Állam függetlenségének ünneplésével, a közel-keleti beütésű menüvel, a negyedből egy időben közvetlen iskolabusz indult a *Lauderba* – ezzel mintha a kortárs szekuláris és inkább kulturálisan, mintsem vallásosan zsidó identitások gyűjtőhelye lenne.

De hogyan is lett tulajdonképpen Újlipótváros a Bauhaus faluja, mikor is a legszigorúbb elvek szerint egyetlen építész sem a Walter Gropius vezette weimari/berlini/dessai iskola növendéke volt?

van igény a kortárs zsidó identitás megélésére, de egészen más perspektívából, mint ahogy azt a rendszerváltás óta elmúlt harminc évben megszokhattuk

¶ Mit mond ez nekünk? Talán azt, hogy ezek a rések, amelyekre a fogyasztói kultúra gyorsabban reagál, mint maga a kulturális intézményrendszer, egy olyan szegmensét fedik fel a magyar zsidó társadalomnak, amelyekben van igény a kortárs zsidó identitás megélésére, de egészen más perspektívából, mint ahogy azt a rendszerváltás óta elmúlt harminc évben megszokhattuk.

Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiben fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve

¶ Ezek az apró észlelések azok, amik miatt egyfelől egy bonyolult és egy bizonyos szociális körben használt hivatkozási rendszer a zsidó identitás gyakorlása. Másfelől pedig a városnegyed mint tér evidenciája egyfajta közvetlen egyértelműséget jelent a kódolvasásra és annak használatára. Ezért lehet evidens, ahogy az egykori tulajdonos fogalmazott, hogy a Pozsonyi út egyik legkedveltebb kávézójában az ebédmenü soha nem tartalmazott disznóhúst. Vagy hogy ezzel ellentétben aligha integrálódik az öles betűkkel hirdetett *Jewitalia* a zsidó hivatkozások közé, ellenben a szájhagyomány útján árusított, de annál nagyobb népszerűségnek örvendő kóser barhesszel a kávézóból. Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiben fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve.

a közösség legaktívabb szereplői és alakítói tagadhatatlanul a középosztálybeli anyák

¶ Mindez azonban még mindig csak félig magyarázat arra, hogy egy városnegyed olyan identitást alakított ki az elmúlt tíz-tizenöt évben, aminek már a legkülönbözőbb becenevei is hivatkozások alapjai, viták és élcelődések, összekacsintások tárgya.¹¹ Gondolok itt a *Lipócia*, *Újlipócia*, a *falu* vagy az *Újzséland* kifejezésre. Van itt a zsidó önmeghatározáson túl egy erős közösségi tudat, amely talán sokszor reprezentatívabb az Újlipótvárosi Szülők és Barátai Facebook-csoport virtuális tereiben. Mindenesetre a közösség legaktívabb szereplői és alakítói tagadhatatlanul a középosztálybeli anyák. A csoport legendás problémamegoldó készsége mögött ott van, hogy felnőtt egy generáció, amely családosként nem feltétlenül akarná kivonni magát Pest nyüzsgéséből egy budai csendes zöldövezetbe vonulva, de mégis kitapogatja a maga élhető tereit a Körút északi oldalán, a Duna-part mentén. Egy új, reflektív középosztály lakhelye ez, amely nem áttolja eredetét a harmincas évek Bauhaus-stílussal fémjelzett, akkor

[11] Az összekacsintásról lásd György Péter: *FaluLátó/Falu Pesten, Látó*, 2015. május. <http://www.lato.ro/article.php/Falu-Pesten/3098/>.

Ez az az időszak, amikor a modern, acélvázás bútorok, tetőteraszok és jól kihasznált terek mellett a garzonlakás (csupán konyhafülkés, egyszobás legénylakás) zsánere is terjedni kezd.

nagyon is modern életvitelűnek tartott értelmiség alakjaiban keresni. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a negyed mennyire féltve őrzi a sok itt élt és élő művész, író, értelmiségi emlékezetét. Ha mást nem, annyit biztosan mindenki tud, bárkit kérdezzünk a falun belül vagy kívül, hogy hol lakott Gyarmati Fanni, Radnóti Miklós vagy Kovács Margit.

¶ Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a harmincas években, Zeke Gyula megnevezésével élve, *spontán szegregáció* miatt nőtt meg a zsidó lakosság száma Újlipótvárosban, ami tulajdonképpen már az első világháborútól beálló disszimilációs folyamatok részleges eredménye volt.¹² Úgy ma is nagyban lehet indok a közbeszéd negatív, gyűlöletkeltő hatása miatti közösségformálás, -formálódás az egyszerű egymás mellett élésből. Zsidóságán kívül híres ez a negyed a tudatos tüntetésre járásról, liberális értékeiről. (A baloldallal csak eszmei értelemben és nem pedig a magyar politikai baloldallal való teljes azonosulást érteném, még ha a XIII. kerületi polgármester, Tóth József többszörösen újraválasztott polgármester alakja ezt is sugallja.)

¶ És ha már ez a múltbéli adottság az értelmiség nagy koncentrációjával kulturális tökévé formálódott a beköltöző új lakók által, meg kell említeni, hogy így hagyja nyomatát az 1944–45-ös tragikus múlt is, és alakul kapcsolattá a jelen emlékezés tereiben a zsidónegyeden kívüli Budapesten. A védett házak jelzéseként egy fordított csepp formájú márványlap mutatja az egykori házak múltját. A negyed civil kulturális központjának számító *Láng Téka*, a város legnagyobb judaisztikai témájú könyvesboltja is lehetőséget ad elmerülni a zsidó történelemben, azon túl, hogy legendás találkozóponntá nőtt ki magát tulajdonosának, Rédei Évának köszönhetően. A negyedben számtalan, nem túlságosan ismert holokauszt-emlékmű található, mint a Margit híd lábánál Anna Stein

a védett házak
jelzéseként
egy fordított
csepp formájú
márványlap
mutatja az egykori
házak múltját

[12] Zeke Gyula:
A budapesti
zsidóság lakóhelyi
szegregációja
a tőkés
modernizáció
korszakában
(1867–1941).
In: *Hét évtized a hazai
zsidóság életében.*
Vallástudományi
tanulmányok.
MTA Filozófiai
Intézet Kiadása,
Budapest 1990.

de a legpikírtebb emlékeztető mégis egy Richter-reklám

Égbe kiáltó kerámiakompozíciója 1990-ből vagy a Duna-parti Cionista Szövetség elhanyagolt kavicsgúlája az Újpesti rakpart menti parkban. De a legpikírtebb emlékeztető mégis egy Richter-reklám. A Jászai téren a McDonald's fölötti tetőn a Dunára nézve áll a felirat, miszerint „Richter Gedeon/Rólunk gondoskodik”. Ez nem egyszerűen akkor nyer nagyon keserű jelentést, amikor megtudjuk, hogy Richtert, mint a kor egyik sikeres vállalkozóját és gyógyszerészét a magyar nyilasok lőtték a Dunába, hanem még inkább akkor, amikor felpillantunk a Katona József utca 21.-re, ahonnan elhurcolták őt.

Mindez azt jelenti, hogy Helyszínen járunk. Ahogy Nadas Péter is megírta monumentális regényében házszámokkal, utcanevekkel, beazonosítható padlásokkal és pincékkel, hol vészeltek át a rokonok és ismerősök az ostromot, hogy az Újpesti rakparton hogyan feküdtek elszórva a testek, hogy a szagok beleégnek az emlékezetbe. „...két évvel a holokauszt után a nagyanyám konyhájában mosakodva még senki nem gondolt arra, hogy holokausztot élt volna át. Az ostrom után még sokáig csak pesti szó volt rá, hogy mi történt. Budapesten az ember az ostromban halt meg, vagy az ostromot élte túl. Ezzel a szóhasználattal a budapestiek mintegy a természeti törvényszerűségek kategóriái közé emelték a háborút és a genocidiumot, azaz egy népcsoport szervezett és tömeges legyilkolását. Ostrom. Ez volt rá a főnév és a fedőnév.”¹³

¶ Újlipótváros nem csupán a csodált Bauhaus építészetével, hanem védett házaival, Raoul Wallenberggel is az emlékezés helyszíne, ahol a háborús múlt észrevétlenül csúszott át a következő korszakba, amikor a nagypolgári Lipótvárostól elszakítva a XIII. kerülethez csatolták a negyedet 1950-ben. Ekkor lettek az egykori „zsidó lakások” megfigyelők gyülekezőhelyei majd otthonai, és ez az az éra, amikor Aczél Györggyel csak megerősödött a negyed pozíciója, mint egy elit, de nem a legelitebb helyszíne a városnak Pest és Buda között.

[13] Nadas Péter:
Világító részletek I–II.
Jelenkor Kiadó, 2017.
449–440.

Újlipótváros alapvetően finoman gyakorolja zsidó identitását a kódoltság bizonyos köreiből fogható határán, az egyértelműséget erősen kerülve.

a középosztálybeli
családos
beköltözések
a 2000-es évek
elejére azonban
megváltoztatták
a negyedet

A kilencvenes évekre a park környékét leszámítva nem feltétlenül számított a legkellemesebb helyszínnek, egyes beszélgetésekből kiderült, hogy konkrétan „lefokozásnak” élte meg egy-egy család a belvárosi otthon cseréjét egy Hollán Ernő utcai lakhatásra. A középosztálybeli családos beköltözések a 2000-es évek elejére azonban megváltoztatták a negyedet, és valamelyest megszorongatva az ide beköltözőket az ingatlanpiac is felfedezte magának a környéket, ami a lakásárakat az egekbe röpítette. Ki a Bauhaus-lakás miatt, ki azért, mert ide született és ezt örökölte, ki pedig beköltözőként az itt megmentett rokonokra emlékezve, de valahogyan mindenki kapcsolatot érezhet múlttal és térrel. Szerény feltételezésem, hogy a híres családi-baráti kapcsolati hálókon kívül állók közül is sokan internalizálják a negyed történetét ilyen vagy olyan módon, akár zsidóságra való tekintet nélkül, sokszor inkább polgári hírére hivatkozva.

¶ Összegzésként elmondható, hogy egy nagyon erős társadalmi network határozza meg Újlipótváros identitását, ami nem kis mértékben, de nem is kizárólag zsidó, valamint értelmiségi középosztálybeli alapokon nyugszik. Egészen más szemszögből, de mind a középosztály, mind pedig a zsidó tudat szorosan kötődik a negyed épített örökségéhez, ami már csak nyomokban tartalmazza azt a miliót, amit anno Hoffstätter és Domány tervezett a Duna-partra, de az átlag budapesti kerületekhez képest még mindig az egységesség és izgalmas Bauhaus-ritkaság hatását kelti. Ami különlegessé teszi, hogy zsidó identitásai sokkal inkább kulturális alapokon nyugszanak, és olykor nehezen is megfogalmazható, hogy az inkább ott-honi körben megélt zsidó ünnepek, összejövetelek láthatatlanná teszik ezt a fajta zsidóságot. De a múlt és a fogyasztási kultúra egyvelegéből született egy láthatóság, amelynek jól kódolt jelei vannak, és amely talán a kulturális életben is létre fog hívni egy a negyed identitásainak megfelelően kódolt helyszínt. (Az egyelőre félárbóccal működő, EMIH által szervezett Zsilip egy érdekes kísérlet erre.) Mindezekkel együtt szemtanúi lehetünk annak, hogy bonyolult összetevőkből miként jött létre egy egészen különleges, erős közösségi identitás Pest városában a Duna-part mentén.

az átlag budapesti
kerületekhez
képest még mindig
az egységesség
és izgalmas
Bauhaus-ritkaság
hatását kelti

a múlt
és a fogyasztási
kultúra
egyvelegéből
született egy
láthatóság,
amelynek jól kódolt
jelei vannak,
és amely talán
a kulturális életben
is létre fog hívni
egy a negyed
identitásainak
megfelelően kódolt
helyszínt

Az Ahornblatt étterem a Fischerinsel városrészben, 1973 körül,
elbontása a rendszerváltás után komoly tiltakozást váltott ki
Fotó: Dieter Breitenborn © Landesarchiv Berlin
Az Ephraim-Palais Ost-Berlin. Die halbe Hauptstadt című kiállításából

KOVÁCS DÁNIEL
TÖRTÉNELEM LÉLEGEZTETŐ GÉPEN
BERLIN ÉS A 20. SZÁZAD EMLÉKEZETE

TAligha találni olyan várost Európában, amelyen a 20. század történelme erősebb nyomot hagyott volna, mint Berlinen. A ma 3,75 milliós német fővárosban imponálóan, talán kissé túlzóan is gazdag intézményrendszer szolgálja ki a 20. század hely- és nemzettörténete iránt érdeklődőket. Ezt a különös, disszociatív állapotot azonban erős kettősségek jellemzik. Egyrészt akad, ahol még mindig tetten lehet érní a város hidegháborús kettéosztottságát, másrészt az azóta alapított intézményekre is jellemző a megosztottság a helyi, illetve a nemzetközi célközönség tekintetében.

KELET-BERLIN, AZ ELSÜLLYEDT FŐVÁROS

¶ Az Ephraim-palota rokokó tömbjét, Berlin talán legszebb korabeli magánházát 1762 és 1766 között emeltette II. Frigyes udvari ékszerésze, Veitel-Heine Ephraim a Nikolai negyed egyik sarkán. Aztán elröppent másfél évszázad, és a palota egyszer csak a Harmadik Birodalom nagyszabású terveinek útjában találta magát: a Mühlendamm bővítése miatt 1936–1937-ben elbontották, ám a homlokzat nagyobb része egy majdani rekonstrukció ígéretével raktárba került. A fragmentumok a háború után Nyugat-Berlinben kötöttek ki, majd egy 1982-es csereakció részeként végül mégis visszakerültek Keletre, és Berlin alapításának 750. évfordulójára, 1987-re az NDK újra felépítette a palotát (a környező Nikolaiviertelrel egyetemben) az eredeti helyszínétől alig húsz méterre. Ma az Ephraim-Palais a Stadtmuseum Berlin részeként, ideiglenes kiállítóhelyként működik.

¶ A palota Berlin két meghatározó huszadik századi diktatúrájának emlékét őrzi, és mint ilyen, kiváló helyszín a 2019. november 9-ig látogatható *Kelet-Berlin: Egy fél főváros* című

*a Mühlendamm
bővítése miatt
1936–1937-ben
elbontották, ám
a homlokzat
nagyobb része
egy majdani
rekonstrukció
ígéretével raktárba
került*

az NDK fővárosának 1960-as és 1990-es évek közötti évtizedeire koncentráva, a hétköznapi polgár számára is érthető és megközelíthető módon mutatja be egy elsüllyedt ország elsüllyedt hatalmi centrumát

ideiglenes kiállítás számára. A Stadtmuseum Berlin és a potsdami Leibniz Kortárs Történelmi Központ az NDK fővárosának 1960-as és 1990-es évek közötti évtizedeire koncentráva, a hétköznapi polgár számára is érthető és megközelíthető módon mutatja be egy elsüllyedt ország elsüllyedt hatalmi centrumát. A kurátorok elsősorban a politikai jelszavak és a hétköznapiok között feszülő ellentmondásokat vizsgálták az átlagember nézőpontjából: a lakhatási körülményeket, a fogyasztási és szórakozási szokásokat, meg persze a pártállami léttel együtt járó kötelességeket. Erre remek apropó a kelet-berlini Greifswalder Strasse korabeli panorámaképe, ahol konkrét helyszíneken át ismerhető meg a korabeli élet, a Knaack-Klub „diszkrétjából” a ma már street-foodot áruló, két évszázados Oppen hentesüzleten át az út mentén futó, ma is keleti jellegzetességnek számító villamosig (a nyugati oldal hálózatát 1967-re felszámolták). Természetesen nagy hangsúlyt kap az elpusztult-elpusztított egykori belváros helyén kialakított új központ, a hatalmi centrumként emelt Köztársasági Palotával és a „fehér elefánt” tévétoronnyal, de kifejezetten érdekes azt is megfigyelni, miként változott az állam hozzáállása a korábbi évtizedek örökségéhez, például a porosz állam történelméhez vagy a belvárosi polgárnegyedekhez. A kiállításon szereplő kiváló képzőművészeti munkák közül említésre méltó az agitpropot megreformáló, a ma művészettörténete számára egyszerre lenyelhetetlen és kiköphetetlen Hans Ticha vagy a riportfotográfus Viola Vasilieff, aki saját szülését fényképezte végig 1989. december elsején a berlin-buchi klinikán.

AHOL A HIDEGHÁBORÚ SOSEM ÉR VÉGET

¶ A város két múzeummal is büszkélkedhet, amelyek kifejezetten a Német Demokratikus Köztársaság történelmének, társadalmának és kultúrájának feldolgozására szakosodtak, igaz, némileg eltérő igénnyel és célközönséggel. A városközponti elhelyezésű DDR Museum magánintézményként, az etnológus Peter Kenzelmann kezdeményezésére jött létre 2006-ban.¹

a városközponti elhelyezésű DDR Museum magánintézményként, az etnológus Peter Kenzelmann kezdeményezésére jött létre 2006-ban

[1] Karl-Liebknecht-Str. 1., 10178 Berlin.

a rengeteg
tapintható,
kipróbálható
tárgy, a játékos
ismeretterjesztés
változatossága
a német főváros
egyik, ha nem
legszerethetőbb
intézményévé teszik
a DDR Museumot

a kezdeti hezitálás
és óvatos kritikák
után a berlini
múzeumi szcéna
befogadta
az intézményt,
amelyet 2008-
ban az Év Európai
Múzeuma díjra
jelöltek

ingyenesen
látogatható
a Prenzlauer Berg
egykori sörgyárából
kialakított
kulturális központ,
a Kulturbrauerei
NDK-múzeuma,
amely mind
elméletében, mind
gyakorlatában
a DDR Museum
állami párjának
tekinthető

Itt minden az immerzív és interaktív élményről szól, a kipróbálható Trabanttól, amelyet a szélvédőre vetített Kelet-Berlinen keresztül vezethet a látogató, az élethűen berendezett, ugyancsak fővárosi panellakásig. Az angol–német feliratozás, a rengeteg tapintható, kipróbálható tárgy, a játékos ismeretterjesztés változatossága a német főváros egyik, ha nem legszerethetőbb intézményévé teszik a DDR Museumot, amely méltán szerepel a leglátogatottabb helyi nevezetességek top-listáján. A felszíni popularitás mögött ugyanis jól átgondolt, ötletgazdag stratégia, komoly tudományos munka és több mint 300 ezer objektumot rejtő, részben online adatbázisban is elérhető gyűjtemény rejlik, amelyek a szakmabeli számára is tanulságossá tesznek egy – vagy akár több – vizitet. A kezdeti hezitálás és óvatos kritikák után a berlini múzeumi szcéna befogadta az intézményt, amelyet 2008-ban az Év Európai Múzeuma díjra jelöltek. A DDR Museum publikus arca az 1950-ben született, Kelet-Németországra szakosodott történész, Stefan Wolle, aki a rendszerváltás éveiben a Stasi-akták nyilvánosságra hozásának élharcosaként vált közismertté. A múzeum tudományos vezetőjeként *Kérdezd doktor Wollét!* címmel rövid, szórakoztató videókban válaszolja meg az érdeklődők kérdéseit, legyen szó az NDK konyhájáról, a korszak női politikusairól vagy ifjúsági életéről.

¶ Némileg lokálisabb jelentőségű és szárazabb ugyan, viszont ingyenesen látogatható a Prenzlauer Berg egykori sörgyárából kialakított kulturális központ, a Kulturbrauerei NDK-múzeuma, amely mind elméletében, mind gyakorlatában a DDR Museum állami párjának tekinthető. A *Mindennapok az NDK-ban* című állandó kiállítás 800 tárgy és 200 dokumentum segítségével, valamint mozgóképes anyagokkal mutatja be témáját. Bár hét évvel a rivális intézmény után, 2013-ban nyitották meg, a látogatói élmények terén ez a kiállítás keveset okult az előzményekből; tudományosan viszont legalább annyira elmélyült és igyekvő. A 160 ezer darabot számláló tárgyállomány jelentős része itt is elérhető az interneten, a szűk stábulban működő múzeum pedig évente egy-két ideiglenes kiállítást is bemutat, igaz, ezek ritkán érik el a széles publikum ingerküszöbét.

a csarnokot természetesen alapvetően nyugatnémetek vették igénybe, akik ezen keresztül jöttek a keleti rokonokat látogatni – a keserű búcsú pillanatairól kapta közkeletű, Könnyek Palotájaként fordítható nevét

a Checkpoint Charlie átkelőhelynél található népszerű Mauermuseum

¶ A Museum in der Kulturbrauerei szervezetieseg képez a (szintén a Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland által fenntartott) Tränenpalasttal, ezzel a speciális berlini nevezetességgel. A csarnok eredeti funkciójában határellenőrzés céljára szolgált 1962 és 1989 között, és rövid földalatti alagút kötötte össze a szomszédos friedrichstraßei vasúti megállóval, amely bonyolult átépítések árán határátkelőhelyként, valamint nyugat-berlini metróátszállóhelyként és távolsági vasúti megállóként is szolgált. A csarnokot természetesen alapvetően nyugatnémetek vették igénybe, akik ezen keresztül jöttek a keleti rokonokat látogatni – a keserű búcsú pillanatairól kapta közkeletű, Könnyek Palotájaként fordítható nevét. Az újraegyesítés után a Horst Lüderitz tervezte, a maga nemében színvonalas fém-üveg építmény egy ideig szórakozóhelyként működött, mígnem 2011-től nemzeti emlékhelyként ingyenesen látogatható. Az állandó kiállítás a Kelet és Nyugat valóságai közötti határ mindennapjait idézi meg.

¶ Hasonló, bár tárgyanyagban gazdagabb kiállítással találkozhatunk a Checkpoint Charlie átkelőhelynél található népszerű Mauermuseumban² is, amely alapítását unikális módon egészen 1962-ig vezeti vissza. Ez talán a legismertebb, és biztosan a leglátogatottabb a hidegháborús Berlinnel foglalkozók közül, nagyrészt a jól megválasztott lokáció miatt. Sajátosságai közé tartozik, hogy hangsúlyos a politikai művészettel foglalkozó gyűjteményi részlege, és az intézményt fenntartó Das Mauermuseum-Betriebs GmbH a mai napig aktív közéleti-politikai szerepet vállal. Az alapító dr. Rainer Hildebrandt nevét viselő emlékérmét 2004 óta évente adják át egy nemzetközi bizottság döntése nyomán kiemelkedő emberi jogi eredményekért – a díjazottak között szerepel Yoko Ono képzőművész, Jichák Rabin izraeli miniszterelnök, Bogdan Burosewicz, a Szolidaritás alapítója, Mihail Hodorkovszkij orosz üzletember-filantróp, valamint Magyarországról Pozsgay Imre, Balog Zoltán és (posztumusz) Maléter Pál.

¶ Az egykori keletnémet államalakulat iránti érdeklődést a kiépített intézményrendszer, az egymást érő nosztalgiaabltok és a korabeli emlékeket sorra vevő vezetett túrák mellett a popkultúra is élteti Németországban. Az olyan tévésorozatok,

[2] Friedrichstr. 43-45., 10969 Berlin.

Kelet-Berlin egyik jelképe a gyalogátkelőhelyek lámpájának jellegzetes, kalapos figurája, Karl Peglau formatervező munkája
Fotó: Oliver Ziehe © Stadtmuseum Berlin
Az Ephraim-Palais Ost-Berlin, Die halbe Hauptstadt című kiállításából

mint a kelet-nyugati ellentétre építő *Der Gleiche Himmel* (Netflix) és a *Deutschland 83* (Amazon), illetve a disztópikus Berlinben játszódó *Képmás* (*Counterpart*, HBO) szintén nagy szerepet kapnak ebben. A sokszor kissé karikírozott Kelet-kép mellett azonban ritkán jelenik meg hasonló alapossággal kidolgozva a másik oldal – pedig, „győzelem” ide vagy oda, csaknem harminc évvel az újraegyesítés után Nyugat-Berlin is eltűnni látszik a múlt kódében. Az egykori városközpont a Zoologischer Gartennél gyökeresen átalakulóban, a dzsentrifikáció visszavonhatatlanul elérte az egykori hippinegyedeket, a kulturális intézményrendszert pedig a keleten újjáépülő Humboldt-Forum alakítja át gyökeresen, amiért több múzeum is odahagyja a nyugati Dahlemet. Akit a körülzárt nyugati fél történelme érdekelne, annak jó kiindulópont a három szövetséges nagyhatalom: az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország berlini jelenlétét dokumentáló AlliiertenMuseum. Az intézmény 1998-ban nyitott Dahlemben, otthona az Outpost amerikai mozi 1950-es években emelt, áramvonalas épülete.³ A nonprofit alapítvány által fenntartott, ingyenesen látogatható múzeum számos dokumentumértékű tárgygal büszkélkedhet, a legimponálóbb azonban az egykor a brit Királyi Légierő kötelékében szolgált Hastings TG 503, egyike azoknak a repülőgépeknek, amelyek az 1948–49-es szovjet blokádnál biztosították Nyugat-Berlin élelmiszer-ellátását. Az egykori moziterem kiállítása a háború végével és az azt követő évekkel foglalkozik, széles merítéssel, de elsősorban a katonákkal kapcsolatos ügyekre fókuszálva: az őket fenyegető nemi betegségek brosrájától a felszabadítást hírül adó propagandakiadványokon át a korabeli dzsipig. A repülőgép mellett álló pavilonban az állandó kiállítás a hatvanas-hetvenes évekre koncentrál, és legnépszerűbb eleme annak az amerikai–brit kémalagútnak a restaurált hétméteres szakasza, amelynek segítségével 1955–1956-ban a CIA és a brit SIS több mint négyszázezer szovjet telefonbeszélgetést hallgatott le Kelet-Berlinben. Az alagút 1956-os lelepleződése világbotránynak, a később elfelejtett szakaszok 1997-es feltárása pedig helyi szenzációnak számított – utóbbit már a múzeum irányította.

[3] Clayallee 135., 14195 Berlin.

legnépszerűbb
eleme annak
az amerikai–brit
kémalagútnak
a restaurált
hétméteres
szakasza, amelynek
segítségével 1955–
1956-ban a CIA és
a brit SIS több
mint négyszázezer
szovjet
telefonbeszélgetést
hallgatott le
Kelet-Berlinben

¶ A tervek szerint az AlliiertenMuseum 2020–2021-ben az egykori Tempelhof reptérre költözik át, amely a jelenleginél komolyabb látogatottsággal kecsegtet. A csökkenő érdeklődéssel küzd keleti párja is, amely ma már Berlin–karlshorsti Német–Orosz Múzeum néven működik.⁴ Ez a Wehrmacht számára 1936-ban emelt katonai iskola valóban emlékezetes helyszín: 1945. május 9-én itt írták alá a Harmadik Birodalom katonai vezetői a feltétel nélküli kapituláció dokumentumait. Ezt követően a ház néhány évig katonai központként szolgált, majd 1967-ben megnyílt benne a német föld első szovjet múzeuma. A szó legszorosabb értelmében: „A Fasiszta Németország Feltétel Nélküli Kapitulációja a Nagy Hazafias Háborúban Múzeuma” a Szovjetunió Hadügyi Múzeumának felügyelete alatt jött létre és működött. 1990 után az intézmény sorsát új nemzetközi szerződéssel szabályozták; az 1995-ös újrainvitással kapta mai nevét is. A 2013-ban elkészült állandó kiállítás elsősorban a világégés szovjet területen történt atrocitásaival, azaz a náci Németország háborús bűneivel foglalkozik, az időszaki kiállítások között azonban időnként helytörténeti jelentőségűek is sorra kerülnek.

[4] Zwieseler Str. 4.,
10 318 Berlin.

HELYZET A HARMADIK BIRODALOMBAN

¶ És ha már második világháború: a megosztottság a Harmadik Birodalom történetével és helyi vonatkozásaival foglalkozó intézményekben is tetten érhető. A háborús bunkerben működő Berlin Story Museum elsősorban a külföldiekre, míg a Berliner Unterwelten inkább a német közönségre fókuszál, mindketten unikális látnivalókat kínálva. A Berlin Story Museum⁵ 2010 óta működik, és ma az Anhalter vasútállomáshoz tartozó egykori bunker három szintjén, körülbelül 2,5 órás audiovezetéssel kísérvé mutatja be követhető módon a nácik hatalomra jutását, működésük következményeit és a bukást. A 2017-ben jelentősen kibővített, magyarul a *Hogyan történhetett?* címet viselő állandó kiállítás tucatnyi önkéntes többéves munkájával, addig kevésbé hozzáférhető forrásokat is feldolgozva jött létre, az alapító kiadótulajdonos-újságíró

a Berlin Story Museum 2010 óta működik, és ma az Anhalter vasútállomáshoz tartozó egykori bunker három szintjén, körülbelül 2,5 órás audiovezetéssel kísérvé mutatja be követhető módon a nácik hatalomra jutását, működésük következményeit és a bukást

[5] Schönebergerstr.
23a., 10 963 Berlin.

A rég megszűnt kelet-berlini vidámpark, a Kulturpark Berlin egyik rakétája 1969-ből az Ephraim-Palais Ost-Berlin. *Die halbe Hauptstadt* című kiállításán
© Spreepark, Grün Berlin GmbH. Fotó: Oliver Ziebe, 2019

Wieland Giebel szándékainak megfelelően. A tárlatot egy kritikus „Hitler Disney”-nek titulálta, a közérthetőség hangsúlyos szándéka és néhány populáris attrakció, elsősorban Hitler bunker-dolgozószobájának eredeti méretű rekonstrukciója miatt. (A *Bukás* című, nagy sikerű német filmből közismertté vált enteriőrt eleinte csak vezetéssel lehetett látogatni, mivel az intézmény tartott a heves politikai reakcióktól – ma már plexifal mögött szabadon megtekinthető.) Giebel azonban vállalja a konfliktusokat, az ismeretterjesztés szent pajzsát maga elé tartva – az egyik szobában több tabló foglalkozik például az amerikai History Channel szenzációhajász sorozatával, amely *Hunting Hitler* címmel futott 2015 és 2018 között, állításról állításra cáfolva, hogy a diktátor esetleg túlélte volna az ostromot, és Dél-Amerikába emigrált. Egy csatlakozó épületszárnyban rövid, körülbelül egyórás időtartásra tervezett várostörténeti tárlat is látható, ez a másikkal képest komoly kívánnivalókat hagy maga után.

¶ A Berliner Unterwelten e.V. civil kezdeményezésként jött létre 1997-ben, a német főváros kevéssé ismert föld alatti világának feltárására és megismertetésére. Az első nyilvános sétákat 1999-ben szervezték a Gesundbrunnen metróállomás alagútjaiban. Ma ezek egyikében látható a *Mythos Germania* című állandó kiállításuk, amely elsősorban Harmadik Birodalom Berlinre vonatkozó építészeti és városépítészeti koncepcióival foglalkozik. Hitler és hűséges építésze, Albert Speer egy soha nem látott léptékű vízió mentén alakították volna át gyökeresen a német fővárost, amit a helyszínen a már említett 2004-es film, a *Bukás* számára készített, ám az elveszett eredetit hűen követő nagyméretű városmakett érzékeltet. Emellett az eredeti fragmentumok számát gyarapítják az oranienburgi koncentrációs tábor épületelemei, egy eredeti Speer-kandeláber, valamint az Új Kancellária egy oszloptöredéke.

¶ Ezek a helyek természetesen főként az élményszerű bemutatásra törekednek; sokszor azonban a puszta, száraz tények sokkal megrázóbban közvetítik a kor fordulatait és sorsait. A Topographie der Terrors nevű intézmény a Niederkircherstraße és a Harmadik Birodalom egykori ütőere, a Wilhelmstraße

*ma ezek a falak,
pincék és a rájuk
emelt, 2010-
ben átadott
épület a város
legmegrendítőbb
helyszínei közé
tartoznak*

kereszteződésénél áll, annak a háznak a helyén, amely 1933 és 1945 között az állam legfőbb erőszakszerve, az SS főhadiszállásaként szolgált. Később közvetlenül a telek mellett futott a határfal, így a háborúban elpusztult épületnek megmaradt a betemetett alagsora. Ma ezek a falak, pincék és a rájuk emelt, 2010-ben átadott épület a város legmegrendítőbb helyszínei közé tartoznak. Bár az építkezés nem bizonyult akadálytalannak, hiszen az először kiválasztott, nagynevű Peter Zumthorral való együttműködést anyagi okok miatt meg kellett szakítani, a másodjára kiválasztott fiatal német építész, Ursula Wilms a maga neutralitásában tökéletes keretet alkotott a 20. század talán legmegrendítőbb történetéhez: a náci terrort bemutató kiállításához. Az épületben, valamint az előtte húzódó alagsori falak mentén ingyenesen látogatható tárlat annyira erős, hogy a legtöbb látogató nem is jut el a telek nagyobbik részén elterülő parkba, pedig ez is megéri a rövid sétát. Heinz W. Hallmann tájépítész megőrizte a több évtizedes, hányatott történelem és használat egyes nyomait, sajátos, utalásokban gazdag táji ellenpontot teremtve az épület személytelenségének.

TÖRTÉNELEM A VÁROS TEREIN

¶ Berlinben azonban nem kell feltétlenül múzeumba menni ahhoz, hogy az ember a történelemmel találkozzék. A város tereiben is lépten-nyomon belebotlunk a 20. század nyomaiba – akár szó szerint is. Az egykori falból ugyan már csak körülbelül kétezer méternyi szakasz áll. A legismertebb és leghosszabb szekció az úgynevezett East Side Gallery, amely valójában az egykori határsáv külső zárófala. Ezt még 1990-ben festette ki több mint száz meghívott képzőművész (köztük Gerber Pál, Gyórfy Sándor és Kentaur); jelentős részüket az utóbbi években újralfestették. Ugyancsak fontos emlék a jóval északabbra, a Bernauer Straße mentén álló Gedenkstätte Berliner Mauer – az autentikus maradványok és személyes sztorik iránt érdeklődőknek alighanem ez az érdekesebb helyszín. A belvárosi nyomvonalat emellett 5,7 kilométer hosszan

*ugyancsak fontos
emlék a jóval
északabbra,
a Bernauer
Straße mentén
álló Gedenkstätte
Berliner Mauer
– az autentikus
maradványok és
személyes sztorik
iránt érdeklődőknek
alighanem ez az
érdekesebb helyszín*

A frissen újjáépített Ephraim-palota a Nikolaiviertelben

Fotó: Peter Kießlich, repró: Oliver Ziebe. Az Ephraim-Palais Ost-Berlin. Die halbe Hauptstadt című kiállításából

A Gestapo-székház maradványai, a háttérben a Topographie des Terrors épülete
Fotó: Manfred Brückels, Wikimedia Commons, 2010

egy dupla macskakősről kirakott sáv is jelöli. A teljes Berliner Mauerweg a nyugati városrész egykori határán, 160 kilométer hosszan nyúlik el. Ma ez is kitáblázott turistaútvonal, ahol 29 helyszínen a fal áldozataira is emlékeztetnek.

A Stalin-Allee, illetve a Hansaviertel összevetésével tudjuk megítélni

¶ A Kelet és Nyugat világa közötti különbséget két kiemelt építési projekt: a Stalin-Allee, illetve a Hansaviertel összevetésével tudjuk megítélni. Az ötlet nem a szerző eredetije: ezt tette a Berlinische Galerie kiváló 2015-ös kiállítása, a *Radikal Modern – Várostervezés és építészet az 1960-as évek Berlinjében*, ütköztetve nem csupán a két terület megbízói szándékait, de építészeti elméletét és gyakorlatát is a konkrét példák fényében. Az úttörő kiállítás, amely irónia és nosztalgia nélkül, a történezs és az esztéta semleges nézőpontjából közelítette meg a város párhuzamos világait, izgalmas párhuzamokat tárt fel a látszólag szemben álló felek közt.

A kilencven méter széles bulvár mentén hatalmas, a sztálini szocialista realizmus elemeit német motívumokkal ötvöző lakóházak és középületek emelkedtek; a két kilométer hosszú szakaszon üzletek és éttermek szolgálták a munkásosztály kényelmét, itt állt a Sztálin-szobor is

¶ A generalisszimuszról elnevezett, reprezentatív sugárút felépítése az NDK Nemzeti Rekonstrukciós Programjának zászlóshajója volt 1949-től a keleti oldal lebombázott negyedei helyén. A kilencven méter széles bulvár mentén hatalmas, a sztálini szocialista realizmus elemeit német motívumokkal ötvöző lakóházak és középületek emelkedtek; a két kilométer hosszú szakaszon üzletek és éttermek szolgálták a munkásosztály kényelmét. Itt állt a Sztálin-szobor is, amely – az úttal egyetemben – az 1953-ban kirobbant szovjetellenes zavargások gyújtópontjává vált. Az 1950-es évek végére mind a gigantomán tervek, mind a használt stílus elavultak, így az útvonal utolsó, északi szakasza már modern tervek alapján fejeződött be, és fut bele a szintén a nemzetközi modernizmus jegyében átépített Alexanderplatzba. Érdekes módon a posztmodern építészek körében, a nyolcvanas években az akkor (és ma) már Karl Marx nevét viselő sugárút kifejezetten kedveltnek számított; a rajongók közé sorolható az amerikai Philip Johnson és az olasz Aldo Rossi, aki „Európa utolsó nagy utcájának” titulálta.

¶ A Hansaviertel mindenben a Stalin-Allee ellenpontja. Az 1957 és 1961 között, szintén egy lebombázott városnegyed helyén felépült együttes a modern urbanisztika netovábbja, hagyományos utcák és utak helyett a zöldben elszórt, változatosan

kialakított lakótömbökkel, amelyeket gyalogos sétányok kapcsolnak össze. Az Interbau nevű építészeti mintakiállítás részeként emelt, később szociális lakóházakként hasznosított tömbök a kor legnevesebb nemzetközi mesterei: Alver Aalto, Walter Gropius, Oscar Niemeyer és Egon Eiermann tervei alapján épültek fel. A telep részeként két templom és az Akademie der Künste új székháza is megvalósult (mivel a régi a keleti oldalon maradt). Míg a Hansaviertel épületeibe nem egyszerű a bejutás, a valamivel távolabb található, de szintén az Interbau részeként megvalósult Corbusierhaus rendszeresen megtekinthető. A marseille-i lakógép tanulságait Berlinbe átvittető tömb a modern vizionárius, ám a használók mindennapjait és az urbánus környezetet jellemzően ignoráló látásmódjának talán leglátványosabb berlini példája.

¶ Ha egyetlen helyszínen akarjuk átélni Berlin történelmének ellentmondásosságát, akkor a grunewaldi erdőszélig fekvő Teufelsberg felé érdemes venni az irányt. A nyolcvan méter magas dombocska, német nevével Ördög-hegy, teljes egészében mesterséges képződmény. A náci hatalmas katonai iskola építésébe kezdtek ezen a helyen, nem messze az 1936-os olimpia központi létesítményeitől, de a munkákat sosem fejezték be. A háború után a szövetségesek megpróbálták felrobbantani a romokat, de kiderült: az örökkévalóságnak tervezett hitleri épület-lázálmoktól nem egyszerű megszabadulni. Végül romlerakónak használták a területet – így alakult ki a mai domb, amit aztán befásítottak. A hatvanas évek elején azonban az Egyesült Államok felismerte a dombocska addig rejtőző pozitívumait, és lehallgató állomást telepített rá. Ez egészen a rendszerváltásig működött. A terület ma, az egykori berendezések eltávolítását követően, belépő ellenében szabadon látogatható. A pusztuló betonépítmények és a radargömbök maradványai sajátos egyveleget alkotnak a területet vigyázó művészkollektíva munkáival és a falakat beborító graffitikkal. A felső teraszról, ha hallani már nem is lehet, de ellátni egészen a keletnémet tévétoronyig – alattunk az egész huszadik század. Ha valamiről, erről Berlinben soha nem fognak elfeledkezni.

*végül romlerakónak
használták
a területet – így
alakult ki a mai
domb, amit aztán
befásítottak*

*a pusztuló
betonépítmények
és a radargömbök
maradványai
sajátos egyveleget
alkotnak
a területet vigyázó
művészkollektíva
munkáival
és a falakat beborító
graffitikkal*

Látogatók a Krúdy Gyula utca 11.-ben, 2018
Gyulai Szilvia, Budapest100

SÓKI DIÁNA SZUBJEKTÍVAN A BUDAPEST100-RÓL

„Akkor, amikor a Lenin körútból Teréz lett, és élelmes diákok »A szocializmus utolsó lehelete« föliratú konzervdobozokból csináltak pénzt, élt akkoriban egy asszony a Majakovszkij (akkor már ismét Király) utca 13.-ban, a Gozsdu-udvarban, mely talán Budapest »legnagyobb s legtitkosabb átjáróháza«, egy asszony, aki kövér és rózsaszínű volt, akár egy malacka, mégis mindenki nagyon szerette a környéken, de még Ráckeven is akadt tisztelője, meg Újpesten is, talán a szaga miatt, mert olyan jó szaga volt. Az asszony, aki amúgy egyedül élt, kis fiolákba gyűjtötte a Dunát. Volt neki esti Dunája, hajnali Dunája, tavaszi Dunája, haragos Dunája, zajló Dunája (ezt a jégszekrényben tartotta), volt zöld Dunája, szőke, szürke és kék Dunája, és ki tudná mind felsorolni; ott sorakoztak az ágya fölött egy kézzel faragott polcon, és aki ott járt, az asszony minden tisztelőjének végig kellett nézni a kollekciót.”

Esterházy Péter: *Hahn-Hahn grófnő pillantása*

IKi mint gyűjt, úgy emlékezik – gondolom, s rögtön hozzá is teszem: az is egy gyűjtőtevékenység – bár kevésbé megragadható –, ahogyan belakunk, bejárunk egy várost, megismerjük valamelyik, urbanisztikailag értelmezhető térbeli egységet, s elraktározzuk magunkban a különböző információkat. Lisztázunk az utcaneveket vagy épp a várostérképen, mint egy katalógusban idézzük fel a helyeket, ahol jártunk, ahová menni szeretnénk. Hasonló ez ahhoz, amit Walter Benjamin történelem és tér összefüggéseit taglaló *Passzázatok* című munkájában olvashatunk: „a térben elhelyezkedő helyek a tudás térbeliesített archívumaként is működnek.” (Dánél Mónika–Vincze Ferenc: *Tér*. In: *Média és kultúratudomány*. Kézikönyv, Budapest, 180.)

ISzámomra a városi tér egy olyan „állandó kiállítás”, ahol jól megragadható vizuális elemek jelölik a társadalmilag, közösségleg is értelmezhető történelmi folyamatokat, ahogyan a szubjektív énidőt, saját alakuló, változó identitáskonstrukciónk

Már csak pár alkalom, s a 100 éves tematika ismét értelmezhető mennyiségű épületet jelent, tehát ezt is érdemes már most szem előtt tartani.

referenciapontjait is. A város egy tapintható tér, amelyben az épületeket önmagukban is értelmezhetjük.

¶ A Budapest100 sokféle emlékezési módot mozgat meg azáltal, hogy az egyéni, személyes emlékeket ugyanúgy közösségi, városi térbe helyezi, mint a különböző tudományos (történelemtudományi, építészeti, irodalomtörténeti, képzőművészeti, társadalomtörténeti stb.) diskurzusokat. Mindemellett évről évre változik, hogy a program a városi tér mely pontjainak olvasatát aktiválja, ami a statikus teret dinamikus értelmezési keretbe helyezi.

évről évre változik, hogy a program a városi tér mely pontjainak olvasatát aktiválja

¶ Ez a műfajában és szervezésében is rendhagyó program 2011-ben indult el az OSA (Open Society Archiv) és a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) kezdeményezéseként. Az apropót az OSA archívumának helyet adó Goldberger-ház építésének – vagy ahogyan a szervezők fogalmazzák: „születésnapjának” – 100. évfordulója adta: meghívtak minden más százéves budapesti épületet is, hogy ezzel egy különleges városi ünnepet indítsanak. A kezdeményezés különlegessége, hogy nem csupán intézményeket, de lakóépületeket is megszólítottak a szervezők, hogy a klasszikus kulturális örökséghez kapcsolódó emlékezési gyakorlatot közösségfejlesztéssel kapcsolják össze, és ezáltal új értelmezésre adjanak lehetőséget. Az elmúlt kilenc évben eddig összesen 655 budapesti épület nyitotta meg kapuit a kezdeményezés előtt. A Budapest100 sikerességét jelzi az a három nemzetközi díj – Lebendige Stadt Stiftung, SozialMarie, URBACT Good practice award – és egy hazai díj is (Az Év Önkéntes Programja), amit az elmúlt években ítéltek meg neki.

az elmúlt kilenc évben eddig összesen 655 budapesti épület nyitotta meg kapuit a kezdeményezés előtt

¶ Eddig három alkalommal programszervező és kutató önkéntesként, két alkalommal pedig önkéntes-koordinátorként vettem részt a Budapest100-ban. Épp abban az évben, 2014-ben kapcsolódtam be, amikor a százéves tematikát felülírta az első világháború városépítészeti „lefagyasztó” időszaka.

Ennek okán a főszervezők először a kevés számú épület mellé újrahívták a korábbi években már megszólított, de még nem csatlakozó épületeket, majd 2015-től tematikus programokban, urbanisztikailag is jól értelmezhető városi egységekben kezdtek el gondolkodni. Az első ilyen nagy egység a 130 éves Nagykörút lett, amit 2016-ban a dunai rakpart követett, 2017-ben Budapest terei váltak azzá, majd idén a Bauhaus iskola németországi megalapításának 100. évfordulója adta az apropót, hogy a modern építészeti hatásokat vehessük górcső alá. Már csak pár alkalom, s a 100 éves tematika ismét értelmezhető mennyiségű épületet jelent, tehát ezt is érdemes már most szem előtt tartani.

¶ Mielőtt kitérnék arra, a Budapest100 milyen társadalmilag fontos értékeket képvisel, milyen releváns kérdésköröket érint kutatásával és adatbázis-építésével, ismerjük meg azt, hogyan is működik egy ilyen nagy méreteket öltő, egész várost, sok száz embert megmozgató program.

¶ *Önkéntesség, átjárhatóság, rugalmasság, motiváltság, szakmaiság, lehetőség, dialógus* – számomra ezek a legfontosabb hívószavak. A Blinken OSA Archívum és a KÉK együttműködésében egy összetett funkciójú, önmagát kísérletező laboratóriumként definiáló levéltár és egy, az építészet, az urbanisztika és az épített környezet kérdéseinek közösséghez való viszonyát vizsgáló független szakmai szervezet találkozott. Lényeges, hogy két szakmai szerv, tudományos munkára építő és kulturális kérdésekben is állást foglaló két intézmény az, ami a keretet adja hozzá. Ezek kapcsolódnak a kutatáshoz, szakmaiságot képviselnek, a múlt többretű megközelítésével jelennek meg a város életében, s folyamatosan kortárs kérdéseket járnak körül.

¶ A Budapest100 stábjának központi magját a projektkoordinatorok, kutatásvezetők, kommunikációs munkatársak, a támogató szakmai partnerek adják, ugyanúgy, ahogyan az új és állandóan visszatérő több száz önkéntes, aki szervezőként, kutatóként, fotósként, fellépőként vagy lakóként vállal aktív szerepet egy-egy helyszínen.

¶ Nagyon fontosnak tartom tehát azt, hogy ez a program két irányból építkezik. Egyrészt van egy átfogó, szakmai, tudományos

két szakmai szerv,
tudományos
munkára építő
és kulturális
kérdésekben is
állást foglaló két
intézmény az, ami
a keretet adja hozzá

Pasaréti út 97., 2019
Polinszky Tibor Gyula, Budapest100

a Budapest100 egyik alapmotorja az önszerveződésre képes emberek, intézmények, csoportok bevonása, aktiválása és összefogása éppúgy, mint az, hogy az erre való képességünket felébressze bennünk, megmutassa, hogy meglévő emberi kapcsolataink milyen pozitív változtatásra képes potenciált rejtnek. Ha számokban szeretnénk mérni, akkor idáig összesen 1750 önkéntes adta hozzá lelkesedését, energiáját és szaktudását

épül egy olyan egyedi adatbázis is, amelyben építész, kerület és építettő szerint kereshetővé válnak Budapest épületeinek építési adatai, a ház leírása és sok esetben ezenfelül még más információk is arról, kik élték ott mindennapjaikat, milyen események zajlottak a falak között, mit érdemes tudni az épület és környezet viszonyáról

irányvonal, másrészt a társadalmi aktivitás alulról szerveződő, és jó értelemben, de olykor mégis laikus és amatőr vonulata. Ezt a kettőt összhangban tartani nem kis feladat, viszont annál fontosabb. Az önkéntesség egy olyan társadalmi szerep, amelynek vállalásával elengedhetetlen saját motivációink ismerete, egy magasabb fokú önreflexivitás megléte. A Budapest100 egyik alapmotorja az önszerveződésre képes emberek, intézmények, csoportok bevonása, aktiválása és összefogása éppúgy, mint az, hogy az erre való képességünket felébressze bennünk, megmutassa, hogy meglévő emberi kapcsolataink milyen pozitív változtatásra képes potenciált rejtnek. Ha számokban szeretnénk mérni, akkor idáig összesen 1750 önkéntes adta hozzá lelkesedését, energiáját és szaktudását.

¶ A Budapest100-ba bekapcsolódó önkéntesek a városi ünnepet megalapozó kutatásban és a programszervezésben vesznek részt. A kutatás kapcsán participatív szemléleten alapuló köztörténetírásról beszélhetünk. Az elmúlt kilenc évben a Budapest100 saját módszertant alakított ki, amelyről részletesen olvashatunk a program honlapján. Mivel minden évben változik, mely házakat szólítják meg a szervezők, így nagy szerep jut azoknak, akik vállalják, hogy meglévő kutatói tapasztalataikkal vagy épp a kutatás alapjainak elsajátításával segítik a háztörténetek megismerését, megírását. Ennek a rendkívüli munkának köszönhetően épül egy olyan egyedi adatbázis is, amelyben építész, kerület és építettő szerint kereshetővé válnak Budapest épületeinek építési adatai, a ház leírása és sok esetben ezenfelül még más információk is arról, kik élték ott mindennapjaikat, milyen események zajlottak a falak között, mit érdemes tudni az épület és környezet viszonyáról.

¶ Egy-egy lakóépületet bejárhatóvá tenni már önmagában komoly kommunikációs kompetenciákat, jó szociális készségeket, diplomáciai érzéket és kreativitást igényel. Nem szabad elfelejteni, hogy az intézmények csak a kisebbik részét képezik a Budapest100 nyitott épületeinek. Jó részük olyan lakóépület, ahol a köztértől elkülönített, elzárt terekbe léphetünk. Minden ház esetében az a feladat, hogy az önkéntes tájékoztassa az ott élőket a Budapest100 lehetőségéről.

*Nagy szerep jut azoknak, akik vállalják,
hogy meglévő kutatói tapasztalatukkal vagy épp
a kutatás alapjainak elsajátításával segítik
a háztörténetek megismerését, megírását.*

Bár lakóközösségről beszélünk, valójában a lakók többsége általában nem ismeri egymást, nincsenek különösebben erős kapcsolatok, ismeretségek. Komoly munka leküzdeni az idegenkedést, megismerni a ház viszonyait, megtalálni és bevonni azokat a személyeket, akik aktívan alakítják a ház életét. Amikor egy ház végül eldönti, hogy kinyit a hétvégén, akkor lehet szervezni programokat. Minden program ingyenes, hasonlóan önkéntes felajánlások alapján jön létre. A legjobban akkor működik, ha a kutató és programszervező önkéntes szorosan összedolgozik. Hiszen ezek a kategóriák abszolút rugalmasan átjárhatók, s minden esetben cél is, hogy a házba olyan program kerüljön, amely valamilyen módon kapcsolódik a ház történetéhez, múltjához vagy jelenéhez. Ráadásul a kutató számára értékes forrást jelentenek a lakók, akik elbeszéléseikkel, emlékeikkel, tapasztalataikkal sok információt tudnak adni. Annál az épületnél, amelyik meglátja a Budapest100-ban rejlő lehetőségeket, nagyon sok pozitív változás indulhat el. Gyakran ezen az ünnepen, a felkészülésen keresztül ismerik meg egymást a lakók, ami növeli a bizalmat és a biztonságérzetet, házuk történetét megismerve pedig egészen más szemmel kezdik nézni annak szerkezetét, állapotát, és ebben az esetben az addig semleges terek személyes tereké válnak, az emberek pedig motiváltak lesznek azzal kapcsolatban, hogy óvják értékeiket.

¶ Boris Groys egy helyen úgy fogalmaz: „a múzeumi kiállítások fő forrása épp a történelem szemétdombja.” (Boris Groys: Gyűjteni, gyűjteni. A múzeum szerepe, amikor a nemzetállam összeomlik. In: *Az utópia természetrajza*, Kijárat, Budapest 1997, 65.) Ezt lefordíthatjuk úgy is, hogy a „hátrahagyott holmik” kiválogatásából, rendszerezéséből, elrendezéséből és megismeréséből alakul a múzeum „nyelve”. A múzeumok identitása egyrészt gyűjteményeik szelektáló bővítésével,

*a „hátrahagyott
holmik”
kiválogatásából,
rendszerezéséből,
elrendezéséből
és megismeréséből
alakul a múzeum
„nyelve”*

Bartók Béla út 64., 2019
Perdy-Fazekas Brigitte, Budapest100

*Egy muzeális intézmény számára a Budapest100
a kísérletezés terepéül szolgálhat, olyan platformot
teremt, ahol a falakon kívülre kerülve is lehetőség nyílik
a személyes bemutatkozásra és megszólításra*

*a modern múzeum:
heterogenitások
szimbolikus tere,
a többszólamúságé,
a sokféle érték
és gyakran
egymással
ellentétes felfogásé*

átszervezésével és a gyűjtemény meghatározásával, bemutatásával fogalmazható meg. Másrészt – és az előzőtől nem elválasztható módon – leírható azzal a társadalmi szereppel és feladatvállalással, amit a muzeális intézmények képviselnek és összhangba hoznak azzal, ahogyan szervezik gyűjtőtevékenységüket, amilyen felületeken, formában és értelmezésekkel mutatják be az általuk képviselt tudást, ismeretanyagot. A modern múzeum: heterogenitások szimbolikus tere, a többszólamúságé, a sokféle érték és gyakran egymással ellentétes felfogásé.

¶ Ezekkel a kiinduló gondolatokkal jól kapcsolódik össze mindaz, amit a Budapest100 is képvisel. Egy ilyen program múzeumi perspektívából nemcsak arra fókuszálva szemlélhető, milyen módon értelmezi a teret és a városban élők emlékezetét, hanem úgy is, milyen új szerepeket próbálhat ki ezen keresztül egy intézmény vagy épp egy múzeumi szakember. Egy muzeális intézmény számára a Budapest100 a kísérletezés terepéül szolgálhat, olyan platformot teremt, ahol a falakon kívülre kerülve is lehetőség nyílik a személyes bemutatkozásra és megszólításra, a társadalmi párbeszédbe való bekapcsolódásra. A programon keresztül az intézménynek lehetősége nyílik kipróbálni az önkéntesség rendszerét vagy annak egy új formáját, amelyen keresztül a közösségi tudásteremtés részesévé válhat.

*egy muzeális
intézmény számára
a Budapest100
a kísérletezés
terepéül szolgálhat*

¶ Az elmúlt évek közbeszédében többször helyeződött a fókusz a múzeumot vagy más kulturális intézményt magába foglaló épületre. Felvetődik a kérdés, egy intézmény mennyire az az épület, amelyben működik? Mit jelent egy épület az intézmény számára, s mit jelent az intézmény egy épület számára?

*egy intézmény
mennyire az az
épület, amelyben
működik? Mit
jelent egy épület az
intézmény számára,
s mit jelent
az intézmény egy
épület számára?*

¶ A Budapest100 épp erre a jelentéssel teli kapcsolatra fókuszál, amelyben az épület éppúgy egy intézmény, történet vagy jelenség recepciójának része. A Budapestet ilyen módon

Kék Golyó utca 4., 2019
Polinszky Tibor Gyula, Budapest100

Csalogány utca 26., 2019
Katona Dóra, Budapest100

megmozgató program tehát a város szövetének újfajta megismerését teszi lehetővé egy intézmény számára, amiben jobban megértheti saját, „falakkal határolt meglétének” szerepét, elhelyezkedésének fontosságát, az őt körülvevő várost és személyes tereket. Bár egy múzeum sok esetben nem épülettel tud kapcsolódni a Budapest100-hoz, hanem azzal, hogy jó lehetőséggel, szakmaisággal segíti az önkéntesek kutatását, vagy akár saját tudásával, kompetenciájával támogatja a programot. Ezáltal egy ilyen program áthelyezi a nézőpontokat, kimozdít a megszokott belső szempontrendszerből. Kérdéseket tesz fel, így például: hogyan lehet az épített örökséget, a városi teret, az emlékezetet egységben látni a múzeumi tevékenységgel?

EGY SAJÁT PÉLDA

- ¶ 2015-ben egy olyan, Pecz Sámuel által tervezett, neogótikus stílusban épült házat nyithattunk meg szervezőtársammal, amelyben a híres fotográfusnak, Székely Aladárnak is volt bejelentett lakása és fotóműterme. Egyes feltételezések szerint az sem kizárt, hogy Ady Endre híres könyöklős fényképét ebben a műteremben készítette el Székely. Ennek apropóján hívtuk ekkor el E. Csorba Csillát, aki fotótörténeti és irodalomtörténeti szempontból is kutatta Székely és Ady kapcsolatát. Mellé hívtuk meg Szilágyi Lenkét, jelenünk egyik kiváló fotográfusát, aki maga is készített íróportré-sorozatot. Így valósulhatott meg, hogy két kor portréfotózási szokásairól beszélgettünk egy egészen különleges helyszínen.
- ¶ Egy évben egy hétvégére Budapest városának egy jelentős része olyan élő kiállítótérre változik, amelyben a felületektől kezdve a formák, az egyéni kreatív megoldások, a saját személyes vagy épp elfeledett történetek elevenednek meg, olyan beszélő falakra bukkanhatunk, amelyek teret adnak a személyes véleményformálásnak. Az emberi természet ajtóik mögé belső kíváncsiságának kielégítésén túl tehát sok olyan tapasztalatot szerezhetünk, amelyek eközben a saját városélményünket is gazdagítják, alakítják.

A Kecskemét 650. kiállítás részletei
Kecskeméti Katona József Múzeum

HAJAGOS CSABA

KECSKEMÉT 650

A VÁROSTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSOK ÚJ SZELLEMISÉGE

T2018. december 6-án, a város védőszentjének napján nyílt meg a Kecskeméti Katona József Múzeum *Kecskemét 650.* című, a korábbi helytörténeti kiállításokkal szemben formabontóan új nyelvezettel kommunikáló kiállítása, amely Kecskemét város hat és fél évszázados történetét tárja a látogatók elé.

I „Sem magasság, sem mélység nem rettent.” A Pártos Gyula és Lechner Ödön tervezőpárostól származó jelmondat – amely korábban a kecskeméti Városháza építésére benyújtott pályázat jellegje volt, ma pedig már a Városháza homlokzatán is olvasható – primer vezérfonalat adott ahhoz a kiállítási tematikához, amely Kecskemét mint mezőváros első hivatalos írásos említésének – 1368. október 2. – 650. évfordulójára készült a Kecskeméti Katona József Múzeumban (kurátorok: Rosta Szabolcs, ifj. Gyergyádesz László, Hajagos Csaba, Pánnya István, Szabóné Bognár Anikó). A Cifrapalota teljes földszintjét elfoglaló monumentális identitáskiállítás 21. századi kommunikációs csatornája a várostörténet megközelítését is új kontextusba helyezte, hiszen a korábbiakkal szemben nem kizárólagosan a műtárgyak segítségével igyekezik a híros város rendkívül gazdag múltjának évszázadait bemutatni, sokkal inkább a vizualításra koncentrálna a látvány és az interakció eszközkészletének felhasználásával nyújt segítséget Kecskemét históriájának megértéséhez. Egy olyan történetéhez, amely – méltán mondhatjuk – hazánk történelmében is egyedi, mivel a 150 évig tartó török hódoltság alatt polgárai rátermettségének, fondorlatainak köszönhetően megőrizhette viszonylagos önállóságát. Ne feledjük, a város kezdetben a mindenkori budai pasának a szolgálati khász birtoka volt, amely viszony egészen 1565-ig tartott, ugyanis Kecskemétet ebben az évben már szultáni khász birtokká nyilvánították. A téma, a kiváltság megszerzésének pillanata is megjelenik

*nem kizárólagosan
a műtárgyak
segítségével
igyekezik a híros
város rendkívül
gazdag múltjának
évszázadait
bemutatni,
sokkal inkább
a vizualításra
koncentrálna
a látvány és
az interakció
eszközkészletének
felhasználásával
nyújt segítséget
Kecskemét
históriájának
megértéséhez*

*Pestis, tűzvész vagy az 1911-es földrengés
mind-mind olyan események, helyzetek, ahonnan
a kecskeméti embereknek fel kellett állniuk
és újra kellett építeniük a világukat.*

azon az ifresco technikával készült, grafikai tartalmakat tartalmazó idővonal falon, amely a Mikszáth Kálmán által írt *Beszélő* köntös történetet idézi fel, egyúttal igyekszik felhívni a figyelmet a kiváltságos helyzetnek a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatására, melynek nyomai a 21. században is fellelhetők. Ebben a kontextusban kerül egy térbe a Hunyadi család és Kecskemét kapcsolata, a sókereskedelem és mindelelőtt a városnak a Dél-Erdély és az Északi-tenger között húzódó kereskedelmi tranzit útvonalon betöltött központi szerepe, amely nagyban hozzájárult az áru- és fizetőeszközcseré lokális helyszíneinek, a vásárok és a később megszerveződő kecskeméti piacok kialakulásához.

*a monumentális
grafikai felületen
a 18–20. század
jeles eseményeit
is bemutatja
a kiállítás,
megjelenik a város
kultúrtörténeti
sajátossága,
a „soktornyú város”
és a felekezeti béke:
itt kap kiemelt
szerepet a város
tanító rendje,
a piaristák 1714.
évi kecskeméti
megjelenése*

¶ A várostörténet alakulását befolyásoló, jobbra gazdasági kérdések tárgyalása mellett a monumentális grafikai felületen a 18–20. század jeles eseményeit is bemutatja a kiállítás, megjelenik a város kultúrtörténeti sajátossága, a „soktornyú város” és a felekezeti béke: itt kap kiemelt szerepet a város tanító rendje, a piaristák 1714. évi kecskeméti megjelenése, gróf Koháry István, Kecskemét földesurának személye és nem utolsósorban az a címertörténeti összefoglaló, amely végigkíséri a város szimbolikájának, identitásalkotó elemeinek változását 1354-től egészen a ma is használatos címerig.

*a kiállítás szakmai
alapjainak
lefejtésével
– a korábbi évekhez
képest – komolyabb
digitalizációs
munka vette
kezdét*

¶ Az IT-fejlesztésekben és interakciókban igen gazdag kiállítás digitális tartalmak, grafikák előállításával egyfajta beszámoló is intézményünk szakmai eredményességéről, a múzeumi műtárgyállomány és egyéb gyűjteményi tartalmak digitalizációjának folyamatáról, hiszen a kiállítás szakmai alapjainak lefejtésével – a korábbi évekhez képest – komolyabb digitalizációs munka vette kezdetét. Az eszközpark fejlesztésével olyan tartalmakhoz sikerült bemutatatható, publikálható gyűjteményi anyagot előállítanunk, mint a kiállításban elhelyezett interaktív, távirányítóval vezérelhető érintőképernyős

alkalmazás, amely a Történeti-Néprajzi Gyűjteményben megtalálható teljes várostörténeti képeslevelezőlap-állományt tartalmazza. Az épületek, a viseletek és a városkép változása mellett a város fejlődését, területi gyarapodását bemutató térinformatikai tartalom is megtalálható az érintőképernyővel ellátott felületen, ahol az egyes történeti síkok – több évszázados különbséggel – megfeleltethetők egymásnak.

- ¶ A koncepció kialakításában fontosnak tartottuk, hogy a látogató szereplőjévé váljon a város történetének, átélhető legyenek azok a „mélységek” és „magasságok”, amelyeket az adott történeti korban élő, a kort alakító személyek tapasztalhattak. Pestis, tűzvész vagy az 1911-es földrengés mind-mind olyan események, helyzetek, ahonnan a kecskeméti emberek fel kellett állniuk és újra kellett építeniük a világukat. Tanúságtétel és példamutatás, motiváció a jelenben és üzenet a jövőnek: folytatni az életet a 20. századi diktatúrák, az emberiség ellen elkövetett bűnök után – elég csak a holokauszt 1199 kecskeméti áldozatára, a Szovjetunióba málenkij robotra elhurcoltakra (433 fő) gondolni.
- ¶ Az írógépek csattogása, a szocialista korszak használati tárgyainak jelenléte, az óra kattogása, különös háttérzajok jelzik, hogy nem állt meg az idő, részei vagyunk a várostörténetnek. Az íróasztalnál hagyott cipő, a fogason lógó kabát amellett, hogy lehetőséget nyújt múzeumpedagógiai élmény generálásához, megszünteti a falakon ifresco technikával megjelenő virtuális világ és a jelen közötti határokat.
- ¶ Az adatok, tények, adalékok múzeumi környezetben újszerűnek mondható nyelvezete felhívja a figyelmet a kommunista diktatúra időszakában Kecskeméten elkövetett bűncselekményekre is: a paraszti társadalom felszámolásának eszközeire, a kulákküldözésre, a kommunista terror és kollektivizálás tragédiájára. De közben mégis ott kattog az óra, csattog az írógép

Az írógépek csattogása, a szocialista korszak használati tárgyainak jelenléte, az óra kattogása, különös háttérzajok jelzik, hogy nem állt meg az idő, részei vagyunk a várostörténetnek.

és talán éppen kávét főz a háttérben a felelős kutató, aki ott áll a látogató mellett a kiállítás egész ideje alatt.

¶ A kiállítás utolsó szakaszában a közönség olyan épületek 3D-s nyomtatott változatait láthatja, amelyek vagy soha nem valósultak meg Kecskeméten (például a szecessziós víztorony), vagy a szocialista építészeti örökségrombolás áldozataivá váltak. Ilyen a volt Beretvás-szálloda és a Katolikus bérház, helyükön ma már szocialista stílusú és „modern” épületek állnak: bankok, garzonházak és gyorséttermek, miközben a 19–20. század fordulójának szecessziós építészeti láza annak az „aranykornak” volt a terméke, amelyet méltán sorolhatunk a 650 év „magasságai” közé.

¶ Ahogyan a kiállítás gazdaságtörténeti jelentőségű epizódok kiragadásával kezdődik, záróakkordja is erre koncentrál, a gazdaságfejlődési mechanizmus három sarokpontját emeli ki, ahol újra nagy szerephez jut az interakció. A szarvasmarhatartás, a rideg állattenyésztés mellett külön blokkban utal a kiállítás a szőlő- és gyümölcsstermesztésre, „az Alföld gyümölcsös kertjére”, ahol a műtárgyak között feltűnnek az agrárium tradicionális művelési és tárolási eszköz kultúrájának jeles darabjai. Kajszibarack, barackpálinka és a konzervtermékek jelenléte átvezet az 1950 utáni „váltóátállítás” korszakába, ahol a szocialista öt éves tervek világa zúdul a látogatóra. Éles a váltás, hiszen az 1907 óta működő Gépgyár és vasöntöde egészen 1945-ig jobbra a mezőgazdaságot kiszolgáló ipari termelőegység volt, 1945 után előbb a hadiipar, majd a szocialista lakásépítési láz kiszolgálójává vált a zománcozott öntöttvas kádak tömeges, KGST-piacra történő gyártásával.

¶ Eközben interaktív felületen van mód szemezgetni a Kecskemétet érintő filmhíradó-részletek közül, illetve a virtuális valóság lehetőségeinek kiaknázásával először ebben a kiállításban nyílik lehetőség a századok alatt átalakult Kecskemét utcáin történő barangolásra, ott, ahol az egykori sugárúton ma szökökút van, a VR-eszköz segítségével kajszibarackot vásárolhat a látogató, ha elfogadja a fantázia „felkérését”, amely valójában őt egy szakandragógiai keringőre hívja – egy új múzeumértelmezést teremtve.

külön blokkban utal a kiállítás a szőlő- és gyümölcsstermesztésre, „az Alföld gyümölcsös kertjére”

a virtuális valóság lehetőségeinek kiaknázásával először ebben a kiállításban nyílik lehetőség a századok alatt átalakult Kecskemét utcáin történő barangolásra

múzeumőr

Szilágyi Lenke felvétele

KARÁCSONY ÁGNES

„NEM LETTÜNK TELJESEN VÁROSI LÉNYEK”

INTERJÚ DÜLL ANDREA KÖRNYEZETPSZICHOLÓGUSSAL

TA világ 7,4 milliárd lakosának ma már több mint a fele város lakó. Számuk 2050-re meghaladhatja a 6,3 milliárdot. Urbanistákban nincs kétség: a 21. század a város évszázada. Düll Andrea környezetpszichológus professzor úgy véli: a városiasodással sem lettünk egyértelműen és pusztán városi lények, a természeti történetünk ugyanis sokkal hosszabb, de nem is nem fogunk visszaköltözni kunyhókba, nem engedi a modern társadalom, nem is bírnák el az emberek. Viszont a városi terek át fognak alakulni. Számos mozgalom indult világszerte, amelyeknek mégiscsak azonos céljuk van: nem az autóknak, hanem az embereknek kell városokat tervezni és építeni.

MC: Hogyan definiálja a város fogalmát a környezetpszichológia?

¶ A pszichológiában – bár gondolom, más tudomány is így van vele – nincs egyetlen elfogadott definíciója a városnak. Meghatározása két problematikához illeszkedik. Az egyik a város tényleges léptéke, amely összefügg a másik kérdéssel: van-e városi élményed a térben. Ki mitől érez városias jellegűnek egy települést? Nyilván nem ugyanaz az élmény, mondjuk, Fóton és Rio de Janeiróban vagy Szegeden és Budapesten. Mindebből részben következik: a várost, ha kutatjuk, végül is úgy kezeljük, mint egy viszonylag nagy létszámú – persze az is kérdés pszichológiailag, mit tartunk annak, lehet, hogy már egy embert is soknak érzünk magunk mellett –, városias építészettel rendelkező helyet közigazgatási és egyéb formális kritériumokkal. De pszichológiailag valóban az a kérdés, van-e városélményed valakinek, vagy nincs.

MC: Én azt gondolnám, a város nemcsak fizikai tér, ahol emberek laknak, hanem egyfajta gondolkodásmód is, amely például meghatározó a benne élők világérzékeltetésének és környezetfogalmának kialakulásában.

¶ Ez igaz. Egyértelműen identitásképző a város. Majdnem minden elmélet említi, hogy az emberek meghatározzák magukat a város–vidék dimenzió mentén. De azért mégsem teljesen egyértelmű a város identitásképző ereje, legalábbis pszichológiai értelemben. Hogy valaki városinak vagy vidékinek tartja-e magát,

ezzel kapcsolatban vissza tudunk kanyarodni a városélményhez. Én debreceni vagyok, és mindenki mást, aki nem volt debreceni, vidékinek mondtunk, gondoltunk, ideértve a budapestieket is. Mert az nem a mi városunk. Úgyhogy pszichológiai szempontból ez eléggé összetett kérdés, nincs is igazán feltárva, de itt tényleg a problematika az érdekes, mit lát az ember maga körül, azt városnak gondolja-e, azt a várost vonatkoztatja-e az énjére, és kedveli-e.

MC: Nincs is egységes városi identitás. Két város úgy hasonlíthat egymásra, mint két ember.

¶ Sőt egy városon belül sincs közös identitás. Egy város sorsokból áll, közös vagy privát történetekből, emlékekből. Lakói másként élnek meg a városukat, és ezeken az eltérő megéléseken keresztül másképp teremtik meg azt. Kevin Lynch várostervező, urbanista szerint úgy kell felfogni a várost, ahogyan azt a lakói látják. Ez a „belső kép”, ami alakítja, segíti az „élőhely megtalálását”, amely alapvető igénye minden embernek. Lynch mondta azt is, hogy a városnak meg kell felelnie bizonyos kritériumoknak: ilyenek – sok más mellett – a tágasság, az áttekinthető szerkezet, a közbiztonság, a közösségek kommunikációja. Egyébként viszonylag új attitűdcsoportosítás az urbanofil és az urbanofób, vagyis hogy mennyire városkedvelő vagy sem valaki.

MC: Mi marasztalja mégis az urbanofóbot a városban?

¶ A világban való létünk nem csupán szeretés kérdése. Sokrétűbb annál. A városban lehet több pénzt, munkát szerezni, ami nem teljesen fed át azzal, hogy valaki jó vagy funkcionáló városlakó. Számos kutató foglalkozik a városi élet előnyös oldalával is. John Zeisel szociológus, urbanista a várostervezéssel kapcsolatban hat alapvető szükségletet említ, amelyeket figyelembe kell venniük a várostervezőknek: a városnak mint környezetnek ki kell elégítenie a lakók és a használók biztonságigényét, tájékozódási szükségletét, privátszféra-igényét, szükségletét a társas interakciókra, kényelemigényét és identitásszükségletét.

MC: Herbert Girardet urbanista is számos tanulmányában elemzi az élhető és fenntartható városokat. Ő így fogalmazott: „A város részben autonóm, önálló funkcióval, céllal rendelkező elemek – emberek, csoportok, intézmények, épületek, utcák, övezetek, satöbbi – viszonyrendszerének, kapcsolatrendszerének szuperorganizmusa.”

¶ Komplexebb, tárgyiasultabb világ a város, sokkal több emberi műtermékhez kötött, értem ezen az épületeket, egyéb struktúrákat, amelyeket létre kellett hozni.

Kezdetől itt koncentráltak – egyebek mellett – a modernizáció, a gazdasági, társadalmi fejlődés feltételei, a történetileg felhalmozott tudás eredményei, a kulturális örökség. A város mint társadalmi-környezeti formáció hatékony együttműködési formát biztosít nagy embercsoportok számára. A vidékhez mindig másfajta szervezettség kellett. A várost egészében átfogni szinte lehetetlen, komplexitása felfoghatatlan, feldolgozhatatlan. Ha egy kistelepülésen élő személy nagyvárosba kerül, kulturális sokkot él át, és ha sikerül is eligazodnia, nem lesz átfogó képe a városról, és ez a hiány bizonytalanságot, félelmet is kiválthat belőle. Ha viszont egy nagyvárosi ember egy másik nagyvárosba kerül, felismeri a fő strukturális elemeket, máris rutinosabban közlekedik benne.

MC: Nálunk még mindig úgy tartják: a faluról városba költözés – az életminőséget tekintve – feljebb lépés.

¶ Itt megint a kritériumok jönnek elő. Amíg konkrétan nem a pszichológiáról beszélünk, hanem arról, hogy nincs normális egészségügyi ellátás a városon kívül, meg vidéki helyről nehezen lehet bejutni a városba, addig nem kérdés: egy olyan térben élni, ahol minden van, az az életminőség javulását jelenti. Hangsúlyozom: nem feltétlenül pszichológiailag, mert lehet a világ legnagyobb stresszese, hogy ott él az ember. Ebben az esetben a valódi pszichológiai kérdés az: mit jelent a feljebb jutás, mi az, hogy jó életminőség. Ez kicsit átfed az urbanofób-urbanofil témával: vajon az a jó életminőség, hogy sok zöld veszi körül az embert, ami nem zárja ki a városiasságot, ám mégsem a városiasság jellemzője, vagy esetleg a nagyobb csend, a kisebb létszám a jó életminőség. De lehet, hogy valaki éppen a sűrűséget, a pörgést kedveli – ezzel máris a személy-környezet összeilléshez jutunk –, ott pszichológiailag is életminőség-növekedés állhat elő. Az urbanofilok a nagyvárosi nyüzsgés nélkül nem tudnának már élni. Ők azok, akik úgy érzik, nem jön elég inger csendes környezetben.

MC: A személy-környezet összeillés azt jelöli, milyen a megfelelés, kompatibilitás az egyén szükségletei, motivációi, mentális tartalmi és a környezet lehetőségei, követelményei között. Önnek van olyan városélménye, amely ebből a személy-környezet összeillésből fakad?

Komplexebb, tárgyiasultabb világ a város, sokkal több emberi műtermékhez kötött, értem ezen az épületeket, egyéb struktúrákat, amelyeket létre kellett hozni.

¶ Nekem össze nem illésből van sok. Los Angelesben nem tudnék élni. Noha ez is bonyolult, mert ha valaki több időt tud ott tölteni, akár kényszerből, meg kell teremtenie a személy-környezet összeillést, nem tud mást tenni, különben ki-dobja magából a rendszer, szociofizikai értelemben is. Nekem nagyon sokáig Budapesten is ez volt az élményem, hogy élheteretlen léptékű, zsúfoltságú, beláthatatlan méretű város. Most is jobban vonzódok a kisebb léptékekhez. De azért jól vagyok Pesten.

MC: *Mennyire befolyásolják a félelmeink azt, hogy egy várost élheteretlennek tartunk-e?*

¶ Nagyon. Lynch mondta azt is: a nagyváros a félelmeink tárgya. Az épített környezetben maga a biztonság problémája is egy nagyvárosi problematika. És az átélt biztonság élményének valójában nincs köze a tényleges közbiztonsági adatokhoz. Pont a városélményhez van köze, hogy milyennek észleli az ember a várost, s egy nagyváros nyilván félelmetesebb ingerekkel szembesít például egy lepukkant környékkel, sikátorokkal, gyér utcai világítással, a bizonytalansággal. Sosem látjuk egyben a várost. És ha a várost nem lehet teljesen megismerni, az stresszel. De akár már az is stresszelheti az embert, leszívja az energiáit, hogy új helyre kell eljutnia a városban. Tudjuk, minél jobban ismerünk valamit, annál jobban kedveljük. Az ismerősségi hatás kapcsolatban van a város áttekinthetőségével is. S minél nagyobb a város, annál kevésbé látják át az emberek, és emiatt nehezebben szerethető mint konkrét egész.

MC: *Bizonyos kutatások szerint a városokban a legnagyobb az elmagányosodás.*

Önvédelemből van ez így? Túl akarunk élni a városban?

¶ Létezik ilyen, én is azt gondolom. Számos pszichológiai mechanizmus magyarázza ezt. A fontosabbak közé tartozik a zsúfoltság kérdése. Ha ugyanis túltöltődünk ingerekkel, sodródunk, s idővel már – sokszor nem tudatos módon – azt keressük, miként küzdhetjük le körülöttünk a káoszt, s vehetjük vissza az irányítást magunk felett. Úgy működünk: ha a tér korlátozott, akkor legalább a kontroll érzése legyen minél nagyobb. A környezetpszichológiában a zsúfoltság nem függ kizárólag a jelenlévők létszámától, arról szól: hogyan tudjuk

A környezetpszichológiában a zsúfoltság nem függ kizárólag a jelenlévők létszámától, arról szól: hogyan tudjuk a magánszféránkat szabályozni.

A hamburgi „raktárváros”

a magánszféránkat szabályozni, a személyes térbe milyen impulzusokat engedünk be a külvilágból. A „zsúfoltság élményét” – ez a neve hivatalosan – kiválthatja bármi, amikor nem rajtunk múlik a kontroll, s nem tehetjük azt, amit akarunk. A zsúfoltság érzete miatt állandó készenlétben vagyunk, ami persze nem tudatosul, mert többnyire nem erre figyelünk, csakhogy ettől még leszívja az energiáinkat, diszharmóniát és kimerültséget okoz bennünk.

MC: Ha semmi mást nem csinálnánk egész nap, csak ülnénk a Vörösmarty téren, akkor is elfáradnánk?

¶ El. Feldolgozhatatlan, amennyi inger éri az embert. Észre sem vesszük, ahogyan elhasználjuk az energiáinkat egy nagyvárosban. Gyakran azok sem tűnnek fel nekünk az utcán, akik segítséget kérnek esetleg tőlünk. Sokan egyszerűen elmennek a hajléktalan mellett, nem veszik észre az ismerősöket az utcán, de ez nem feltétlenül közönyből, figyelmetlenségből fakad, hanem abból: az ember visszahúzódik, védekezik, „kikapcsol”, hogy a mentális energiáját megtartsa.

MC: Az urbanizáció kapcsán négy szakaszt szoktak említeni a kutatók: a „városrobbanást”, majd a „szuburbanizációt” – a menekülést a városi zsúfoltságból –, aztán a dezurbanizációt, amelyben ismét előnybe kerül a vidéki életforma, a negyedik szakasz a reurbanizáció, a központi, történelmi városmag felélesztése akár luxus-lakókörnyezet létrehozásával. Utóbbira példa a hamburgi Speicherstadt, ahol az üres raktárakból irodaházakat, lakásokat és művészeti galériákat hoztak létre. Nekem úgy tűnik, már egy ötödik szakasz is elindult, legalábbis egyre több városlakó felteszi a kérdést, miért nem úgy viselkedik a város, mint egy természeti környezet, miért nincs több zöld?

¶ Pszichológiai nézőpontból én egy ingának látom ezt. Ugyanakkor nem csak pszichológiai kérdés, hogy nem lettünk városi lények: erre nyilván nem elég az evolúciónak háromszáz év. A 18. századtól indult el a mai értelemben vett városiasodás nagy közlekedéssel, népsűrűséggel, később a vertikális építkezéssel, tehát mindazzal, ami a nagyvárosokat terheli. Ennyi idő alatt a biológiánk, az idegrendszerünk, az agyunk, a pszichológiánk nem tudott átalakulni, sokkal hosszabb a természeti történetünk. Másrészt a város soha nem lesz természet. Vagy ha az lesz, akkor megszűnik a jelenlegi értelemben vett városnak lenni. Az utóbbi időben valóban egyre többet hallani például az „urban green” fogalmáról, a városi zöldről, aminek mást kell tudnia, mint az érintetlen őserdőnek vagy épp a Hortobágnak. Jó példa erre a New York-i Paley Park, amelyet az Egyesült Államok legszebb városi parkjának mondanak: kialakítása példaértékű, hogyan

New York, Paley Park

lehet egy kis területen, a városi nyüzsgésben, a betonba ékelve egy oázist létrehozni vízeséssel, fákkal, tágas terekkel. A városban ilyen léptékben kellene gondolkozni. A városi zöld nagyon sok mindenben jó, ugyanakkor nem fog feloldódni a város a zöldben. Ezen kívül egy új térfajta is megjelent, amit ne felejtsünk el: a virtuális terekkel rengeteg dologtól tehermentesül a város, előbb-utóbb bizonyos vásárlási funkciók kikerülnek a valós terekből, megjelennek az önvezető autók is. Más lesz a térhasználat, máshogy találkozunk, másként közlekedünk majd. Minden változóban van, és nem a természet az egyedüli megoldás. Azzal együtt, hogy a természet iszonyú fontos. Számos kutatás arra jutott: a zöldebb környezetben élőket kevésbé viseli meg a mentális fáradtság, az ingerlékenység és az agresszió is alacsonyabb szinten maradt náluk, mint a természettől elzártabb épületekben lakóknál. A városi életminőséget is csodásan javíthatja a természet, jó hatással van ránk, ezt szintén kutatások egész sora igazolja. De már nem fogunk visszaköltözni kunyhókba, nem engedi a fogyasztói társadalom, nem is bírnák el az emberek.

MC: Milyen fontosabb várospszichológiai kutatások vannak jelenleg?

¶ Csomó tudott dolog finomra hangolása zajlik a kutatásokban. Az említett „urban green” nagyon megy most, hogy mit is jelent pontosan a városi zöld, egy városi park, ami összefügg a városi biztonsággal, amely szintén fontos kutatási téma. Merthogy nem igaz, hogy „minél zöldebb, annál jobb”. Persze látszólag a növények mennyisége „kimaxolja” a jó érzést, de ha ez egy dzsumbuj, s nincsen meg a száznyolcvan centiméteres átlátás a fák törzsei között, akkor inkább negatív érzelmeket, félelmeket vált ki egy park. Jelentősek a participatív kutatások, hogyan lehetne bevonni a lakókat a városok megújításába. A virtuális struktúrákat is sokan kutatják. Ami nem történik, pedig nagyon kellene, az a smart szféra pszichológiai kutatása. Egyre többen beszélnek a smart cityről, ám sajnos hiányzik belőle a pszichológia. Konkrét kérdés például: ha egy önvezető autóban ülök, mit fogok csinálni? Hogyan befolyásolja a mentális térképemet, a kapcsolataimat, ha nem én vezetek, vagy nem egy ember mellett ülök utasként. Ez alapjaiban borítja majd, amit eddig tudunk a városról. És nincs kutatása.

MC: Ön szerint milyen az ideális város?

¶ Nem tudom. A kutatások valamikor a negyvenezer főt tartották ideálisnak, ma már százezer fővel is eléggé jól élhető lehet a városi közeg. És itt már a Slow and the city környezettudatos mozgalomnál tartunk, amely Olaszországból indult

Az utóbbi időben valóban egyre többet hallani például az „urban green” fogalmáról, a városi zöldről, aminek mást kell tudnia, mint az érintetlen őserdőnek vagy épp a Hortobálynak.

1999-ben. Célja, hogy a városi lét tempóját emberléptékűre lassítsa, hogy a városlakók jobban megismerhessék a közvetlen környezetüket és a helyi értékeket, ezáltal magukénak érezzék a városukat, és vigyázzanak rá. Itthon Hódmezővásárhely lett az első „lassú város”, és nem voltak egyöntetűen pozitívak a helyi vélemények a „slow-ságukkal” kapcsolatban. Az emberek úgy érezték, a slow city elvei visszafogják a várost a fejlődésben. Amivel én nagyon egyetértek, az az „új urbanizmus”, amelynek a koncepciója az egész világon egyre népszerűbb a városfejlesztésben. Ez is egy mozgalom, az Egyesült Államokban indult. Egyik fő tényezője a belátható, könnyen megközelíthető, összekapcsolható közösségek és környékek létrehozása, hogy gyalogosan elérhető legyen sok minden a lakóterületről. Átalakul így a környék fogalma. Az új urbanizmus nagy jelentőséget tulajdonít az egy környéken élő sokféle csoportnak – különféle életkorú, jövedelmi szintű, háttérbeli, etnikai hovatartozású és kultúrájú emberek közösségében gondolkodik. Egyetértek abban is, hogy ne legyenek szegregátumok, legyenek vegyes lakóterek. A mozgalom képviselői azt hirdetik: nem az autóknak, hanem az embereknek kell városokat tervezni és építeni. Fontos elvük a környezetbarát, fenntartható városfejlesztés, amelyben a harmonikus élet szempontjából sorsdöntő az „épületek közötti élet”. Ugyanilyen fontosnak tartom az emberek bevonását, részvételét a tereik formálásában. Ilyen nekem az ideális város, az élhetőségtől lesz újjászervezett.

DÚLL ANDREA Prof. Dr., Sapere Aude-díjas környezetpszichológus, az MTA doktora, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának dékánhelyettese, a Szervezet- és Környezetpszichológia Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék egyetemi tanára. A Magyar Pszichológiai Társaság Környezetpszichológiai Szekciójának alapító elnöke, a környezetpszichológia hazai meghonosítója. 2016-ban a Magyar Érdemrend lovagkeresztje (polgári tagozat) kitüntetésben részesült. Előadásai, kutatásai multidiszciplináris irányba mutatnak, így több egyetem doktori iskolájában oktató és témavezető (BME, PTE, ELTE).

Szilágyi Lenke felvétele

KARÁCSONY ÁGNES

EKF: NEM KITŰNTETÉS, HANEM ÖSZTÖNDÍJ

INTERJÚ MÉHES MÁRTONNAL A KULTÚRA FŐVÁROS AIRÓL

IAz athéni repülőtéren kezdődött minden még a nyolcvanas évek elején. Melina Mercouri görög kulturális miniszter kifakadt francia kollégájának, Jack Langnak, mennyire hiányzik az európai városok közötti együttműködés, senki nem ismeri a másik értékeit, létre kellene hozni erre egy programot. A francia kulturális miniszter egyetértett. Már akkor is azt gondolta: „Európa kulturális lesz, vagy nem lesz többé.” 1985-től – Mercouri ötletére – elindult az Európa Kulturális Városa program, amely idővel Európa Kulturális Fővárosává (EKF) változott. A magyar városok közül elsőként Pécs viselhette a címet 2010-ben. De tavaly az is eldőlt: Veszprém – és hozzá kapcsolódóan a Balaton – lesz a 2023-as EKF Pályázaton nyertek. Öt év alatt kell megvalósítaniuk a koncepciójukat. De mit is jelent az Európa Kulturális Fővárosa titulus? Pusztán egy megtisztelő cím? Vagy átformálja a városról való gondolkodást? Méhes Márton nemzetközi kulturális menedzser egy időben a pécsi EKF művészeti direktora volt, majd a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója, az utóbbi években pedig számos európai kulturális programban, köztük EKF-projektekben vett részt meghívott szakértőként.

MC: Van még értelme vagy jelentősége az Európa Kulturális Fővárosa programnak?

¶ Persze. Ez nem kérdés.

MC: Számomra mégiscsak az – miután pécsi beszélgetésünk előtt körbejártam Pécsét.

Nyilván az EKF kapcsán létrehozott intézmények megvannak, ám alapvetően hiányos a városmarketing. Kis helyen is el lehet tévedni, nincsenek eligazító táblák, információk, nem él a város nyáron, amikor az egyetemisták hazamennek. Mintha az EKF egyszeri lehetőséget jelentett volna, s a kulturális alapú városfejlesztés továbbgondolása lényegtelenné vált. Pedig, feltételezem, tartós az EKF-cím, amely később is irányt adhat egy városnak. Rosszul gondolom?

¶ Nem. De szerintem a Kodály Központ, a Zsolnay-negyed, a Tudásközpont önmagukért beszélnek, mindenki szereti ezeket az intézményeket városon innen és túl. A többi meglátással nem tudok vitatkozni, annyit mégis hozzáteszek: remélhetőleg valóban konszolidálódott a város tetemes adóssága. Másfelől:

éppen jövőre, 2020-ban lesz tízéves a pécsi EKF, jó alkalom nyílhat arra, hogy akár nemzetközi fórum keretében új kulturális víziót fogalmazzon meg a város. Mondok rá példát. Az EKF folyamatában a „legacy”, az örökség az egyik fő bírálati szempont: minden pályázatnak tartalmaznia kell, mi lesz az EKF éve után a várossal, kik viszik tovább az EKF-hagyatékot. A frízöldi Leeuwarden 2018-ban volt kulturális főváros. Most megalapították a Leeuwarden 2028 projektet, folytatják a dolgot, továbbra is tesznek bele pénzt, lépnek előre. Szponzorai is megmaradtak, mert ők is nyertek – nem pusztán marketingszempontból – az EKF-programon. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a pályázat kiírói, tehát az Európai Unió különféle intézményei a jelenlegi periódusra – amely 2020-tól 2033-ig szól – alapvetően megváltoztatták a kritériumokat a cím odaítéléséhez, amit jelentősen befolyásoltak a tapasztalatok. Amikor Pécs pályázott, jellegzetesen kulturális alapú városfejlesztés volt a szlogen egész Európában. Voltak jó, jobb, és kevésbé sikerült példák. De valahogy mindenki építeni akart, a kulturális innováció részének tekintették a „hardvert”, az épületeket, hogy helyük legyen a kulturális rendezvényeknek, kezdeményezéseknek. Ez megváltozott. Ma az az álláspont: aki építkezni akar, oldja meg, forduljon a saját városvezetéséhez, tartományához, kormányához, pályázzon uniós pénzekre, alapokhoz, ne terhelje a pályázatot infrastrukturális beruházásokkal. Alapvetően a „szoftver” vált lényegessé, annak kialakítása.

MC: Kicsit ugorjunk akkor vissza a kezdetekhez. 1985-höz. Az Európai Unió Tanácsa Melina Mercouri görög kulturális miniszter – színésznőből lett politikussá – javaslatára indította el ezt a programot, amelynek ötlete Athén repülőterének várójában született. Onnan nézve a mába: vannak kulturális, városi, társadalmi, európai mérföldkövei az EKF folyamatának?

¶ Abszolút. A program – mint egy élő organizmus – folyamatosan alakul, fejlődik. Az első szakasza 1985-től 2000-ig tartott. Úgy hívták eleinte, hogy Európa Kulturális Városa. Idővel átnevezték Európa Kulturális Fővárosává. A millennium időszak fordulópontra jelentett: 2000-ben egyszerre kilenc városnak ítelték oda a címet. Sokan jelezték akkor, ha ez így folytatódik, az EKF-cím hamar csak egy érték és gondolat nélküli olcsó plecsni lesz. Utólag persze lehet azt is mondani, hogy ünnepi év volt 2000, belefért a kilenc kulturális főváros. Utána azonban komolyabbra fordult az egész, ami érintette már Pécsét is. Nem ajándékba kapta a város a címet. Szigorú pályázat volt, erős szakmai zsűri értékelt. Lehet kritizálni a mai helyzetet, de a pécsi pályázat nem egyszerűen egy vállalható anyag volt, hanem európai színvonalú program, Pécs kulturális, művészeti,

tudományos körei tették össze hozzá a tudásukat, és bevonták a nyilvánosságot is. Egyébként Melina Mercourinak az volt a gondolata, hogy a címmel szép, kulturális örökségben gazdag, érdekes európai városokat jutalmazzanak. Eleinte keveset is kellett ezért tenni, majdhogynem önmagáért kitüntették az adott helyet. Ehhez képest is volt egy fordulópont, amikor 1990-ben Glasgow kapta a címet Skóciában. Egy csúnyácska ipari város. Nem olyan, mint az „elődök”, akár Athén vagy Heidelberg. És Glasgow nagyon sikeres EKF lett.

MC: Tény: az EKF-cím megfiatalította a hanyatló, magas munkanélküliséggel sújtott Glasgow-t, amely ma már igen kedvelt úti cél. Vagy ott van Antwerpen, ahol 1993-ban az EKF-program segített megátolni az erősödő szélsőséges politikai tendenciákat. A város pedig ma egyet jelent a kreativitással.

¶ Azt hiszem, Glasgow volt az első olyan EKF is, amely bevette a cím elnyerésének lehetőségét a hosszú távú gazdasági és városi regenerációs stratégiájába.

MC: Ezt követően válhattak meghatározóvá a posztindusztriális kezdeményezések? Gondolok itt például Essenre és a Ruhr-vidékre.

¶ Igen. Az EKF második „fázisában” már olyan városok nyerték el a címet, amelyek korábban nem feltétlenül számítottak kulturális központoknak. Az ilyen helyszínek rögtön úgy gondolkodtak: az EKF lehetőség is a kulturális alapú folyamatos fejlesztésekhez. Kiemelkedő példának tartom Lille-t is. A franciaországi iparváros 2004-ben lett EKF, szintén eléggé lepusztult és elfeledett volt. A kultúrán keresztül tudta magát újrapozicionálni. A Pécs körüli időszakból Linz még fantasztikus példa. 2009-ben viselte ezt a címet. Az osztrák viszonyokhoz képest meglehetősen lenézett iparváros volt, sűrű zóna. Nekem mindig azt mondták az osztrákok: Linz az a város, amely mellett elmegyünk az autópályán Bécs és Salzburg között. Ma pedig – láss csodát – Linz egy kortárs kulturális város. Célzottan érkeznek ide alkotók, turisták. Akkor már öt évvel korábban megszavazták az EKF-címet, hogy a városnak legyen ideje felkészülni az adott esztendőre. Linz először is önreflexíven állt a saját történelméhez, a náci múltjához, az ipari történetéhez. Indítottak a Kulturhauptstadt des Führers című

Ma az az álláspont: aki építkezni akar, oldja meg, forduljon a saját városvezetéséhez, tartományához, kormányához, pályázzon uniós pénzekre.

kiállításal. Hitler ugyanis azt mondta: kedvenc városát, Linzet fogja megtenni Európa kulturális fővárosává, és terveinek egy része akkor meg is valósult a Duna-parton. Nehogy azt gondoljuk, hogy 2009-ben mindenkinek tetszett ott a szembenézés. De a többség szükségesnek találta, vagy előbb-utóbb belátta, hogy jó hatása van. Ezzel párhuzamosan kezdték szisztematikusan felépíteni a kortárs művészet, kultúra jelenlétét a városban, és erre felkészíteni a lakosságot. Ha ma elmegy oda valaki, minden sarkon belefut valamilyen galériába, installációba, híres vagy kevésbé híres művekbe. Megteremtették a kortárs élő várost. Óriásit lépett Linz.

MC: Térjünk vissza a mostani EKF-időszakhoz. Említette, a „szoftver” a lényeges, nem a beruházások. Mit ért ezen?

¶ Az EKF-program ma sokkal inkább szociális integráció, minél szélesebb rétegek bevonása a kultúrába. Méghozzá úgy, hogy ez már kevésbé kitüntetett cím, igazából ösztöndíjnak lehet nevezni. Megadják a lehetőséget egy városnak, hogy saját magán dolgozzon.

MC: Nem is ad hozzá több támogatást az Európai Unió, mint korábban?

¶ Nem. A Mercouri-díj, azaz Mercouri-jutalom, mert ez a hivatalos neve, inkább egy bónusz, 1,5 millió euró, amelyet közvetlenül az EU ad. Nem változik az összeg, mindegy, mekkora a város, melyik országban, mindegyik megkapja a cím elnyerésével, de csak a megvalósítás évében. Eddig nem volt rá példa, hogy megvonták volna az összeget, még akkor sem, ha kritikusan szemlélték valahol egy EKF-projekt alakulását. Csakhogy ez fényévekre van egy kulturális főváros teljes büdzsájától. A linzi költségvetés 60 millió euró volt, Marseille-ben 2013-ban és Wrocławban három évvel később ennél is jóval magasabb. Ausztriában, ahol van regionális szint, hármass megosztás működött a költségek terén: a város, a tartomány és a központi kormányzat beletette a maga részét, és ebből egy biztonságos projektet lehetett összerakni ott. Ahol ez nincs, nehezebb a helyzet. Ugyanakkor ez az összeg hat évre szól, és a több száz program mellett a menedzsmentet és a marketinget is tartalmazza. Soknak tűnik, pedig például Veszprém tervezett büdzséje esetében annyi pénzről beszélünk – még egyszer: hat év időtartamra –, mint amennyi például a Sziget Fesztivál idei költségvetése.

Piran városa a szlovén Isztrián

MC: *Emlékszem, a pécsi EKF időszakában – 2005-ben nyerte el a címet, hogy 2010-re megvalósítsa a koncepciót – a „kreatív ipar”, a „kreatív város” volt az európai szlogen. Ma a „smart city” a trendi. Igazodni kell ezekhez a fejlesztési fogalmakhoz?*

¶ Először is a városoknak erős saját – kulturális, politikai, satöbbi – identitásuk van. Ez az EKF-program sikerének az egyik mozgatórugója. A városok ambiciózusak, szeretnek ebben-abbban versenyezni, mivel számos területen képesek önálló politikát „csinálni”. A „kreatív város”, a „kreatív ipar” tökéletesen kifejezésre jutott a pécsi Zsolnay-negyedben, amelynek van egy óriási szellemi öröksége, és amely persze beruházást is jelentett, hiszen fel kellett újítani az egészet, kialakítani az új tereket az új funkcióknak. Modern gondolkodásnak számított akkorig, hogy különféle funkciók kerültek bele. Nem pusztán egy kulturális negyed jött létre, ott van benne az egyetem, egy planetárium, gasztronómiai helyek. Különböző csoportok együttélését, valamilyen interakcióba lépését segíti. Tehát a Zsolnay-negyed voltaképpen az, amit a kreatív ipar jelent, amelyet abban az időben kezdtek felértékelni. Akkor jöttek az első statisztikák, hogy a kulturális ipar – a fotótól a filmen keresztül a divatig, dizájnig – a GDP-ben észrevehető hányadot tesz ki bizonyos országokban. A Zsolnayban működik egy kesztyűmanufaktúra, a Zsolnay-porcelán látványmanufaktúrája is. Aki idejön akár Ausztriából, Németországból néhány napra, és körülnéz a Zsolnayban, azt mondja, igen, az az EKF szellemisége, klassz. Ám vannak hiányosságok, amelyeket mi tudunk. Esett szó róla, hogyan lehetne szorosabban bekötni a negyedet a városba bicikliúttal, sétaúttal. Jelenleg egy négysávos út dübörög ott. És közben eltelt tíz év.

MC: *Mondta az imént, az EKF ma már inkább egyfajta ösztönzést jelent.*

¶ Annak belátására, elfogadására: a kulturális ágazat egyenrangú szektor a társadalom életében. Az előbb említette Antwerpen példáját. Valóban, a kultúra problémák megoldására képes. Egy közösség a kultúra eszközeivel bizonyos válaszokat jobban meg tud fogalmazni. Ma egy EKF-pályázat ott kezdődik, hogy szakemberek és a helyiek felméri, mik az igényei az ott élőknek, mire van szükségük, arra milyen kulturális válaszok lehetségesek. Az ösztönzés arra is irányul: a kultúra, a kulturális projektek segítségével hogyan lehet a történelmi érzékenyítéstől a rossz reflexek, beidegződések, előítéletek leküzdésén keresztül akár a szociális problémák kiegyenlítéséig csomó területen lépni. Többéves folyamatról beszélünk, nem egy tűzijátékról, hiszen öt évvel korábban indul a fejlesztés, és ez igazolta a hozzáfűzött reményeket, ugyanis nagyjából ennyi idő kell ahhoz, hogy egy város összeszedje magát. Nemrég beszélgettem egy német

pályázó város szakértőjével, és megjegyezte, az EKF-ben egy városnak végül is olyasmit lehet csinálnia, amit minden városnak magától kellene megtennie. De sokszor nem teszi, és így – adott esetben – az EKF-be kapaszkodik, vagyis a kultúra segítségével fog hozzá az alapvető változtatásokhoz, amit egy pozitív közösségi cél, élmény – a cím elnyerése – köntösébe bújtat. Ebből a szempontból a politikának, leginkább a helyi politikának is motiváció lehet, ha megértik: nem arról szól az EKF, hogy kapnak egy szép címet díszoklevéllel, amelyet betesznek a vitrinbe, és nézik majd.

MC: *Az EKF szellemisége képes a kultúra és a város fogalmát is újradefiniálni?*

¶ Legalábbis új tartalmat ad neki. A magam példáját tudom mondani. Nekem tényleg az a legnagyobb felismerés, hogy el lehetett odáig jutni: a kultúra egy problémamegoldó eszköz, amely révén segíthetnek az emberek magukon és egymáson. Vagyis a társadalmi fejlesztés eszköze. Ezért jó esetben meg is változtatja a városról való gondolkodást. A város a közösségek – etnikumok, különféle vallási csoportok, generációk, nemek és még sorolhatnánk – közötti kapcsolatok élő hálózata. Pécs kapcsán nyilván senki sem csodálkozott a nemzetközi zsűriből azon, hogy új koncerttermet szeretne felépíteni a város. Ez a mostani EKF-koncepcióban nem lehetne elsődleges cél. Nem egyszerűen finanszírozás szempontjából – mert mi van, ha nem készül el időben, képes-e fenntartani a város a jövőben, és így tovább –, hanem ma sokkal inkább része a koncepcióknak, pályázatoknak egy, mondjuk a város külső kerületében található közösségi kulturális vagy művészeti tér létrehozása. Akár egy régi, ipari épületben, amelyet kevés pénzből át lehet formálni, hogy tartósan közösségi helyszíneként működjön. Hangsúlyozom, nem művelődési házak ezek, hanem az ott élők által menedzselte kulturális terek, ahol saját elképzeléseiket megvalósíthatják, s közben folyamatosan tanulnak egymásról és egymástól. Persze erre megkérdezhetné, rendben, de hol van ebben az európai?

MC: *Idézem inkább T. S. Eliotot, mert szerintem valahol ez az EKF szellemisége is: „Európa kulturális egészségének két feltétele, hogy valamennyi ország kultúrája egyedi legyen, és a különböző kultúrák felismerjék azokat a szálakat, melyek egyesítik őket.”*

¶ Nagyon egyetértek ezzel. A koncepcióknak az európaisága ott van: hívnak szakembereket innen-onnan, megbeszéljük, ki hogyan formálta a közösségi helyszíneit, ezt a közös tudást hozzáadják a térhez, a városhoz. Kassa 2013-as EKF-projektjében ezt csinálták. Létrehoztak tíz közösségi teret különféle kerületekben,

máig működnek ezek, azaz van érvényes EKF-hagyaték. Az igényeket szociológusok, kultúrszociológusok és helyi civilek felmérték, ajtóról ajtóra járva például a lakótelepeken. Már ez a diskurzus is a része a programnak. Összegyűjtötték, mit szeretnének a lakók, a szakemberek elmondták, ők hogyan látják, mi hiányzik onnan, mik a problémák, milyen válaszokat lehet azokra adni. Részt vettem a debreceni pályázatban, nekünk is volt egy olyan tervünk, hogy kifejezetten lakótelepeken hozunk létre decentralális közösségi tereket, ahhoz kapcsolódtak volna kisebb beruházások. Persze még mindig megkérdezheti valaki, miért olyan fontos és szép dolog, hogy a lakótelepen beszélgessenek az emberek, és tényleg erre kell-e elkölteni a kulturális büdzsét. A vége a kérdés. Hogy a végén tényleg élhetőbb város lesz-e attól, hogy a kultúra révén beavatkoznak a saját közösségi életükbe a civilek. Szerintem ettől lesz megtartó ereje a városnak, marasztalóvá tud válni. Leeuwarden egyik projektjében tíz köztéri installációt helyeztek el. Volt egy választék az alkotókból, s mindenütt, ahol ezeket az alkotásokat fel akarták állítani, a helyi közösség dönthette el, melyik nemzetközileg elismert, jelentős művésszel szeretne együtt gondolkozni. Volt is épp elég vita – de főleg dialógus, interakció, közös döntés. Egészen másképpen viszonyul a helyi közösség az általa rendelt alkotáshoz, mint ha csak úgy odatették volna, eléjük. Így benne van az ő történetük is. Az EKF révén egy város már nem az épületek összessége, hanem az emberek összessége, a különbözőségek sokszínűsége. Debrecen esetében is nagy kérdés volt, hogy a lakótelepeknek van-e identitásuk. Vagy oda csak hazajárnak a lakók, mint egy alvóvárosba, és ha valamire kíváncsiak, bemennek a „városba”, vagyis a központba, amelytől ők magukat távolságban látják. Az urbanisták azt állapították meg: a kelet-európai lakótelepek arctalanok. Lenne identitásuk, de nincsenek markáns pontjaik, nincsenek találkozási helyek. Abban a pillanatban, hogy létrejön ott egy közösségi tér, és az működik, máris büszkéek rá és magukra. Sajátjuknak érzik az egészet. Ettől pedig kötődni kezdenek, és a helyi identitás is kialakul.

MC: Míg a korábbi EKF-es városok az épületeknek kerestek helyet a városban, az újabbak azt nézik, az ember hogyan határozza meg a város szellemiségét? Merthogy a városban nem elég lakni, élni és élvezni is kell annak tereit.

¶ Errefelé tartunk, és ennek kell adni egy olyan európai dimenziót, hogy azokat az embereket, akiket aktivizálni tudnak helyben, a jó példa, a kooperáció vagy a magas minőség kedvéért össze kell hozni európai szakemberekkel, művészekkel, kurátorokkal, tudósokkal, másokkal. Kétségtelenül nehezebb dolga van ma a városnak, hogy közösségeket formáljon, illetve a közösségek formálják azt,

Piran – a régi sótároló már ma is kortárs kiállítások helyszíne

de amit az EKF továbbra is tud, az éppen ez: a közösségek aktiválása. Bár azért a kreatívipar-fejlesztés még mindig jelentős szerepet játszik az EKF-ben. A mostani kritériumrendszer az egyik legfontosabb feltételként fogalmazza meg: a város hosszú távú kulturális stratégiájával összhangban legyen a pályázati elképzelés. Valójában nem az EKF a cél, hanem a hosszú távú kulturális stratégiát kell bizonyítani, aminek egy katalizátora az EKF.

MC: *S ha mégsem nyer egy város, akkor is van egy stratégia, amelyet meg tud valósítani.*

¶ Az EKF-pályázat egy jelentős know how, csomó jó példát, kapcsolatot, ötletet nyere vele a város. Rajta múlik, mit kezd majd vele.

MC: *Egy időben – lemondásáig – művészeti igazgatója volt a pécsi EKF-nek. Részt vett aztán a debreceni pályázat – 2023-ra aspirált a város, de nem nyert – kidolgozásában. Jelenleg egy szlovéniai EKF-pályázaton dolgozik. Lehet tudni róla bővebben?*

¶ Még közben hívtak az újvidéki pályázat csapatába is. Elnyertük a 2021-es címet a For New Bridges című munkával. „Az új hidakért” arra a négy hídra utal, amelyek 1999-ben a NATO bombázásakor megsemmisültek. Újvidék Európa felé akar új hidakat létrehozni, miközben valós hidakat is épít. A debreceni pályázat címe a Sharing Horizons volt. A narratíva kiindulópontja a hortobágyi térvégtelensége, a hatalmas távolságok, ami arra ösztönöz, hogy elindulj, megismerj új vidékeket, új embereket, és eljuss a sokszínű párbeszédig. Arra értettük, hogy tágítjuk a szellemiséget, a szemszöveget. Csak egy példát mondok. Debrecenben több mint száz országból 5500 nemzetközi hallgató van az egyetemen. Nincs feszültség ebből a városban, de napi szintű kooperáció sincs velük – például közös nyelv hiányában. Azt vettük végig, hogyan lehet ezt mozgásba hozni, közösségivé tenni. Veszprém végül a saját pályázatával jobban meggyőzte a zsűrit, ők nyertek, nem mi.

MC: *Kudarcként élte meg?*

¶ A pályázat íróinak nem jó élmény veszíteni. De gyorsan túl kell lendülni rajta, és túl is lehet. Debrecen után azt gondoltam, akkora ismeretanyag halmozódott föl bennem, hogy ezt vinnem kell tovább. 2033-ig megvannak az országok, ahonnan aspirálhatnak a városok az EKF-címre. A 2024-es évről ősszel lesz végleges döntés, akkor tudjuk meg, Észtországon és Ausztrián belül kik nyertek. 2025-ben pedig Szlovéniába és Németországba kerül a cím. Szlovéniából

az egyik város megkeresett, hogy segítsék. Piran az, amely nem is egyedül pályázik, hanem az egész szlovén Isztria regionális koncepcióval. Ez Szlovéniából négy város – együttműködve az olaszországi Trieszttel és a horvátországi Pulával. Óvatosan kell bánni az ilyen sokszoros szövetségekkel. Amennyire vonzó felmutatni egy regionális együttműködést, annyira nehéz és lassú ettől minden döntési folyamat. Ami nem feltétlenül tesz jót egy ilyen pályázati folyamatnak. Ma már nagyon odafigyelnek a döntnökök arra is: akármilyen támogató konstrukcióban – régiókkal, megyékkel, más városokkal – pályázik a város, az együttműködés ne egyoldalú legyen, ne arról szóljon, hogy majd elnyerjük a címet, és mi is kapunk pénzt, mi is csinálunk programot. Olyat mindenki tud. Épp ellenkezőleg: az a kérdés, ki mit tud beletenni a programba, hajlandó-e kezdettől áldozni a közös célra. Így már sokan meggondolják, mennyire vesznek részt egy regionális pályázatban. Piran és a többi város esetében sikerült eljutni odáig, hogy mindenki tesz bele pénzt, mindenki vállal felelősséget. Ami ugyancsak az EKF szellemiségét tükrözi.

MC: Van együttműködés a különféle EKF-ek között?

¶ Nagyon is. Bizonyos szempontból ezek a városok ugyanazt élik meg – akár pályázóként, akár a cím elnyerőjeként. Afféle európai kulturális nagycsalád formálódott belőlük, akik egyben óriási tudást halmoztak fel. Összetartanak és rendszeresen találkoznak az EKF képviselői, akik nyertek. Alakult egy másik hálózat is „Culture next” néven – ezt Kolozsvár alapította, amely 2021-re pályázott egy különlegesen remek anyaggal, s egyetlen szavazaton múlt, hogy végül Temesvár nyert. Kolozsvárnak is tudomásul kellett ezt vennie, miként Debrecennek is. Kolozsvár a legjobb példája annak, hogy élő kulturális fővárossá lehet válni egy csomó közösségi programmal az EKF-cím nélkül is, akár participatív költségvetéssel. Az ottani önkormányzat a kulturális büdzséjéből ugyanis egy részt hajlandó a közösség rendelkezésére bocsátani, hogy ők döntsenek egy, a civilek által kidolgozott pályázati rendszer alapján.

MC: Nekem ez az Európa Kulturális Fővárosa-gondolkodás.

¶ Ez tényleg az – még cím nélkül is. Kolozsvárt annyira komolyan veszik EKF-szinten is, mintha elnyerte volna a címet. Mindenhova meghívják őket, számos grémiumba bekerültek.

MC: Jövőre lesz 35 éves az Európa Kulturális Fővárosa kezdeményezés. Hova tud fejlődni még?

¶ Ez azért már nagyon komoly jelzőszám. Hatalmas hálózat lett száznál több nyertes várossal, és több száz pályázó várossal. Ez azt is jelenti: ezek a városok komolyan elgondolkodtak a jövőjükéről, belelátták a kultúrába a fejlődés lehetőségét. Amely városok ma sikeresek közülük, elmondhatják, hogy alapvető változáson mentek keresztül. Ez jó. Másrészt nyilván nem lehet fenntartani, hogy az EKF mindig vezető hír legyen a médiában. Pécs körül rögtön óriási volt az érdeklődés – a menedzsmentválságok előtt is. Veszprém pályázata ma kevesebb figyelmet kapott a sajtóban. Ez mindenhol így van. De az EKF-cím akkor is garancia. Az biztos, hogy egy város nagyon jól teszi – különösen igaz ez magyar városokra –, ha túllendül a testvérvárosi kapcsolatok amúgy persze hihetetlen lehetőségein, és megpróbál a számára valós előnyökkel járó európai, nemzetközi hálózatokhoz kapcsolódni. Rengeteg együttműködő partnerhez juthat a város. Az európaiságban benne van a közös gondolkodás, a tudástranszfer, és ezt is hozza az EKF szellemisége. Mindenesetre az EKF kezdeti szimbolikus vagy emblemikus programja jelentősen megváltozott idővel, a közös kulturális örökség helyett ma sokkal inkább az európai kulturális tér dominál a filozófiájában. Amiből az is következik: az európai városok már nem kinyilvánítani akarják, mit értenek Európán, hanem megélni és alakítani akarják Európát.

MÉHES MÁRTON 1974-ben született Pécssett. Germanisztikai és nyelvészeti egyetemi tanulmányok, valamint doktori képzés után 2001-től mindinkább kulturális menedzsmenttel és kulturális diplomáciával foglalkozik. 2006-ig a berlini Collegium Hungaricum igazgatóhelyettese. 2007-ben, a megvalósítás első évében, az Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010 program művészeti igazgatója. Ezt követően rövid ideig a budapesti Andrassy Egyetem kancellárja, majd 2010 és 2015 között a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója. Azóta önálló nemzetközi kulturális menedzserként Bécsben él. Számos európai vagy regionális projekt kezdeményezője és szervezője. Főbb területei a Duna-menti országok kulturális együttműködése, kulturális diplomácia a gyakorlatban és Európa kulturális fővárosai. Oktat az Andrassy Egyetem diplomácia mesterszakán. Az utóbbi években nemzetközi szakértőként dolgozott az Európa Kulturális Fővárosa – Újvidék/Novi Sad 2021 programban, jelenleg – többek közt – a szlovéniai Piran város pályázatának tanácsadója a 2025-ös kulturális főváros címre.

Szilágyi Lenke felvétele

HAMVAY PÉTER

„A KÖNYVTÁRAK FALAI MÁRA ÁTSZAKADTAK”

BESZÉLGETÉS SÁNDOR TIBORRAL

TSándor Tibor, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gazdag Budapest Gyűjteményének vezetője beszél a sok vihart megért – néha próbálták elpusztítani, máskor piederesztálra emelni – kollekciónról és arról, hogy munkájuk révén ma már ott-honról interaktív térképen is fel lehet fedezni a várost.

MC: Abban nincs semmi különleges, hogy egy városi könyvtár gyűjti a helytörténeti anyagot, sőt, feladata is, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye azonban jóval több ennél. Milyen elvek alapján épül fel?

TA könyvtári törvény valóban előírja, hogy a közkönyvtáraknak helyismereti tevékenységet kell folytatniuk. Az már az illető könyvtárra van bízva, ezt hogyan tölti meg tartalommal. A köteles példányokról szóló rendelkezés tételesen felsorolja, milyen helytörténeti kiadványokat kell gyűjteniük a közkönyvtáraknak, a helyi szerzők, a helyről szóló művek stb. Persze ezek csak irányelvek egy gyűjtemény felépítéséhez, hiszen egy nagyváros, különösen Budapest esetében természetesen lehetetlen, és nincs is értelme teljességre törekedni. A legtöbb írónk, tudósunk Budapesten él, műveiket mégsem a Budapest Gyűjteményben keresszük. Igyekszünk egy keresztmetszetet adni a város történetéről, művészettörténetéről, kultúrtörténetéről.

MC: Nyilván elsősorban nyomtatott anyagokat gyűjtenek, de bekerülnek néha muzeális tárgyak is?

TPontosabban sokszorosított anyagokat, tehát egyaránt megtalálhatók például egy művelődési ház meghívói, egy szórakozóhely plakátjai, vagy egy galambtenyésztő kör alapszabálya. Gyűjtünk belső intézményi dokumentumokat is, amelyek nem levéltári, de nem is nyilvános anyagok, ezeket „szürke anyagoknak” hívja a könyvtárosi szakzsargon, ilyenek például a kerületi fejlesztési tervek, a nyomtatott közgyűlési anyagok. A fényképek is mint sokszorosítványok lettek a gyűjtőkör részei. Bekerülnek olykor kéziratok is, elsősorban olyan kéziratokat fogadunk be, amelyeket szerzőjük kiadásra szánhatott. De például Brunszvik Teréznek a 19. századi magánjellelű naplósorozata is nálunk van.

MC: *Hogyan és mikor alakult ki a gyűjtemény?*

¶ Azt mondhatnám, hogy egyidős a Városi Könyvtárral, még ha formálisan csak 1914-ben jött is létre, akkor, amikor a könyvtár a Károlyi-palota melletti elhagyott iskolaépületbe költözött ideiglenesen. Ugyanis a Fővárosi Levéltár és a Fővárosi Statisztikai Hivatal könyvtárában – ebből a két gyűjteményből jött létre 1903-ban a könyvtárunk – eleve nagy számban voltak helytörténeti anyagok. Előbbi klasszikus történeti munkákat gyűjtött, a másik a város jelenét igyekezett dokumentálni. Például minden egyesület a statisztikai hivatalnak küldte be éves jelentéseit. Ezek a párlapos kiadványok nagyon veszendők, és a saját korukban keveseket érdekeltek, ma viszont elsőrangú források.

MC: *Azt gondolnánk, a rezsimváltások kevésbé határozzák meg egy könyvtári gyűjtemény sorsát, ez mifelénk persze másként alakult. Hogyan vésztele át a történelem viharait a Budapest Gyűjtemény.*

¶ Nagy szerencse, hogy maga a gyűjtemény egyben maradt, de sorsa valóban erős hullámzást mutat. Miután a Városi Könyvtár néhány fiatal munkatársa involválódott a Tanácsköztársaság idején, a húszas évek legelején rettentő bizalmatlan légkör vette körül az intézményt, többen is úgy vélték, a könyvtár korábbi társadalmi érdeklődése mintegy előkészítője volt ennek a szerepvállalásnak. A helyzetnek a Budapest Gyűjtemény paradox módon mégis a nyertese lett, hiszen a könyvtár a politikailag veszélytelen várostörténet előtérbe helyezésével akart magának új arculatot teremteni. Sikerral is járt, mert amikor az 1931-ben a mai helyére, a Wenckheim-palotába költözött a könyvtár, a legreprezentatívabb helyiséget kapta meg a Budapest Gyűjtemény, amely állandó kiállítási térrel is rendelkezett. Nagyon sok pénzt költöttek arra, hogy külföldi árveréseken megvásárolják azokat a kiadványokat, melyek akár említés szinten is beszélnek Budáról és Pestről, könyveket adtak ki, jeles tudósokat alkalmaztak.

MC: *Mennyiben változik meg ez a háború után?*

¶ Az ötvenes években egy ideig úgy gondolták, hogy ez egy tömegektől elzárkózó, arisztokratikus, ezért szükségtelen gyűjtemény. Szerencsére nem sikerült megszüntetni, de kivontak harmincezer könyvet: jó részüket az ügyes könyvtárosok átmentették a törzsállományba. Az ötvenes évek közepén – nem függetlenül az általános politikai fordulattól – aztán kiküldtek egy bizottságot, amely

[Hadnagy Bálint]: Vita divi Pauli primi heremite... Venetia, 1511
A Budapesti Gyűjteményben őrzött ritkaság mindössze két példányban ismert, kizárólagos terjesztője Matthias Milcher budai könyvkereskedő volt
A kötet a pálosok védőszentjének, Remete Szent Pálnak az életaja. Az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend kolostorának maradványai ma is láthatók a II. kerület Budakeszi út mellett. A fametszeten a szerző, Hadnagy Bálint ábrázolása látszik, a hit vértetéében. A felirat jelentése: „Ne rontsd el munkámat!”

Friedrich Bernhardt Werner (1690–1776): Pest és Buda, 1732 után
 Vegyes technika: Rézmetszet, rézkarc, vízfesték és kézírás
 Az önmagát rajzoló sziléziai Robinsonnak nevező vedutarájzoló kalandos élete során működött hadmérnökként, volt csodadoktor Pesten, színházi gépész, Prágában, Bécsben operaszóvő, fordító és porosz királyi szcenográfus
 FSZEK Budapest Gyűjtemény

UDA. OFEN.

32 Donau Fluss.

cum artemus
in Regione
temporis
empe in
n. in sub
loco poli
dramis
Christi
la Turcia
nator sum
trardum
quinqum
abus ferme
dibit et im.

Eine große, besetzte Stadt in Nieder Ungarn ist die Haupt-Stadt von dem ganzem Königreich, wobei ein sehr schön und einer weichen Hügel, die Stadt vollkommen und kräftig thut. Sie ist in einer angenehmen und fruchtbarren Ebene, außer sich guten Wein hervor bringt, und vor sehr vielen der Besten davor ist. König in Ungarn, die ganze Stadt wird in 6. Spander Jahre Phais gegeben, ist in das Schloss, in die Obere Stadt, die lange Vorstadt, die Under oder Wasser Stadt in die Vorstadt und die gegen über gegen die Stadt, ist, dass die Stadt in der Hauptstadt, welche über worden ist von ihnen verfallen sind in dem folgenden Jahr von dem Herzog Ferdinand wieder eingenommen, in dem Jahre 1541. und 1686. aber, wird sie von dem Christen wieder eingenommen, bis es endlich ab, geblieben, dass die Stadt im Angeficht der herabziehenden Armeen von 1686. Mann mit Feuer übergegangen. 1711. hat der Kaiser, Graf von Regen an dem Ort wo das alte königliche Schloss gestanden, eine neue Kaiser Burg erbaut, auch die Festung wieder repariert, und erst 1717. war es wohl der nach Burg, es auch die andere an dem Ort, in dem voran die letzten Festung, fast ganzlich zerstört worden, wurden 1717. Die über die Festung war eine Stadt, gegen auch wohl zu sehen, darunter die sonderlich magische so die Vorstadt ehemals erbaut haben.

1. C. Koenig
1717. 1718.
1719. 1720.
1721. 1722.
1723. 1724.
1725. 1726.
1727. 1728.
1729. 1730.
1731. 1732.
1733. 1734.
1735. 1736.
1737. 1738.
1739. 1740.
1741. 1742.
1743. 1744.
1745. 1746.
1747. 1748.
1749. 1750.
1751. 1752.
1753. 1754.
1755. 1756.
1757. 1758.
1759. 1760.
1761. 1762.
1763. 1764.
1765. 1766.
1767. 1768.
1769. 1770.
1771. 1772.
1773. 1774.
1775. 1776.
1777. 1778.
1779. 1780.
1781. 1782.
1783. 1784.
1785. 1786.
1787. 1788.
1789. 1790.
1791. 1792.
1793. 1794.
1795. 1796.
1797. 1798.
1799. 1800.

Pest egyik legöregebb háza a lebontása (1868) előtt. A Kecskeméti utca és Bástya utca sarkán álló épület az egykori városfal bástyájához épült, 1713-ban itt lakott a „városi kapuőr”. A felvétel idején Weisz Péter péksége és cukrászata működött benne
FSZEK Budapest Gyűjtemény

teljesen váratlanul megállapította: ez egy fontos gyűjteményt, nem felszámolni, hanem fejleszteni kell. Értékes kordokumentum ebből az időből a könyvtár öszszevont évkönyve, amelynek az elején még boldogan újságolták, hogy önállóságtól megfosztják és részben selejtezik a Budapest Gyűjteményt, a végén pedig azt írják, hogy újra felállították azt. A hatvanas években ismét virágkorát élte a Budapest Gyűjtemény a honismereti mozgalom révén, amelyre az egyébként gyanús hazafiasság egyfajta megszelídített formájaként tekintettek, és a Hazafias Népfrent is támogatta. Közelgett Budapest születésének századik évfordulója, amit igyekeztek tudományosan megalapozni, a gyűjteményben készült el a mutatókötetel együtt hétrészes Budapest-bibliográfia. Ez a nagy vállalkozás összefüggött a főváros tudományos műhelyeiben készülő Budapest-történeti monográfiával, amely – az utolsó kötetből eltekintve – ma is kiváló szakirodalomnak tekinthető. További gigantikus bibliográfiák jöttek létre ezután is nálunk, feltártuk még az újságokban, folyóiratokban megjelent fényképeket is. Tucatnyi munkatárs dolgozott ezeken és a tonnaszámra termelődő cédulákon. Ez a tevékenység a kilencvenes évek elejére kimerült, a hagyományos feldolgozási és kiadási keretek között gyakorlatilag követhetlenné vált a megnövekedett mennyiségű publikáció.

MC: Ekkor lép be ön a képbe. Milyen feladatok várták a kilencvenes évek elején?

¶ Az információrobbanással együtt jött az informatikai robbanás. Elkezdtek a katalógusok, bibliográfiák digitalizálását. Volt egy rövid idő az internet megjelenésekor, amikor még nem látszott világosan, milyen széles körben lesz elérhető az új technológia, és a könyvtárak úgy gondolták, rajtuk keresztül fogják elérni az információkat a használók. Ez a „különleges tudakozói” státus végül zsákutcának bizonyult. Viszont megindult a könyvek digitalizációja, ami ma is az egyik legfontosabb feladatunk, ugyanis a nemzeti könyvkincs digitalizálása az Országos Széchényi Könyvtár feladata, a közkönyvtárakra a helytörténeti anyag feldolgozásra vár.

MC: Hol tartanak most?

¶ A Budapest Gyűjtemény anyagából 2600 könyv már elérhető digitálisan, mintegy 400 ezer oldal terjedelemben. Fotók, plakátok, kisnyomtatványok közül további 33500 dokumentum. Az internetes oldalmegtekintések száma a milliót közelíti évente. A teljes gyűjteményhez képest ez persze nem tűnik soknak, hiszen ott 125 ezer könyv, köztük 58 ősnymtatvány, csaknem ezer 16. századi

úgynevezett antikva könyv és több mint kétezer egyéb muzeális korú kötet szerepel. Két ember a 200 ezres fotótárat, egy a plakátok, kisnyomtatványok kezelését végzi, utóbbiakból csaknem 450 ezer van.

MC: *Mennyire tudunk a digitalizált dokumentumokhoz akár az otthoni számítógépünk mellől hozzáférni?*

¶ Be kell látni, a könyvtárak falai mára átszakadtak, szerintem nem azon kell dolgoznunk, hogy minél többen jöjjenek be, hanem azon, hogy – szerte a világban – minél többen jussanak hozzá az általunk őrzött dokumentumokhoz. De ennek vannak jogi akadályai is. Olyan könyveket tudunk mindenki számára hozzáférhetővé tenni, amelyeknek a szerzői jogai már lejártak. A fotók esetében sokkal bonyolultabb a jogi helyzet: itt jóval nehezebb megállapítani a szerzőséget, így számos ismeretlen, többnyire amatőr fotós által készült kép esetében igen körülményes meghatározni a betartandó védelmi időt. Minden évben áttekintjük a gyűjteményt, és bővítjük az adatbázist az időközben publikálhatóvá vált felvételekkel. A fotók esetében a leírás, a meghatározás nagyon bonyolult és hosszadalmas könyvtárosi munkát vesz igénybe, így – ellentétben a könyvekkel – nem tudjuk tömegesen feltenni őket. Először is a saját honlapunkra és adatbázisainkra kerültek ki az anyagok, de rájöttünk, nem igazán hatékony ez a módszer, ezért igyekszünk minél több közös, integrált adatbázis felületre is feltenni, a legtöbben a Hungaricana oldalán keresik őket.

MC: *Mennyire tudják bevonní a civileket a munkába?*

¶ A saját rendszerünkben és a Hungaricanán van olyan lehetőség, hogy pontosításokat tehetnek a használók, ezeket figyeljük, ellenőrizzük, és kijavítjuk a hibát, ha kell. Odáig még nem merészkedünk, hogy kidobjuk a „placcra” a képeket, és felkérjük a közönséget, segítsenek megfejteni azokat. De nem lehetetlen, hogy ide is eljutunk.

MC: *Mi a következő lépés?*

¶ Az, hogy a különböző helyekről származó digitalizált anyagok és adatok összekapcsolódjanak, és szemléletes, szórakoztató formában tegyük azokat közzé. Ilyen a Budapest Főváros Levéltára által kezdeményezett Budapest Időgép. Itt az utca-, ház- és a helyrajzi számok alapján vagy csak a térképet böngészve rá lehet keresni az egyes házakra, és ott azután együtt jelennek meg a gyűjteményeinkben

Méhely Iván (1912–1995): PÓDIUM Írók Kabaréja (1936) | Plakát
Békeffi László és Komjáti Károly 1936 és 1942 között a Gresham-palotában működötték népszerű kabaréjukat
FSZEK Budapest Gyűjtemény

VILÁG PROLETÁRIAI EGYESÜLJETEK!

Esti BUDAPEST

A MDP BUDAPESTI PÁRTBIZOTTSÁGA ÉS A FŐVÁROSI TANÁCS LAPJA

TÁJÉKOZTAT, SEGIT, SZÓRAKOZTAT, DÉLUTÁNI LAPOD

Az 1952 és 1956 között megjelenő Esti Budapest plakátja
FSZEK Budapest Gyűjtemény

A „Lengyel” szignóval jegyzett plakát Rotschild Klára 1963-as divatbemutatójára invitál a Gundel étterembe FSZEK Budapest Gyűjtemény

őrzött levéltári iratok, építési tervek és fényképek, a névjegyzékekből az egykor lakók, tulajdonosok nevei, az ott működő cégek, üzletek, éttermek. Később akár több múzeum adatbázisa is összeköthető lesz így.

MC: Hasonló volna, mint a szintén önök által felkarolt Topotéka?

¶ A Topotéka a civil Fortepan és a közgyűjtemény típusú digitális gyűjtemények között áll. Nem lehet szabadon feltölteni rá az adatokat, mindenhol van egy helyi önkéntes adminisztrátor, aki megkeresi a lakosokat, hogy tegyék digitálisan közkinccsé saját emlékeiket, és ő elvégzi a rendszerezést. A Topotéka egy osztrák kezdeményezés, amelyet elsősorban falvak számára találtak ki, de nálunk inkább városok vannak a programban, például Székesfehérvár, Budapesten pedig néhány kerület, mi működtetjük a Józsefvárosi és a Budafoki Topotékát. Először a saját dokumentumainkat töltöttük fel, de ez csak a beindításhoz kellett, hiszen azok máshol már megtalálhatók. A jozsefvaros.topoteka.hu oldalon működő platformokat mára átvették a civilek. Mi adjuk a szakmai háttérrel, az osztrák partner a felületet, a civilek a tartalmat. Annyiban eltér a hagyományos közgyűjteményi metódustól, hogy nem tartjuk meg a dokumentumokat, csak a digitális verziókat használjuk, amelyek térképre téve kereshetők. Így került fel most egy józsefvárosi rendőrkapitánynak az ostromról írt naplója, amely napi szinten rögzítette, mi történt annak a háznak a környékén, ahol lakott. De van olyan fotógyűjtemény is itt, amely a lebontott józsefvárosi házakat dokumentálja. Az önkéntesek elképesztően lelkesek, munkabírásuk óriási, ami becsatornázva a közgyűjteményi struktúrába csodákra képes.

MC: Azért az ön lelkesedése sem lebecsülendő. Hogyan került épp a Budapest Gyűjteménybe?

¶ Magyar-történelem szakon végeztem az ELTE-n, és bevallom, a nyomasztó légkörű nyolcvanas években fogalmam sem volt, mihez kezdjek. Az eszembe se jutott, hogy könyvtáros legyek, viszont imádtam csavarogni a városban, fényképezni, gyűjtöttem is a régi fotókat. Ez egybeesett azzal a rövid idővel, amikor a muzeológia elkezdett érdeklődni a fotográfia iránt, részt vettem egy ilyen táborban, ahol megismertem Kincses Károlyt, és amikor a Szabó Ervin Könyvtár fotótárába hívtak, logikus volt, hogy elfogadjam a felkérést.

MC: Hogyan lett a Budapest Gyűjtemény vezetője?

¶ Nagyon jól éreztem magam a fotótárban, de „rám parancsoltak” a kilencvenes évek elején, hogy legyek vezető, ekkor végeztem csak el a könyvtár szakot, ahol kiváló tanáraink voltak, például Ungváry Rudolf. Ekkor zajlott a könyvtár felújítása és bővítése, pezsgő időszak volt. Az osztályvezetői szinten érzem jól magam, itt még találkozok az ember olvasóval, könyvekkel, de a fejlesztésekre, döntésekre is rálátása van.

MC: *Ön is gyűjtő?*

¶ Valaha én is gyűjtöttem fotókat, de az érzés, hogy a digitális térben minden elérhetővé vált, még ha ez csak egy illúzió is, leépíti a birtoklás szenvedélyét.

MC: *Nem sajnálja, hogy nem jutott ideje tudományos munkára?*

¶ Számos bibliográfia, kiállítás, kötet összeállításában vettem részt szerkesztőként. Képszerkesztőként dolgoztam hosszabban a *Medvetánc*, a *Rubicon*, most pedig a *Budapest* folyóiratnál, hébe-hóba publikálok cikkeket. Könyvtárosként mégis elsősorban a tudományos munka segítségét és az érdeklődők kíváncsiságának kielégítését tartom a legfőbb feladatommá.

SÁNDOR TIBOR könyvtáros, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye osztályvezetője. Diplomáit az ELTE BTK magyar nyelv és irodalom–történelem szakán, majd a debreceni KLTE TTK informatikus könyvtáros képzésén szerezte. 1986 óta a Budapest Gyűjtemény munkatársa, előbb fotótárosként, 1992 óta pedig annak vezetőjeként dolgozik. Irányításával vagy szerkesztésében bibliográfiai, ikonográfiai, forrás- és hasonmás kiadványok, valamint tanulmánykötetek jelentek meg ki. Jelenleg könyvek, plakátok és kisnyomtatványok digitalizálását és publikálását szervezi különféle magyar és nemzetközi platformokon (*hungarican.hu*, *mandadb.hu*, *europæana.eu*). Önkéntesek bevonásával városrész-történeti webarchívumot működtet (*jozsefvaros.topoteka.hu*). A *Budapest* című havilap egyik szerkesztője. Várostörténeti, fotótörténeti és könyvtárszakmai cikkeket publikált, könyvtári képzéseket tart. Elnökségi tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Helyismereti Szervezetének. Alapító tagja a Magyar Fotótörténeti Társaságnak.

A címlapon David Bowie
Victor Vasarely által tervezett
lemezborítója a holdraszállás évéből.

Vasarely Múzeum, Budapest.

Szilágyi Lenke felvétele

PÉNTEK ORSOLYA

„KÉTMILLIÓ BUDAPESTI KÖZÖS EMLÉKEZETE”

BESZÉLGETÉS NÉPESSY NOÉMIVEL, A BTM FŐIGAZGATÓJÁVAL

INépeussy Noémi az Óbudai Múzeum éléről érkezett az idén 120 éves Budapesti Történeti Múzeum (BTM) vezetői székébe. Úgy látja, a BTM-nek a modernizációhoz jelentős szervezeti átalakuláson kell átesnie, jóval nyitottabbá kell válnia, szükséges a digitalizált tartalmak nagyobb mértékű nyilvánossá tétele, és több figyelmet kell fordítania az újkori és jelenkori várostörténet feldolgozására és bemutatására.

MC: Mennyiben más egy kerület és egy főváros történeti múzeumát vezetni, és milyen tapasztalatokat hozott az előző munkahelyéről?

IMás léptékben kell gondolkodni Óbuda és a BTM kapcsán. Az óbudai gyűjtemény helytörténeti múzeum, amelynek elsődleges feladata a 130 ezer óbudai lakos identitásának építése, kiszolgálása. Ehhez képest a Budapesti Történeti Múzeum egy kétmillió métropolisz egyetlen, a város történetével foglalkozó múzeuma. Lényeges különbség a tevékenységi spektrum, a BTM-ben a régészettől a történeti kutatásokon és a kortárs művészeteken át a főváros köztéri szobrainak állításáig és állagmegóvásáig mindennel kell foglalkozni, míg Óbudán a helytörténet különböző aspektusai jelentették a fő feladatot. Ha nem a lépték felől nézzük, akkor talán ki is jelenthetjük, hogy a vezetés egy egészen konkrétan meghatározott feladat, szinte mindegy, hol gyakorlod: hosszú távon és rendszerben kell gondolkodni, intézményi stratégiát készíteni, és a stratégiára épülő tervet meg kell valósítani, mindehhez hatékonyan felhasználni a meglévő erőforrásokat, és lehetőség szerint bővíteni azokat. Amit Óbudán az elmúlt évtizedben vezetőként megtapasztaltam és véghez vittem, sokat segít ebből a szempontból. A közigazdász képzésen pedig sokszor hangsúlyozták, mindegy, mit vezetsz, csak vezetni tanulj meg. Mondjuk itt némi könnyebbség, hogy mindkét esetben történeti múzeumról van szó.

MC: A Goldberger Gyűjtemény 2013-ban MúzeumCafé Díjat kapott, egy évvel később pedig az Óbudai Múzeum kapta meg Az Év Múzeuma elismerést. Ön szerint mitől jó egy történeti gyűjtemény, és mi a siker titka?

Számomra egyértelmű volt, hogy a kerület nagyon gazdag múltja ennél sokkal professzionálisabb intézményt kíván, így hát elkezdtek a fejlesztést, lépésről lépésre haladva előre, ami elvezetett a sikerhez.

¶ Szerintem ez az eredmény a tudatos fejlesztésnek volt köszönhető. Amikor átvettem a múzeum szakmai vezetését 2008-ban, mindössze egy kis folyosónyi iroda és kiállítótér kombó volt az Óbudai Múzeum. Számomra egyértelmű volt, hogy a kerület nagyon gazdag múltja ennél sokkal professzionálisabb intézményt kíván, így hát elkezdtek a fejlesztést, lépésről lépésre haladva előre, ami sikerhez vezetett. 2011-ben az akkori Textilmúzeum a működésképtelenség határán állt, tulajdonosai felajánlották a III. kerületi önkormányzatnak, ebből kiindulva – gyors állapotfelmérés után – alaposan át kellett gondolni, mit lehet kezdeni a gyűjteménye nagy részét az idők viharában elvesztő, erőforrások nélküli intézménnyel. Rövid idő állt rendelkezésünkre tervezni és cselekedni. A helyes döntések meghozatala meghatározó volt. Megszületett a Goldberger Textilipari Gyűjtemény és benne „A Goldberger...” című állandó kiállítás. Egyértelmű volt a motiváció, a motivációnk, vagyis egy bezárásra ítélt gyűjteményt megmenteni és visszaadni a köznek.

MC: *A városlakók magukénak tekintik a gyűjteményt? Mennyire közösségi hely és mennyire közgyűjtemény az Óbudai Múzeum?*

¶ Közgyűjtemény és közösségi hely együtt. A múzeum léte szinte észrevétlen volt az óbudaiak számára 2010 előtt. Akkor nyílt meg az új állandó kiállítás, az *Egy város három arca*, akkor kezdődtek meg a tudatosan szervezett közönségkapcsolati programok, indult be a múzeumpedagógia, a tudatos gyűjtés, műtárgyállománygyarapítás, amely számos óbudait szólított meg különböző projektekben, lett kialakult időszaki kiállítási stratégia. A III. kerületieknek megannyi kapcsolódási pontot kínált a múzeum, egyre többen kezdték használni, rendszeres látogatóivá, adományozóivá váltak. Be kell vallanom, ez a folyamat az Óbudai Múzeumban könnyebben ment, mint a nagyon speciális Goldberger Gyűjteményben. Bár utóbbi mögött ott volt az egykor a gyárban dolgozók emlékezete és bázisa, és sokaké, akik az egykori magyar textiliparban dolgoztak, számos próbálkozásunk ellenére sem sikerült azonban azt a stratégiailag kitűzött célt elérni, hogy a fiatal textiltervezők, iparművészek bázisává váljon az intézmény, abban a közegben váljon igazi közösségi térré – remélem, az utódom sikerrel jár majd ebben.

MC: Akár Óbuda, akár a BTM kapcsán felvetődhet: tudja-e egy ilyen intézmény alakítani a városlakók identitását a várostörténet minél pontosabb bemutatásával. Van-e, lehet-e ilyen célja egy történeti intézménynek?

¶ Úgy gondolom, egy várostörténeti múzeum alapfeladata ez. Kétféle budapesti közös emlékezete ez a múzeum, amely egy folyamatosan változó, sokszínű városban éli mindennapjait. Identitásképző, lokálpatriotizmust erősítő, ugyanakkor a városi élet kihívásaira, a mai ember városi problémáira reflektáló intézménnyé kell válnia. Nyitott, azáltal is, hogy a városlakók minél szélesebb körét szólítjuk meg és vonjuk be a BTM életébe, sokkal mélyebben, mint most, amikor leginkább egy-egy kiállításlátogatás vagy rendezvényen való részvétel szintjén történik mindez.

MC: A főigazgatói pályázatában szerepel, hogy már a huszadik században felmerült, szükséges az intézmények megnyitása a szélesebb közönség felé. Ez mit jelent? Elképzelhető, hogy akár a gyűjteményezésbe is jobban bevonnák a budapestieket, például a huszadik századi anyag kapcsán?

Mára világossá vált, hogy a múzeumok nemcsak hogy nem működhetnek magukba fordult tudományos kutatóintézetekként, de már nem is kizárólag a látogatók bevonása vagy a gyűjtemények gyarapítása az a terület, ahol nyithat, nyitottá válhat egy intézmény. A múzeumok alapfeladata a gyűjteményi és tudományos bázison keletkezett hatalmas információ- és tudáshalmazt továbbadni a köz számára, méghozzá közérthető, az egyes célcsoportok nyelvére adaptált formában. Ma az a kihívás, hogy az alaptevékenységen felül minél közelebb engedje magához azokat a polgárokat, akiket – jelen esetben – a városi múzeum szolgál. Ennek számos módja létezik, erről a szemléletről szól Frazon Zsófiáék tavasszal bemutatott *Nyitott múzeum* című könyve vagy a *Cselekvő Közösségek* keretében végzett számos projekt, amelyben a múzeum és a lakosság együttműködésének módozatait kutatták, mutatták be. Mindez persze nem azt jelenti, hogy a tudománynak nincs helye a múzeumban. Sőt! A múzeum tudományos tevékenységére kell építeni, arra alapozva kell a termékeket és szolgáltatásokat fejleszteni és a hozzáférést, az aktivitást, az együttműködést erősíteni. Minél szélesebb spektrumon kell bevonni az embereket a múzeum munkájába, és erre egy városi múzeum kiválóan alkalmas. A BTM-ben egy ilyen jellegű gondolkodás elindítására majd a stratégiai tervezés keretében lesz lehetőség, miközben az intézmény nagyobb részét jelenleg még erősen áthatja egy hierarchikus, befelé forduló, tudományos intézeti gondolkodás.

MC: *Azt is írta a pályázatban, hogy szükséges a leader- vagy menedzserszemlélet – ezt azonban sokan kifogásolják a szakmabeliek közül, mondván, a múzeum elsősorban kutatóhely, és a kutatómunka nem kerülhet veszélybe a népszerűségekre való törekvés miatt. Lehet egyensúlyt teremteni?*

¶ Az gondolom, akik úgy vélekednek a 21. század második évtizedének végén, hogy nem kell menedzsment a múzeum élére, azok lemaradtak valahol a történetben. Gondoljunk arra, hogy működhet-e és főleg fennmaradhat-e egy vállalkozás, egy vállalat vagy bármilyen intézmény, és lehet-e sikeres intézményi szinten, ha az abban dolgozókat nem vezeti senki, nem szervezi, menedzseli, nem hangolja össze az ott folyó munkát, folyamatokat. Már az a tétel is régen megoldott, hogy a jó termék eladja önmagát. Ahol intézmény van, szervezeti keretek között zajlik a munka, ott lehetetlen menedzser nélkül működni, hiszen nincs, aki a közös gondolkodásra épített cél eléréséhez elvezeti a csapatot. A menedzsment a múzeum jövőjéről egységes elveket valló csoport a múzeum élén. Az intézményben működhet a legkiválóbb muzeológuscsoport, lehetnek világhírű kutatók, akik önálló sikereket érnek ugyan, de ez önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a múzeum sikeressé váljon. A múzeum a köz intézménye, a közért van, nem pedig egyéni érdekeket kiszolgáló háttérintézmény.

MC: *Hol van a történeti kor határa? A Kádár-rendszer vagy a rendszerváltás évei még a gyűjtött és kutatott korszakok közé tartoznak?*

¶ Mindenképp. A pályázatomban is szerepelt, hogy a legnagyobb hiányosságok egyikének tartom az ezzel a korszakkal foglalkozó történészek nagyon alacsony számát, kvázi hiányát, ami a terület alulértékelttségét is mutatja. Éles kritikával fogalmazta meg nemrég egy vezető kollégám, hogyan állíthatok én ilyet, hiszen mi kutatunk közelmúltat is... Abban kétséget kizáróan igaza volt, hogy kutatunk, de nem mindegy, hogy tudományos kutatási terv mentén egy jelentősebb létszámú csapattal, vagy „csak” foglalkozunk ezzel is. A huszadik század kutatása, gyűjteményezése, bemutatása a múzeumon belüli egyéb területekhez képest is alulreprezentált a BTM-ben. Az embereket általában jobban érdekli az a múlt, amely közelebb van hozzájuk, amelynek megfogható jeleit látják maguk körül, ismerik szereplőit. Ezt a tevékenységet fejlesztve kézzelfogható közelségbe kerül a nyitott múzeum, a városi közösségekkel való együttműködés lehetősége, azaz a budapestiek minél szélesebb körének bevonása a múzeum életébe, munkájába. Mindenképp szeretném humán erőforrásban is és szakmai munkában is sokkal hangsúlyosabban megjeleníteni ezt a korszakot.

Királypince a középkori királyi palotában
Budapesti Történeti Múzeum

MC: A BTM-hez tartozik a Vármúzeumon kívül az Aquincumi Múzeum, a Kiscelli Múzeum, Fővárosi Képtár, a Budapest Galéria és a Bartók Emlékház is. Nemcsak időben, hanem térben is hatalmas távolságokat fognak át ezek az intézmények. Miként lehetséges, ha lehetséges egyáltalán, ezek működését összehangolni? Együtt tud működni ennyi intézmény?

¶ Ez a legszebb feladat a BTM vezetésében, és az egyik fő motivációm is ez volt, amikor megpályáztam a főigazgatói posztot. Azt gondolom, a budapestiek számottevő részének a Budapesti Történeti Múzeum név nem sok mindent mond. Ellenben sokan ismerik az Aquincumi Múzeumot vagy a Kiscellit, a Képtárat vagy a Budapest Galériát, de valószínűleg ezek az intézmények nem kapcsolódnak össze a fejekben. A múzeum tevékenységi köre nagyon diverzifikált, sokszínű, de mindegyik a főváros múltjának őrzője, jelenének alakítója. Az együttműködésnek megannyi területe, terepe lehetséges. A közeljövő szervezeti átalakítása pontosan azokat a területeket fogja érinteni, amelyekben az együttműködés manifesztálódik, ilyen a marketing, a kommunikáció, a közönségkapcsolat, a múzeumpedagógia vagy a kiállításszervezés. Szeretném rövid távon bevezetni a projektekben történő munkavégzést, amely a megfelelő kereteket is biztosítja az egyes egységek, kollégák közötti kooperációhoz. A sokszínűségre épített kreativitás megannyi lehetőséget hordoz magában, csak teret kell neki engedni, bátorítani a kollégákat, lépjenek túl a megszokott kereteiken.

MC: A Budapest területén végzett régészeti ásatások felügyeleti szerve és lebonyolítója is a múzeum. Most melyik ásatás a legjelentősebb?

A BTM-nek tavalgy több mint hatszáz ásatása volt, ez is mutatja, hogy a régészet a múzeum kiemelt jelentőségű területe, a régészek száma a legmagasabb a muzeológusok között.

Néhány a jelentősek közül:

II. kerület, Budai Irgalmasrendi Kórház: több mint 3000 négyzetméter, középkori kikötői létesítmények, római kori településnyomok,

III. kerület, Bécsi út 68–84.: 5600 négyzetméter, gigantikus méretű római temető (eddig több mint 400 sír, különleges leletekkel),

Buszsz: Árpád kori település, késő római temető, több periódusú őskori telep és temető (például különleges bronzkori ház),

Aranyhegyi-patak menti gát: 2,5 kilométer hosszan, az aquincumi polgárvároson áthaladó gátlétesítmény régészeti szakfelügyelete és feltárása, római kori településnyomok,

Az intézményben működhet a legkiválóbb muzeológuscsoport, lehetnek világhírű kutatók, akik önálló sikereket érnek ugyan, de ez önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a múzeum sikeressé váljon.

XI. kerület, Budafoki út 215.: 7900 négyzetméter, neolit és középkori település házakkal, ipari létesítményekkel,

XXII. kerület, Növény u.: 24 ezer négyzetméter, bronzkori település .

MC: A régészeti szakmából hallatszottak olyan hangok, hogy a jelen törvényi szabályozás nem teszi lehetővé a biztonságos feltárást. Miként látja ezt?

¶ A harminc napban meghatározott feltárási határidő egy-egy nagyobb ásatás esetén valóban kevés, a beruházókat azonban minden esetben előre tájékoztatjuk a feltárási várható idő- és költségigényéről, és igyekszünk mindkét fél számára optimális feltételekben megállapodni.

MC: Nemrég derült ki, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak el kell költöznie a Várból. A BTM biztonságban van? Marad a jelenlegi helyén?

¶ Nem hallottam olyan tervet, még pletyka szintjén sem, hogy a BTM-nek költöznie kellene. A Várgondnoksággal folytatott párbeszédünkben elég világosan látható, hogy a Vár további évtizedekre szóló turisztikai fejlesztési tervében nevesítve, fejlesztési területként szerepel a múzeum. Jelen pillanatban is több közös projektünk zajlik, elég csak Az első bástya című, régészeti in situ bemutatáshoz kapcsolódó kiállításokra gondolnunk, vagy a készülő közös turisztika akciók kidolgozására.

MC: A pályázatában szó esett a raktározási gondokról is, valamint hogy sürgős lenne a megoldás megtalálása. Ez csak a Vármúzeumot vagy az összes hozzá tartozó intézményt érinti?

¶ A kérdésfeltevés magában hordozza a legfontosabb feladatot, hiszen a BTM és a hozzá tartozó intézmények nem különálló intézmények, egy intézmény, egy gond, amit egységesen kell kezelnünk és megoldanunk. Valamennyi szervezeti egységünkben, Aquincumban, a Várban és a Kiscelli Múzeumban is szó szerint megteltek a raktárak. Van egy külső raktárunk a XVIII. kerületi Lenkei utcában,

A középkori királyi palota gótikus terme
Budapesti Történeti Múzeum

egy régi gyárterületen, ahová jelentős régészeti anyagot tudtunk elhelyezni, de ez sem jelentett tartós megoldást. A Budavári Palotában a Szent István Terem kialakításával kapcsolatos építési munkálatok miatt az irodakapacitás is kimerült, így mindenképpen szükség lesz egy olyan új raktárbázisra, ahová lényegesen jobb körülmények közé kiköltöztethetők egyes funkciók, helyiségeket felszabadítva. A főváros döntéshozóival többször egyeztettem erről, jeleztem, hogy szükségünk lesz egy új raktárépületre, mert ha ez nem valósul meg, a meglévő műtárgyállományt is komoly veszélynek tesszük ki, gyarapítani végképp nem tudunk, és ezzel sok értékes emlék veszhet el a város történetéből.

MC: Kaptak ígéretet a fővárostól?

¶ Nagyon jó az együttműködésünk a kulturális főosztállyal és a városvezetéssel is. Ismerik és értik a BTM jelenlegi állapotát, köztük az egyre akutabbá váló raktározási problémát, több körben tartottunk már egyeztetéseket, terepbejárást. Nyitott fülekre találtam, úgy látom, a fővárosban megvan a szándék a BTM ez irányú fejlesztésére is.

MC: A Bálna eladása után bizonytalanná vált a BTM-hez tartozó Budapest Galéria sorsa. A legutóbbi információk szerint a főváros júniusra ígért döntést arról, hol képzelik el a galéria új helyét. Most, az interjú készítésének időpontjában, július közepén még semmi hír róla, hová költözik a galéria. Hol tart az ügy?

¶ Amióta a márciusi közgyűlés döntött a Bálna eladásáról, azóta a BTM Budapest Galéria munkatársai és a főváros folyamatosan keresik a megoldást a kiesett kiállítótér pótlására. Nem vagyunk könnyű helyzetben, de azt gondolom, hamarosan megnyugtató megoldás születhet, és a galéria folytatni tudja nagyon sikeres kortárs művészeti tevékenységét.

MC: Szóba került, hogy nemcsak a látogatószám emelése volna kívánatos az önökhöz tartozó intézményekben, de a múzeumpedagógia fejlesztése is. Van konkrét terv egy olyan generáció megnyerésére, amely félig már online él?

A Várgondnoksággal folytatott párbeszédünkből elég világosan látható, hogy a Vár további évtizedekre szóló turisztikai fejlesztési tervében nevesítve, fejlesztési területként szerepel a múzeum.

¶ Sajnos a BTM jelenleg nem rendelkezik múzeumpedagógiai stratégiával. A múzeumpedagógia szeparáltan működik az egyes egységekben, más elvek mentén szerveződik a munka. Mivel ez a tevékenység összmúzeumi szinten jelentősen alulértékelt, a benne rejlő potenciál kihasználatlan. Az összfelálló múzeumpedagógiai főosztálynak nem csak stratégiát kell alkotnia, de számos kapcsolatot is fel- és újra kell építenie a főváros oktatási és nevelési intézményeivel. Ebben a feladatban kell a különböző generációk és a legkülönbözőbb iskoláskorú csoportok számára vonzó múzeumpedagógiai kínálatot kialakítanunk.

MC: *Budapest 2023-ban ünnepli alapításának 150. évfordulóját. Szó esett róla, hogy egy négykötetes Budapest-monográfiának legalább az első kötetét szeretnék megjelentetni erre az időpontra. Lehet már valamit tudni erről a vállalkozásról?*

¶ Budapest történeti monográfiája az 1970-es években jelent meg, a 150. évfordulóra a főváros közgyűjteményei, a Fővárosi Levéltár, a Szabó Ervin Könyvtár és a BTM méltó módon szeretne ünnepelni, ennek egyik produktuma egy új kutatási eredményeket is bemutató monográfia lesz. Ennek első kötete, az 1686-ig terjedő időszakot feldolgozó rész készül a BTM munkatársainak gondozásában.

MC: *Buda és Pest, majd az egyesült Budapest hosszú időn át az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfontosabb városa volt. Adódik a kérdés: terveznek együttműködést más volt monarchiabeli városokkal?*

¶ Jelenleg is vannak a BTM-nek nemzetközi együttműködései és partnerkapcsolatai európai múzeumokkal, több közös kiállítási projekt zajlott az elmúlt években is. Mindemellett azt gondolom, ezek a kapcsolatok bővíthetők, változatosabb együttműködésekkel színesíthetők. Jobban be kell kapcsolni a BTM-et az európai várostörténeti múzeumok hálózatába, ebben a projektben a Monarchia egykori városai is megjelennek.

A főváros döntéshozóival többször egyeztettem erről, jeleztem, hogy szükségünk lesz egy új raktárépületre, mert ha ez nem valósul meg, a meglévő műtárgyállományt is komoly veszélynek tesszük ki, gyarapítani végképp nem tudunk, és ezzel sok értékes emlék veszhet el a város történetéből.

MC: *A fent említett tervek valóra váltásához sok pénz szükséges. Honnan lesz elegendő forrás, hogy végrehajtsák mindezt?*

- ¶ A változásokhoz egyrészt szükséges egy gondolkodásbeli irányváltás: az, hogy stratégiai szinten gondolkodjunk a múzeum egészéről, és részstratégiákban az egységes kommunikációról, marketingről, múzeumpedagógiáról, a kiállításokról. Ezek elengedhetetlenek a múzeum modernizálásához, átalakításához. Mindehhez egyrészt sok belső eszmecsere lesz szükség, hiszen a szervezeti kultúra átalakítása, az „eddig így volt, és jó volt így” szemlélet megváltoztatása komoly kihívásokat jelentő vezetői feladat. Ezzel összefüggésben természetesen számottevő többletforrásigény is jelentkezik, hiszen számos olyan munkakör hiányzik az intézményből, amely egy modern múzeumban ma már nélkülözhetetlen. A fővárosnak már bemutattam a humán erőforrás-fejlesztési tervemet, ami a következő évekre bontva építi fel azt a humán erőforrás-állományt, amellyel az általam megfogalmazott célok elérhetőek.
- ¶ Egy másik szint, amikor az intézményi és részstratégiák összeállnak, és maguk után vonják a fejlesztés fizikai szükségességét is (gondoljunk itt csak például a felállítandó digitalizációs osztály eszközigényére vagy a kiállításokban megjelenő digitális tartalomfejlesztésekre), ahhoz pluszforrás kell majd. Az egyértelműen látszik, hogy a jelenlegi, fenntartó által biztosított forráskeret magasabb szintű működésre nem elegendő, a finanszírozási arány növelése a működés átalakításához nélkülözhetetlen. Úgy gondolom, a pályázatomban megfogalmazott irányvonal közös platform a főváros kulturális vezetésének múzeumra vonatkozó elképzeléseivel, így mindkét fél számára kölcsönös előnyök származhatnak konstruktív, egymás igényeit figyelembe vevő együttműködésből. Nyer a főváros, nyer a múzeum, és elsősorban nyernek a fővárosiak.

NÉPESSY NOÉMI (1969) 1998-ban végzett a Miskolci Egyetem történelem szakán, elvégezve a muzeológia specializációt is, később az ELTE-n kulturális menedzseri, az Általános Vállalkozási Főiskolán közgazdász diplomát szerzett. 1999-került az Óbudai Múzeumba, 2007-től másfél éven át Óbuda-Békásmegyer Önkormányzatában kulturális referens. 2008-ban szakmai igazgatója, majd 2012-ben igazgatója az újjászervezett Óbudai Múzeumnak, vezetése alatt nyílt meg fiáláléként a Goldberger Textilipari Gyűjtemény. Lapunk 2013-ban MúzeumCafé Díjjal ismerte el tevékenységét. 2019 áprilisától a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója.

múzeumcafé 73

2019/5. szeptember-október

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba
Csilla, György Péter, Martos Gábor,
Rockenbauer Zoltán, Török László
Főszerkesztő: Gréczi Emőke
Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna,
Karácsony Ágnes, Magyar Katalin
Lapterv, tipográfia: Pintér József
Fotó: Szilágyi Lenke
Korrektor: Szendrői Árpád
Angol fordítás: Sarkady-Hart Krisztina,
Adrian Hart
E számunk szerzői: Basics Beatrix, Berényi
Marianna, Czifra Szabolcs, Gréczi Emőke,
György Péter, Hajagos Csaba, Hamvay Péter,
Karácsony Ágnes, Kovács Dániel, Magyar
Katalin, Makrai Sonja, Mentényi Klára,
Pálinkás Adrienn, Péntek Orsolya, Sóki Diána,
Süveges Gréta, Varga Benedek

Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi utca 77.
E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu

Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft.,
1146 Budapest, Dózsa György út 41.

Lapigazgató: Lévay Zoltán

Lapmenedzser: Bacsa Tibor
bacsatibor.hatvan@gmail.com

Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyú Anna

Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs

Felelős vezető: Mészáros László

ISSN szám: HU ISSN 1789-3291

Lapnyilvántartási engedély száma:

163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán
keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt
üzleteiben

További árusítók helyek: Szépművészeti Múzeum
– Magyar Nemzeti Galéria, Magyar Nemzeti
Múzeum, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti
Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar
Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum,
Múcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai
Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert,
Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre),
Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria,
Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt,
Kódex Könyváruház, Fuga Budapesti
Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj

2019. évre lapszámonként 990 Ft,
az elofizetes@muzeumcafe.hu
e-mail címen.

Lapunk a terjesztési hálózaton belül
1390 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott
anyagának vagy azok részletének a kiadó
írásbeli engedélye nélküli újraközlése.